

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 2'2023

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2023.2>

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

2023 р.). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 27.02.2023

Формат 60×84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Національною академією внутрішніх справ України

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 3 від 15 лютого

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2023
© "Економіка. Фінанси. Право",
2023

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 2'2023

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2023.2>

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus.

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Founders:

Audit firm "Analytik" jointly with the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

The papers must pass

selection, internal and external review

Recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine (Protocol № 3 of February 15, 2023). Full or partial reprint of the

materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 27.02.2023

Format 60×84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyk str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analytik", 2023
© "Economics. Finances. Law",
2023

Typography: LLC "International Business
Center"

Головний редактор

Левченко Валентина Петрівна, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Шеф-редактор

Головач Володимир Володимирович, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик»»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник головного редактора

Головач Тетяна Анатоліївна, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Члени редакційної колегії з економічних наук:

Бойко Антон Олександрович, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Величко Олена Георгіївна, к.е.н., доцент кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Герасимович Анатолій Михайлович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Криштопа Ірина Ігорівна, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Манцевич Юрій Миколайович, д.е.н., доцент, вчений секретар, Державне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Полякова Євгенія Сергіївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес). Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка» (Україна)

Потишняк Олена Миколаївна, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Сіскос Евангелос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Ткаченко Сергій Анатолійович, д.е.н., професор, ректор, Вищий навчальний заклад "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»"; академік Академії економічних наук України (Україна)

Тринчук Віктор Вікторович, к.е.н., доцент, професор кафедри фінансових ринків, Університет державної фіскальної служби України (Україна)

Чижевська Людмила Віталіївна, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Члени редакційної колегії з правових наук:

Балгімбекова Гульнара, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казхстан)

Бригінець Олександр Олексійович, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Василинчук Віктор Іванович, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативного-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ, Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Константинов Сергій Федорович, д.ю.н., професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Озерський Ігор Володимирович, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Скоржевська-Амберг Малгожата, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Фрицький Юрій Олегович, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету "Україна"; Заслужений юрист України. Член Центральної виборчої комісії (Україна)

Яровий Анатолій Олександрович, к.ю.н., доцент, професор кафедри права публічного адміністрування, Маріупольський державний університет; суддя у відставці (Україна)

Відповідальний редактор: Поповецька-Демченко Леся Петрівна (Україна)

Випусковий редактор: Туманян Анна Оганесівна (Україна)

Editors-in-chief

Valentyna P. Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Volodymyr V. Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analitik"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Tetiana A. Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Members of the editorial board of Economic Sciences:

Anton O. Boiko, PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Olena H. Velychko, PhD in Economics, Associate Professor of International Finances department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anatolii M. Herasymovych, Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Iryna I. Krystopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Yurii M. Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Yevheniia S. Poliakova, PhD in Economics, Associate Professor of Finances and Banking department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"» (Ukraine)

Olena M. Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Serhii A. Tkachenko, Doctor of Economics, Professor, Rector, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»; academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine (Ukraine)

Viktor V. Trynchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Professor of Financial Markets department, University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Liudmyla V. Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Members of the editorial board of Legal Sciences:

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Oleksandr O. Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Viktor I. Vasylynchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Serhii F. Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Ihor V. Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Malgorzata Skorzevska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Yurii O. Frytskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University; Honored Lawyer of Ukraine, member of the Central Election Commission (Ukraine)

Anatolii O. Yarovyii, PhD in Legal Sciences, Professor of Law and Public Administration department, Mariupol State University; retired judge (Ukraine)

Managing editor: Lesia P. Popovetska-Demchenko (Ukraine)

Issue Editor: Anna O. Tumanian (Ukraine)

ЗМІСТ

АНТОНОВ А. Право власності та власність як правові категорії	5
ГОЛОДНЯК М.В. Генеза розвитку інституту адвокатури на українських територіях в середньовіччі та за часи імперій	10
ІВАНІВ А.Р. Судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї	17
ЛЕОНТОВИЧ С.П., СОТНИК В.В. Проблеми функціонування наявної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони України	23
НЕЧИПОРУК Н.В., ГРИГОРОВА З.В., КВАСКО А.В., АВАНЕСОВА Н.Е. Стратегічний управлінський облік у системі комплексного менеджменту підприємств	26
ПОЯСНИК Г.В. Рациональне природокористування: проблеми та перспективи України у глобальній системі природовідтворювальної діяльності	30
ПРИСЯЖНА А.В., СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ А.В. Проблеми правозастосування застави як запобіжного заходу	35
ПИЛИПЧЕНКО О.О. Особливості міграції населення Київської Русі	40
ТОЦЬКИЙ Б.А. Легітимна мета у впровадженні заходів, спрямованих на запобігання поширення коронавірусної хвороби	45
ТИМОШЕНКО К.А. Аудит нефінансової звітності	49
ВАЛУЄВ А.О. Археологічна спадщина як предмет злочинного посягання	53

CONTENTS

A. ANTONOV. Property rights and ownership as legal categories	5
M. HOLODNIAK. Development of the institute of advocacy in the Ukrainian territories in the middle ages and under empires	10
A. IVANIV. Judicial precedent in the Anglo-Saxon legal family	17
S. LEONTOVYCH, V. SOTNYK. The problems of functioning of the existent management system of defense resources of the security and defense of Ukraine sector	23
N. NECHYPORUK, Z. HRYHOROVA, A. KVASKO, N. AVANESOVA. Strategic management accounting within the system of integrated management of enterprises	26
H. POIASNYK. Rational nature management: problems and prospects of Ukraine in the global system of nature restoration activities	30
A. PRYSIAZHNA, A. SEMENIUK-PRYBATEN. Problems of law enforcement of bail as a precautionary measure	35
O. PYLYPCHENKO. Features of migration of the population of Kyivan Rus	40
B. TOTSKYI. Legitimate aim in the implementation of measures to prevent the spread of coronavirus disease ...	45
K. TYMOSHENKO. Audit of non-financial reporting	49
A. VALUIEV. Archaeological heritage as a subject of criminal offense	53

Артем **АНТОНОВ**

аспірант, Київський міжнародний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3876-5490>

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ВЛАСНІСТЬ ЯК ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ

Статтю присвячено розгляду категорій «власність» та «право власності» з використанням історичного підходу. Встановлено, що власність слід сприймати у двох сенсах: «*de jure*» (правова оболонка (форма)) і «*de facto*» (практичне застосування власності). Якщо суб'єкт має власність і він має щодо неї конкретні правомочності, то вважається, що суб'єкт виступає власником майна на основі права власності. Право власності, на відміну від власності (яка є формою), становить зміст. Право власності необхідно визначати як право суб'єкта (власника), спрямоване на задоволення його бажання стосовно володіння, користування та розпорядження певною річчю з урахуванням інтересів інших осіб, врегульоване правовими нормами.

Ключові слова: власність, відносини власності, юридична категорія власності, право власності

ВСТУП

Існування людського суспільства немислиме без величезної різноманітності суспільних відносин, які виникають між окремими індивідами, групами, класами, націями тощо у зв'язку з їх існуванням та життєдіяльністю. Особливе місце серед усіх суспільних відносин приділено відносинам, пов'язаним з майновою сферою, які у зв'язку з об'єктивними та суб'єктивними факторами знаходяться в домінуючому становищі над усіма іншими. Необхідність їх регулювання правовими засобами з урахуванням динамічності відносин власності у суспільстві, а також того значення, якого набуває власність у теоретичному та практичному плані, породжує складну юридичну проблематику.

Важливість власності в людському суспільстві пояснюється існуванням самої людини і людських потреб. Речі є основним предметом задоволення потреб. Включаючись у процес людської діяльності, у систему суспільних зв'язків, речі стають носіями цих зв'язків і крім своїх природних якостей (матеріал, форма) набувають ще й соціальних якостей, наприклад, корисність, вартість, засіб обміну. Перші форми речового присвоєння породили у суспільстві відносини власності. І лише правове регулювання відносин власності тягне за собою їх перетворення на правовідносини, на юридичне право [11, с. 14]. Незважаючи на важливість регулювання відносин власності, дослідники теоретичних та практичних проблем цих відносин не раз акцентували увагу на тому, що в науці не вироблено єдиних трактувань категорій «власність» і «право власності», які б повною мірою відображали сутність даних категорій. Така обставина лише актуалізує дослідження, присвячені власності та праву власності як правових категорій.

Загальні проблеми інституту власності, права власності та механізму його регулювання досить глибоко досліджувалися у працях Н.В. Безсмертної, А.В. Венедиктова, І.В. Венедиктової, О.М. Гуляєва, Л.І. Дембо, О.В. Дзери, І.О. Дзери, І.В. Жилінкової, В.М. Кравчука, Р.А. Майданіка, Є.О. Мічуріна, О.О. Михайленко, Ю.В. Нарикової, І.В. Спасибо-Фатєєвої та ін.

МЕТА РОБОТИ

Дослідження присвячене аналізу «статусу» власності та права власності як правових категорій.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові акти. У дослідженні використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Починаючи дослідження, варто наголосити, що життєдіяльність відносин власності нараховує не одну тисячу років. Їх витоки можна знайти вже у XVIII ст. до н.е., а саме у законах Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.). Надалі правовідносини власності та саме право власності (як основний правовий інститут) набувають свого розвитку в науково-практичних працях юристів Стародавнього Риму. Закони XII Таблиць, Дигести Юстиніана та Інституції Гая так чи інакше закріплювали право власності. Наприклад, Закони XII таблиць вже згадують про право власності, яке тоді позначалося терміном «*dominium*», до якого додавали «*ex jure Quiritium*» – власність по праву квіритів, найдавнішого племені. Цим римляни хотіли наголосити на давності, а отже, – стійкості й недоторканності відносин власності. Спочатку цим терміном позначалися всі права на річ, уся сукупність повноти влади у домі. Проте вже з I ст. н.е. римляни відмежовують значення терміну «*dominium*». З кінця класичного періоду (III ст. н.е.) власність стали позначати терміном «*proprietas*», що застосовувався виключно для права власності як повного й абсолютного правового панування особи над річчю, найвищого серед інших речових прав. Аналогічне уявлення про право власності було закріплено у Кодифікації Юстиніана терміном «*plena in re potestas*» – повна влада над річчю [1, с. 27]. Як і в державах Античності, у нашій державі в житті сучасного суспільства питання власності та права власності все ще є одними з найважливіших. Займаючи центральне місце у цивільному праві, вони також регулюються нормами інших гілок права, зокрема й адміністративного, що свідчить про багатогранність категорій «власність». Стосовно категорій «право власності», яке безпосередньо пов'язане з ним, то воно є базисом для різних галузей наукового знання, що породжує безперервні суперечки стосовно його сутності.

Вітчизняний законодавець відвів інституту влас-

ності одне з головних місць, однак у зв'язку з об'єктивними та суб'єктивними факторами не зміг детально його регламентувати. У зв'язку з цим у правозастосовній практиці виникають різноманітні складнощі, а серед теоретиків досі точаться численні дискусії стосовно сутності категорій «власність» і «право власності», їх змісту, меж, взаємозв'язку тощо. Так, на сьогодні стосовно питання категорійності «власності» у науці сформувалося кілька підходів, які розділили наукову спільноту на кілька протилежних таборів.

Згідно з першим підходом власність – це лише юридична, правова категорія. Цей погляд відстоюють О. Рябов, В. Шкредов та ін., наполягаючи на первинності правової природи категорії власності, яка не є похідною від економічної категорії та незалежна від неї.

В основі другого підходу лежить позиція, згідно з якою власність є економіко-юридичною категорією, оскільки немає і не може бути жодних відмінностей між економічними та юридичними категоріями власності. Її прихильники – Г. Білоконь, С. Братусь, О. Корабліна, О. Лебединець та ін.

В економічній науці домінує позиція, згідно з якою власність – це суто економічна категорія. Більшість її прихильників заперечують існування власності як самостійної правової категорії. На нашу думку, протиставлення економіки та права у характеристиці такої базової для людства категорії, як «власність», є безперспективним. Аналізуючи ці категорії, слід чітко розуміти, що йдеться про одну й ту саму власність, поняття якої розкрито або з погляду економіки, або з погляду права. Причому, коли мова йде про право власності, яке з погляду парадигми юридичної науки та відповідно до законодавства України є правом на володіння, користування й розпорядження відповідним майном, то власність на це ж майно одночасно є відповідним відносинами, що характеризує їх з традиційно економічного погляду [10, с. 1065]. У цій роботі нас цікавить юридичний аспект власності, який неможливо розглянути у відриві від економічного аспекту. Ми виходимо з того, що історично, первинно змістом власності є економічні відносини, що сформувалися в той чи інший період еволюції суспільства та відносин всередині нього. Власність – це історично визначена суспільна форма присвоєння матеріальних благ, її характером визначається тип виробничих відносин [15, с. 1225]. Таку роль власності обумовлено низкою чинників. По-перше, власність є найбільш гарантованим засобом задоволення інтересів як конкретного індивіда, так і суспільства загалом у виробництві й задоволенні матеріальних та духовних потреб. По-друге, власність надає її власникам економічну владу над речами та відносинами, які виникають у зв'язку з використанням цих речей, а отже, і економічну свободу у відносинах з іншими людьми. По-третє, власність забезпечує її власникам стабільність і довготривалість задоволення споживчих потреб [13, с. 13]. Фактичні економічні відносини власності виникли на зорі людської цивілізації, і супроводжують розвиток людського суспільства донині. Економічні відносини власності опосередковуються правовою формою і трансформуються у право власності, відображаючи законодавче закріплення фактично сформованих суспільних відносин. По суті, право є регулятором цих від-

носин, у цьому полягає його покликання. Така обставина змушує нас відстоювати погляд, згідно з яким юридичний аспект (вираз) власності є додатковим до економічного аспекту, доповнюючим його.

До того ж, на наш погляд, власність є багатовимірною категорією. Вона включає політичний, економічний, соціальний, моральний, юридичний та багато інших аспектів, і обмежувати її лише економічними та юридичними рамками буде помилкою. Зазначена багатогранність власності зумовлена передусім різними методами вивчення одного й того ж суспільного явища.

У буденній свідомості сучасної людини «власність» є досить визначеним поняттям. Вона позначає річ, якою володіє певна особа, й якою інший суб'єкт може скористатися лише за наявності дозволу такої особи. Причому під власністю можуть матися на увазі не лише речі у власному розумінні цього слова, а й послуги, робочі місця, тіла та «душі». Для людини світ виявляється немовби розділеним на дві частини «Мое» – «Не мое», грань між якими може бути досить розпливчастою (внаслідок «некультурного» розвитку людини), проте вона все одно існує. Водночас під «гранню» мається на увазі можливість безоплатного (або рівнооплатного) користування речами інших. Саме тому можна стверджувати, що хоча для більшості людей слово «власність» раціонально асоціюється з поняттям «річ», але передбачається, що це водночас і можливість користування іншими речами. Можливість або неможливість користування визначається міжособистісними відносинами між людьми. Отже, навіть лише на рівні буденної свідомості «власність» передбачає не стільки річ, скільки особистісне відношення людей стосовно питання використання ресурсів. Так, для міжособистісних відносин людини власність розуміється як певний інстинкт, який автоматично застосовується до себе та інших, а також служить маркуванням світу та орієнтиром дії в навколишньому середовищі [12, с. 90-91].

Мета юридичного аспекту власності полягає в тому, що держава, закріплюючи існуючі відносини власності, зобов'язується охороняти їх, тобто право власності дає власнику владу над майном (матеріальним чи інтелектуальним), яку найчастіше ототожнюють із власністю. Зазначимо, що концепт «власність = майно» є помилковим, оскільки призводить до змішання понять самого права та об'єкта, на який воно спрямоване, оскільки майно – це, насамперед, об'єкт права власності. Так, згідно з ч. 1 ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [9]. Водночас у багатьох нормативних актах термін «власність» досі вживається у значенні «майно». Власність слід сприймати як правову оболонку (форму), яка опосередковує економічні відносини власності з метою їхнього законодавчого регулювання та характеризується наявністю власної структури (суб'єкт, об'єкт, зміст).

Стосовно права власності, то на відміну від власності, яка є формою, воно є змістом. Тобто власність і право власності – це форма та зміст одного й того самого явища. Теоретичне злиття змісту явища, що

розглядається, з формою його вираження може призвести до неправильного його розуміння, що небезпечно з позиції об'єктивності пізнання. В юридичній науці присутня й інший погляд, який ототожнює власність та право власності. В якості аргументу наводиться римське право, що лежить в основі правової системи романо-германської правової сім'ї (до якої також належить і Україна). У римському праві власність мала нерозривний зв'язок із правом, оскільки слово «власність» вживалося як для позначення власності, так і права власності, зміст якого полягав у найповнішому пануванні особи над річчю, яке здійснюється в цивільному обігу шляхом реалізації основних правомочностей власника (право користування («*ius utendi*»), право володіння («*ius possidendi*»), право розпорядження («*ius abutendi*»), право на одержання плодів, доходів («*ius fruendi*»), право витребувати річ з рук кожного її фактичного володаря («*ius vindicandi*») тощо. Водночас власник залишався власником і за відсутності будь-якої з цих правомочностей.

Але що слід розуміти під правом власності, у чому полягає його зміст? Відповідь на це питання шукали фахівці-правознавці у галузі адміністративного й цивільного права як минулого, так і сучасності. Так, у до революційній вітчизняній літературі домінуючим був підхід, згідно з яким під правом власності розумілося юридичне панування особи над річчю, що базувалося на законному способі придбання, міцно обґрунтоване і юридично непорушне. Такий підхід підтримував професор Київського університету О.М. Гуляєв, який вважав, що право власності може бути визначено як юридичне панування особи над майном. Панування особи над майном визначається як влада над ним. Виходячи з норм чинного на той час законодавства, правознавець виділив риси, притаманні цьому праву:

- походження влади (законний спосіб набуття власності);
- характер влади (винятковість та незалежність влади від сторонньої особи, вічність та спадковість влади);
- зміст влади (володіння, користування та розпорядження) [6, с. 156].

У радянський період зазначеній проблематиці також приділялося достатньо уваги. Одним із перших, хто приділив увагу питанню власності та права власності у радянській юридичній науці, став А.В. Венедиктов. Грунтуючись на працях класиків марксизму, вчений розглядав власність як присвоєння, виділяючи два основні моменти:

1) ставлення індивіда чи колективу до засобів (умов) виробництва «як до своїх», тобто розподіл засобів виробництва – це те, що умовно можна було б назвати статикою присвоєння;

2) присвоєння індивідом чи колективом продукту виробництва, продуктів своєї власної чи чужої праці – те, що умовно можна назвати динамікою присвоєння.

Слід зазначити, що свої погляди А.В. Венедиктов пропускав через призму економічних відносин, оскільки був спеціалістом високого рівня не лише у сфері юриспруденції, а й в економіці. Вчений наголошував на тому, що саме поняття власності як присвоєння є основою для побудови юридичного поняття права власності, оскільки це відношення є базою усієї системи виробничих відносин. Що ж до права власності, то

під ним А.В. Венедиктов розумів право індивіда чи колективу використовувати засоби та продукти виробництва своєю владою та у своїх інтересах на основі наявної в даному суспільстві системи класових відносин та відповідно до неї [2, с. 34, с. 39]. Як бачимо, автор намагався навести загальне поняття права власності, яке можна було б застосувати до всіх правових систем. Згодом такий підхід додав ще одне питання до проблематики власності та права власності, а саме чи можна дати загальне визначення права власності для різних класових формацій? Відповідаючи на це питання, Д.М. Генкін виділив основні моменти, що характеризують право власності всіх громадських формацій:

1) право власності – це абсолютне суб'єктивне право. Суб'єктивне право – це встановлена об'єктивним правом міра можливої поведінки самого носія суб'єктивного права;

2) загальним для права власності є й те, що правомочності власника мають незалежний характер, а не ґрунтуються на праві будь-якої іншої особи;

3) у різні періоди історії законодавством встановлювалися обмеження права власності, абсолютно необмеженим право власності ніколи не було; однак ступінь, форми та характер обмежень права власності були різними залежно від економічного укладу суспільства, від характеру його виробничих відносин, від того класу, на охорону інтересів якого спрямовані постанови про право власності [5, с. 58].

Вчений дійшов висновку, що власність є історично визначеною формою суспільних відносин стосовно володіння та присвоєння матеріальних благ, маючи на увазі, що власність у статичному стані, як умова виробництва, як володіння матеріальними благами, що є передумовою до результатів виробництва, може бути охарактеризована як стан, але не як присвоєння. Як відносини визначав власність і Л.І. Дембо [7; 8]. Він розглядав власність як присвоєння, яке відбувається всередині та за допомогою певної суспільної форми. Інакше кажучи, власність є, насамперед, суспільним відношенням, відношенням між людьми стосовно речей, засобів виробництва. У радянський період до поняття «власність» привнесено економічний зміст, адаптуючи та зближуючи який із юридичним змістом, – представники юридичної науки змішали форму права з формою товару. У результаті власність стала інтерпретуватися як економіко-юридична категорія, оскільки відносини між людьми з приводу речей і засобів виробництва: насамперед базуються на економічному змісті; а по-друге, виражаються в конкретних правових формах існування. Виділена правова форма (оболонка) опосередковує економічним відносинам власності з метою їх регулювання і становить власність як юридичну категорію.

Стосовно сучасного підходу до права власності, то слід враховувати, що сам термін «право» має два змістовних навантаження – об'єктивне (як система норм) та суб'єктивне (як можливість певної поведінки суб'єкта). Така подвійність права дає змогу вивчати право власності в об'єктивному та суб'єктивному значенні. В об'єктивному значенні право власності є сукупністю норм права, що регулюють відносини власності та утворюють відповідний правовий інститут – інститут права власності. Стосовно суб'єктивного зна-

чення права власності, то під ним слід розуміти юридично забезпечену свободу дії, згідно з якою суб'єкт права власності (власник), висловлюючи бажання задовольнити свої власні економічні інтереси, бажає досягти певного законного результату. Виражається це в тому, що власник має право володіти, користуватися й розпоряджатися, а також вчиняти будь-які інші, незаборонені законом, дії стосовно свого майна, без заподіяння шкоди іншим суб'єктам права.

Сучасне адміністративне законодавство, на відміну від цивільного, не дає легального визначення категорії «право власності». Стосовно цивільного законодавства, то таке визначення розкривається у ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу (ЦК) України, згідно з якою правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Зі свого боку, зміст права власності полягає в тому, що власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном (ч. 1 ст. 317 ЦК України). Зазначені права володіння, користування, розпорядження своєю власністю називають правомочністю власника. Зазначені правомочності є базовими, первинними правомочностями, що становлять ядро права власності.

У науці досі триває дискусія з приводу розширення кола правомочностей власника за рахунок включення до нього права вимоги, права знищення, права управління тощо. Найбільш повний список правочинів, що становлять право власності, запропонував англійський юрист А. Оноре, який включає одинадцять правомочностей: 1) право володіння, тобто виняткового фізичного контролю за річчю; 2) право користування, тобто особистого користування річчю; 3) право управління, тобто вирішення, як і ким річ може бути використано; 4) право на дохід, тобто на блага, що походять від попереднього особистого користування річчю чи дозволу іншим особам користуватися нею; 5) право на «капітальну вартість» речі, що передбачає право на відчуження, споживання, промотання, зміну чи знищення речі; 6) право на безпеку, тобто імунітет від експропріації; 7) право на перехід речі у спадок або за заповітом; 8) безстроковість; 9) заборона шкідливого використання, тобто обов'язок утримуватись від використання речі шкідливим для інших способом; 10) відповідальність у вигляді стягнення, тобто можливість відібрання речі в рахунок сплати боргу; 11) залишковий характер, тобто очікування «природного» повернення переданих кому-небудь правомочностей після закінчення терміну передачі або у разі втрати нею сили з будь-якої іншої причини [17].

Список використаних джерел

1. Быков А.С. Становление и развитие института права собственности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2007. Т. 8. № 27. С. 27–29.
2. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. Ленинград, 1948. 840 с.
3. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. Суспільство XXI у дискурсі соціально-політичних наук, правознавства та суспільних комунікацій: *I Міжнародна спеціалізована наукова конференція (м. Хмельницький, 19.02.2021)*. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
4. Габрелян А.Ю. Об'єкт правопорушення передбаченого ст. 181-1 КУпАП. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 3 (13). С. 27–33.
5. Генкин Д.М. Право собственности в СССР. Москва, 1961. 223 с.
6. Гуляев А.М. Русское гражданское право. СПб., 1913. 638 с.
7. Дембо Л.И. Земельные правоотношения в классово-антагонистическом обществе. Ленинград, 1954. 223 с.
8. Дембо Л.И. Основные теоретические проблемы земельной собственности. *Вопросы государства и права*. 1951. С. 267–307.

Однак, як вважає Л. Беккер, не всі із зазначених правомочностей заслуговують на назву права власності. Так, одна з перших п'яти обов'язково має бути наявна у зв'язці, яка могла б скласти право власності. Але, навіть беручи до уваги дане застереження, кількість осмислених поєднань «права власності» дорівнює приблизно півтора тисячам, а якщо врахувати їхнє варіювання за суб'єктами та об'єктами права, то різноманітність видів власності, за словами Л. Беккера, є воістину «моторошною» [16, с. 21]. Ми дотримуємося позиції, що всі інші правомочності стосовно права володіння, права користування та права розпорядження є вторинними, похідними правами власника. Вторинні правомочності не мають самостійного характеру відносно первинних правомочностей, вони гарантують здійснення та сприяють реалізації права власності. Крім того, по-перше, виділення вторинних правочинів в «ядро права власності» недоцільне, оскільки їх склад залежно від виду об'єкта власності може суттєво змінюватися; по-друге, визначення категорії «право власності» через вичерпний перелік всіх можливих правомочностей власника не має сенсу, оскільки можуть з'явитися нові, не включені до наведеного вище списку.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, можна відзначити, що власність слід сприймати у двох сенсах: «de jure» і «de facto». «De jure» власність є правовою оболонкою (формою), яка опосередковує економічні відносини власності з метою їхнього законодавчого регулювання. «De facto» ж характеризує практичне застосування власності, показує, що юридичне його розуміння знаходить своє відображення на практиці. Якщо суб'єкт має власність і він має стосовно неї конкретні правомочності, то вважається, що суб'єкт виступає власником майна на основі права власності.

Право власності, на відміну від володіння (яка є формою), становить зміст. Право власності необхідно визначати як право суб'єкта (власника), спрямоване на задоволення його бажання стосовно володіння, користування та розпорядження певною річчю з урахуванням інтересів інших осіб, врегульоване правовими нормами. Власник здійснює правомочність на свій розсуд, тобто воля власника спирається безпосередньо на закон і існує незалежно від волі інших суб'єктів. Воля цих суб'єктів не лише ґрунтується на законі, а й залежить від волі власника, зумовлюється нею. У цьому виявляється характерна ознака, притаманна лише праву власності як абсолютному речовому праву.

9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Кравчук А.О. Государственная собственность как объект государственного управления (административно-правовой аспект). *Административное и муниципальное право*. 2013. № 11. С. 1062–1069.
11. Нарыкова Ю.В. Эволюция идеи и института права собственности в российской правовой мысли в XI–XX вв.: историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2008. 202 с.
12. Мартинкус П. П. Социально-философский анализ отношений собственности: дис. ... канд. философ. наук: 09.00.11. Москва, 2001. 299 с.
13. Миронов В.М., Смитюшенко С.А. Правоотношения в сфере охраны собственности в Российской Федерации: лекция. Москва, 1999. 142 с.
14. Мороз С.С., Габрелян А.Ю. Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*. 2016. № 7 (12). С. 11–19.
15. Советский энциклопедический словарь / науч. ред.-сост. А.М. Прохоров и др. Москва, 1983. 1600 с.
16. Becker L.S. Property rights: philosophical foundations. Cambridge, 1977. 146 p.
17. Honore A. M. Ownership. Oxford essays in jurisprudence / ed. A.W. Guest. Oxford, 1961. pp. 112–128.

References

1. Bykov A.S. Formation and development of the institution of property rights. *News of A.I. Gertsen Russian State Pedagogical University*. 2007. Vol. 8. No. 27. pp. 27–29. (in Russian).
2. Venediktov A.V. State socialist property. Leningrad, 1948. 840 p. (in Russian).
3. Habrelian A. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *Society XXI in the discourse of socio-political sciences, jurisprudence and public communications: 1 International Specialized Scientific Conference (Khmelnitskyi, February 19, 2021)*. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
4. Habrelian A.Yu. The object of the offense provided for in Art. 181-1 of the Labor Code of Ukraine. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. No. 3 (13). pp. 27–33. (in Ukrainian).
5. Genkin D.M. Ownership in the USSR. Moscow, 1961. 223 p. (in Russian).
6. Gulyaev A.M. Russian civil law. Saint Petersburg, 1913. 638 p. (in Russian).
7. Dembo L.I. Land legal relations in a class-antagonistic society. Leningrad, 1954. 223 p. (in Russian).
8. Dembo L.I. The main theoretical problems of land ownership. *Issues of state and law*. 1951. pp. 267–307. (in Russian).
9. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. No. 254k/96-VR. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141. (in Ukrainian).
10. Kravchuk A.O. State property as an object of state administration (administrative and legal aspect). *Administrative and municipal law*. 2013. No. 11. pp. 1062–1069. (in Russian).
11. Narykova Yu.V. The evolution of the idea and institution of property rights in Russian legal thought in the 11th–20th centuries: historical and legal research: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.01. Moscow, 2008. 202 p. (in Russian).
12. Martinkus P.P. Socio-philosophical analysis of property relations: PhD in philosophy: 09.00.11. Moscow, 2001. 299 p. (in Russian).
13. Mironov V.M., Smityushenko S.A. Legal relations in the field of property protection in the Russian Federation: a lecture. Moscow, 1999. 142 p. (in Russian).
14. Moroz S.S., Gabrelyan A.Yu. Actual problems of formation of the institution of private performers in Ukraine. *Trajectory of science*, 2016. No. 7 (12). Pp. 11 – 19. (in Russian).
15. Soviet Encyclopedic Dictionary. Moscow, 1983. 1600 p. (in Russian).
16. Becker L.S. Property rights: philosophical foundations. Cambridge, 1977. 146 p.
17. Honore A. M. Ownership. Oxford essays in jurisprudence / ed. A.W. Guest. Oxford, 1961. pp. 112–128.

Artem ANTONOV

postgraduate student, Kyiv International University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3876-5490>

PROPERTY RIGHTS AND OWNERSHIP AS LEGAL CATEGORIES

The existence of human society is unthinkable without a huge variety of social relations that arise between individual individuals, groups, classes, nations, etc. in connection with their existence and life activity. A special place among all social relations is given to relations related to the property sphere, which, due to objective and subjective factors, are in a dominant position over all others. The need for their regulation by legal means, taking into account the dynamics of property relations in society and the importance that property acquires in theoretical and practical terms, creates complex legal problems. Despite the importance of the regulation of property relations, researchers of theoretical and practical problems of these relations have repeatedly emphasized the fact that science has not developed uniform interpretations of the category «property» and «property right» that would fully reflect the essence of the given category. This circumstance only actualizes research devoted to property and the right to property as legal categories.

The purpose of the study is to analyze the «status» of property and property rights as legal categories. It was established that ownership should be understood in two senses: «de jure» and «de facto». «De jure» property is a legal shell (form) that mediates economic property relations for the purpose of their legal regulation. «De facto» characterizes the practical application of ownership, shows that its legal understanding is reflected in practice. If the subject owns property and has specific authority over it, then it is considered that the subject acts as the owner of the property based on the right of ownership.

Ownership, unlike ownership (which is a form), is content. The right of ownership must be defined as the right of the subject (owner), aimed at satisfying his desire to own, use and dispose of a certain thing, taking into account the interests of other persons, regulated by legal norms. The owner exercises authority at his discretion, that is, the will of the owner is based directly on the law and exists independently of the will of other subjects. The will of these subjects is not only based on the law, but also depends on the owner's will and is determined by it. This is a characteristic inherent only to the right of ownership as an absolute property right.

Keywords: property, property relations, legal category of property, property right

Микола Володимирович **ГОЛОДНЯК**

аспірант, Державний податковий університет; керуючий партнер Адвокатського об'єднання "Атторнейс Юнайтед", адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8980-8919>

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ ТА ЗА ЧАСИ ІМПЕРІЙ

Розглянуто історію розвитку інституту адвокатури на українських територіях. В рамках аналізованого часового проміжку виокремлено період Середньовіччя та імперський період. Перший – період існування стародавньої державності на українських територіях – характеризується відсутністю професійного захисту в процесі. Другий – імперський період. Характеризовано тим, що державні утворення, до яких входили сучасні українські території, напрацьовували власні підходи в напрямі запровадження функції захисту в процес та розвитку статусу осіб, які на професійній основі здійснювали захист обвинувачених. Досліджено законодавчі та нормативно-правові акти Великого князівства Литовського, Еригерцогства Австрія, російської імперії та інших державних утворень, які стосувались інституту адвокатури.

Ключові слова: інститут адвокатури, адвокат, захисник, прокуратор, повірений, Велике князівство Литовське, Еригерцогство Австрія, Російська Імперія

ВСТУП

Глибинне розуміння сучасного інституту адвокатури як і пошук дієвих шляхів вирішення його проблем неможливе без звернення до питань історії розвитку функції захисту. Тільки звернувшись до минулого досвіду, ми зможемо не лише в майбутньому, але вже й на сьогоднішньому етапі функціонування інституту адвокатури уникнути багатьох проблем, які об'єктивно супроводжують його існування.

МЕТА статті – історико-порівняльний аналіз організаційного оформлення і розвитку інституту адвокатури на українських територіях в Середньовіччі та за часи імперій.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічно та інформаційною основою роботи є історично-правові пам'ятки, наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні використано історичний метод, методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Починаючи наш аналіз, слід наголосити на тому, що прообраз адвокатури почав формуватися ще за часи існування Київської Русі. Аналіз Списків Руської Правди – збірок правових норм, свідчить про те, що родоначальником захисника-адвоката виступив «послух» – особа «доброї слави» та гідна довіри, яка могла свідчити не тільки про те, що їй відомо про справу, а також про життя обвинуваченого. Крім того, активну дію у захисті відігравали родичі та знайомі «сутяжників». Проте вона мала характер громадського, товариського, а не професійного заняття. Їх роль полягала виключно в моральній підтримці своєї сторони [16, с. 14]. Руська Правда протягом тривалого часу (до XV-XVI ст.) зберігала своє значення як зводу законів на значних територіях, що входять до складу сучасної України. Цьому посприяла як феодална роздрібненість, так і монгольська навала, які на століття загальмували розвиток законодавства на територіях Русі. Поряд з Руською Правдою необхідно виділити церковні правові тексти, що діяли тоді, але норм, які хоча б побічно

можна віднести до інституту адвокатури, в них не виявлено.

Подальший розвиток функції захисту та статусу захисника-адвоката було органічно пов'язано з розвитком різних державних утворень, які включали до свого складу українські землі. Так, з середини XVI ст. більшість сучасних українських територій поступово увійшли до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ). Більшість вітчизняних науковців вважають дану історичну подію початком розвитку професійної української адвокатури.

На момент створення ВКЛ на території цієї держави існувало кілька форм представництва в суді: це і природне представництво, і наймане представництво, яке здійснювалось дяками, писарями, службовцями, і представництво, яке здійснювалось особами, здатними просто красномовно представляти інтереси іншої особи. Зовнішні та внутрішні обставини призвели до створення суспільного прошарку під назвою прокураторів. Ці особи займалися не лише простим представництвом інтересів клієнта в суді, але й всебічним їх захистом, володіючи знаннями про право [5, с. 57]. Базовими нормативними актами, які почали регулювати функціонування судового представництва на території ВКЛ стали Статути.

Першим було розроблено та прийнято Статут ВКЛ 1529 р. [13]. Ним передбачено залучення до суду двох осіб на яких покладалась функція захисту: замісника та прокуратора. Згідно з арт. 8 розд. 6 Статуту замісник міг замінити в суді іншу особу. На нього покладалась така обов'язки: відповідальність за особу, необхідність явки до суду у встановлений строк у справі, за якою його залучено як замісника. Підтверджувалася особа замісника особисто довірителем у суді або за хвороби останнього, довіреністю. Підробка довіреності замісником та його участь у справі без відома довірителя каралося спалюванням на багатті. Стосовно прокуратора, то згідно з арт. 9 розд. 6 Статуту «у справах про маєтки, про збитки, про насильства жоден чужинець не може виступати як прокуратор ні перед нами, великим князем, ні в земському суді, але тільки той, хто має нерухоме володіння у Великому князівстві» [13].

Підхід, який обрав законодавець у конструюванні зазначених норм і аналіз судової практики, збереженої до наших днів, дає змогу встановити, що прокуратор – це вільна особа, для якої захист інших осіб був нічим іншим, як оплачуваною професією, гарантом його дій виступало власне майно. Можна з упевненістю сказати, що прокуратор – це адвокат (в його сучасному розумінні). Виникає питання, для чого законодавець розділив осіб-захисників на замісника та прокуратора? Відповідь криється у соціальній структурі ВКЛ, поділу суспільства на соціальні верстви (стани): шляхту, яка поділялась на «велику шляхту» (вельмож) та «малу шляхту» (військово-службова знать), займаючи панівне соціальне становище та всі інші верстви. Перші користувалися послугами прокураторів, «всі інші» – селяни, їхні родичі; особи, що не могли дозволити собі послуг прокураторів та не мали змоги особисто бути присутніми у суді (хворі, немічні тощо), зверталися за представництвом до замісників.

У наступних Статутах ВКЛ регламентацію статусу «захисника-прокуратора» та функції захисту загалом суттєво розширено. Так, Статут ВКЛ 1566 р., на відміну від Статуту ВКЛ 1529 р., містив сім артикулів, присвячених судовому представництву (арт. 31-37 розд. 4 Статуту [4]). Їхній аналіз свідчить про подальше розмежування законодавцем правового статусу замісника (умоцваного) від статусу прокуратора. Перший все більше виступає як уповноважена особа відповідача, а останній як професійний представник особи. Статут ВКЛ 1566 р. надав право будь-якій особі, незважаючи на її соціальне становище, скористатися допомогою прокуратора (арт. 32); встановив обов'язок суду надати прокуратора особі за її вимогою, призначити прокуратора незаможним та сиротам (арт. 33); визначив підстави заміни прокуратора, розширив відповідальність (арт. 35) тощо. Стосовно Статуту ВКЛ 1588 р., то в ньому законодавець перейшов до уточнення норм, присвячених судовому представництву. Як і в попередньому Статуті ВКЛ 1588 р., що також містив сім артикулів, присвячених судовому представництву (арт. 55-61 розд. 4 Статуту [14]), їх об'єм збільшено на третину, водночас сам інститут прокураторів не зазнав будь-яких значних змін.

Поступово почали формуватись вимоги до набуття права на заняття прокураторською діяльністю. Основна вимога – необхідність наявності у кандидатів юридичної освіти.

В період існування Речі Посполитої – держави, яка була утворена між Королівством Польським та ВКЛ після підписання Люблінської унії в 1569 р., на її території продовжили діяти Статуту ВКЛ. Прокуратори захищали інтереси клієнтів у кримінальних та цивільних процесях протягом усього періоду існування Речі Посполитої, що ґрунтувалися на змагальності та гласності.

У 70-х рр. XVIII ст. Річ Посполита втрачає контроль над українськими територіями. Їх ділять між собою Російська Імперія і Ерцгерцогство Австрія. Внаслідок першого поділу Польщі Австрія у 1772 р. захопила Галичину, а у 1774 р. за Кючук-Кайнарджійським миром, укладеним між Росією і Туреччиною, – Буковину. Ще у першій половині XVI ст. (1526 р.) Австрія поширила владу на Угорщину, в складі якої

перебувало Закарпаття. Отже, у II пол. XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрійської монархії [6, с. 134-135].

Австрійське законодавство передбачало участь в процесі як прокураторів, так і адвокатів. Саме тоді, коли перший виступав у суді, другий готував розгляд і відповідав за надання юридичних консультацій. Але на час поглинання українських територій Австрією межа між цими двома професіями почала розмиватись, оскільки адвокатам було надано право виступати в суді, на рівні з прокураторами.

Приєднання українських земель до австрійських володінь відбулося якраз у період дії на цих територіях Кодексу адвокатів 1638 р., який застосовувався до адвокатів, допущених до суду ландмаршалу. Значимість цього правового акта підтверджується включенням його до Codex Austriacus – збірника кодифікованого права австрійських земель. Держава особливо приділяла увагу інституту адвокатури, про що свідчить прийняття Кодексу адвокатів 1648 р., який діяв паралельно з Кодексом 1638 р. До кінця XVIII ст. в Австрії на основі ерцгерцогських Указів склалася жорстка регламентація прийому в адвокатуру. Визначено, що, по-перше, на адвокатському іспиті повинен бути присутнім не один, а не менше трьох викладачів, по-друге, до екзамену не допускалися особи без юридичної освіти, по-третє, наявність у претендента не менше одного року стажування в адвоката та одного року судової практики, по-четверте, до адвокатури не повинен допускатися той, кого не прийнято до ради докторів факультету. Крім того, запроваджено обмеження на кількість адвокатів. Наявність кількох кодексів та різних указів не сприяло уніфікації організаційної діяльності, прав та обов'язків адвокатів, внаслідок чого ці питання вирішено прийняттям у 1781 р. Загального судового кодексу (Allgemeine Gerichtsordnung, AGO).

§ 411 Загального судового кодексу встановлював вимогу, відповідно до якої до адвокатури мали бути допущені претенденти з атестатом про отримання докторського ступеня зі спадкового університету, свідченням від практикуючого адвоката, із інформацією про досвід претендента в юридичних справах, про його «працьовитість», «спритність» та «сумлінність». Виняток робився для претендентів без ступеня лише тоді, якщо не було претендентів із докторським ступенем, отриманим у такому університеті. Цей виняток скасовано Судовим Указом від 25.01.1790 р., внаслідок чого наявність докторського ступеня стала обов'язковою вимогою до набуття права на заняття адвокатською діяльністю. Судовий Указ від 14.05.1781 р. зняв обмеження на загальну кількість адвокатів у країні, дозволив їм займатися практикою у всіх судових інстанціях, але після відповідної перевірки. Судовий Указ від 25.10.1790 р. допустив до адвокатської практики юдеїв, яким до цього було відмовлено у праві на доступ до професії адвоката. Зазначені зміни мали велике значення для розвитку інституту адвокатури для країни, оскільки вступ до цієї професії став загальнодоступним.

Слід наголосити на тому, що зі збільшенням кількості бажаних стати адвокатами, якості адвокатського корпусу стала приділятися особлива увага.

Вважалося, що адвокатом повинен бути лише найкращий представник юридичного співтовариства, який володіє глибокими знаннями у праві і має незаплямовану репутацію. Так, обов'язковість докторського ступеня для претендентів була додатково озвучена у Судовому Указі від 06.09.1800 р. з вимогою приймати до докторантури лише найкращих. Стосовно вже діючих адвокатів, то Судовий Указ від 27.05.1784 р., вимагав припиняти розгляд неякісно підготовлених адвокатами для суду змагальних матеріалів (до їх виправлення), з наступним накладенням штрафу на адвоката, який їх склав. Верховний бюлетень від 31.12.1787 р. наказав апеляційним судам розглядати всі справи, в яких фіксувались очевидні затримки у підготовці адвокатами матеріалів та прослідковувалась небалість в їх складанні. Наприкінці року адвокати, надавачі неякісних послуг, отримували «чорний піар». У пресі публікувались (триразово) їх дані та допущені у наданні послуг недоліки.

Allgemeine Gerichtsordnung встановлював необхідність проведення іспиту серед бажаючих стати адвокатами. Детально процедуру іспиту регламентовано в Загальній інструкції про дійсну поведінку під час переговорів у справах, довірених судовим канцеляріям від 09.09.1785 р. (Загальна судова інструкція). Так, іспит тривав дві години. Якщо претендент не відзначився в першу годину так, що його виступ не залишав сумнівів у його здатності займатися адвокатською практикою (§87 Загальної судової інструкції). Іспит відкладався, якщо претендент виявляв «сором'язливість або боязкість», які «виводять його з необхідного самовладання, щоб відповідати з вільним серцем і необхідною присутністю духу» (§88 Загальної судової інструкції). До обсягу іспиту входили питання з різних предметних областей майбутньої професії, а також розділи юриспруденції, які викладались у закладі вищої освіти. Однак теоретичній частині іспиту не приділяли багато уваги, оскільки передбачалося, що претендент володіє всією теоретичною інформацією належно завдяки отриманому докторському ступеню. На запитання потрібно було відповідати «грунтовно», щоб продемонструвати достатнє знання справи («і необхідні інтелектуальні здібності»). Крім того, перевірі підлягали знання з питань юрисдикції, процедурних правил судових органів, як у неконфліктних розглядах, так і у спорах, пов'язаних із процесом оскарження та перегляду. Особлива увага приділялася перевірці знань із судового права та законодавства про банкрутство. Усі питання та відповіді протоколювалися, для можливої подальшої перевірки «ретельності» проведеного іспиту. Після усного іспиту слідував письмовий іспит. Письмовий іспит міг бути проведений в інший день, також допускалося його складання окремо, без нагляду екзаменаторів. Суть іспиту полягала в оцінюванні «стилю» складених документів. На підставі усного та письмового іспитів, члени екзаменаційної комісії видавали письмовий висновок про те, чи допускається претендент до колегії адвокатів чи йому потрібно пройти повторний іспит, для визначення його придатності або повної непридатності до роботи адвокатом. Позиція кожного екзаменатора, представника вищої судової влади (члени ради Апеляційного суду), мала бути обґрунтована у висновку.

Наявні позиції представлялись на загальних зборах комісії, після чого більшістю голосів («здав» / «не здав») визначався результат. З поступовим збільшенням бажаючих стати адвокатами до 1802 р. на іспитах почали використовувати нову градацію: «задовільно», «добре» та «відмінно».

Судова Постанова від 25.08.1794 р. визначила мінімальний вік претендента – 24 років, з якого він міг стати адвокатом. Судовим Указом від 07.05.1821 р. заборонялося поєднувати адвокатську практику з «трактирною справою». Вважалося, що розпилення уваги лише шкодитиме адвокату якісно виконувати свої службові обов'язки. Також адвокатам було заборонено бути членами різноманітних братств, таємних товариств, орденів тощо, популярність на участь в яких досягла свого піку в європейському суспільстві на початку XIX ст.

До середини XIX ст. гостро постало питання про реорганізацію адвокатури, основною причиною якого стало проведення судової реформи зі зміною організації судових органів та прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу. Реорганізація адвокатури закінчилася затвердженням тимчасового Кодексу про адвокатів від 16.08.1849 р. (Rechtsanwalt-sordnung, RAO). Відповідно до положень Кодексу до претендента, який бажає стати адвокатом, висувалися такі вимоги: австрійське громадянство; фізичне повноліття; бездоганний спосіб життя; перевірка здібностей займатися юридичною практикою через складання іспиту. Щоб бути допущеним до іспиту на адвоката, претендент мав довести, що він отримав ступінь доктора права в австрійському університеті і має практичну кваліфікацію. Практична кваліфікація включала роботу в австрійському суді або податковій інспекції, або у місцевого юриста протягом трьох років після здобуття докторського ступеня, або протягом п'яти років після завершення юридичного навчання, незалежно від часу, коли був здобутий докторський ступінь. Надалі терміни практики переглядалися та залежали від того, де претендент її проходив.

З 1848 р. призначення адвокатів почали проводитися не вищою судовою владою, а міністром юстиції. Міністр юстиції розглядав питання по збільшенню та скороченню кількості посад адвокатів, вводив окремі посади в індивідуальному порядку. Міністерство юстиції займалося питаннями як заміщення посад окремими адвокатами, так і затвердженням порядку функціонування адвокатських палат на території Імперії. Так, розпорядок Буковинської адвокатської палати затверджено Указом Міністерства юстиції Австрії від 18.10.1901 р. Він складався із 23 параграфів і визначав порядок проведення зібрань палати, виборів президента і членів президії, порядок внесення і розгляду питань та ін. [8, с. 179]. Слід зазначити, що на українських територіях, адвокатські палати почали створюватись з 1863 р. Вони поступово виникли у Золочеві, Львові, Перемишлі, Самборі, Станіславі та Тернополі. Проте кількість адвокатів в цих палатах була невеликою, що і зумовило їх подальше об'єднання з Львівською палатою адвокатів.

У 1868 р. відбулося об'єднання держав австрійців та угорців, що зумовило виникнення Австро-Угорської імперії. Тоді ж набув чинності новий Кодекс

про адвокатів, який мало чим відрізнявся від попереднього. Варто зазначити, що в наступні роки основна полеміка, а також законодавчі зміни стосувалися суто організаційних питань: термінів практики, можливості взаємопереходу адвокатів, нотаріусів та суддів з однієї юридичної професії до іншої, взаємозаліку іспитів адвокатів, нотаріусів та суддів, вироблення єдиного іспиту тощо. Українські юристи, представники різних палат, товариств та асоціацій брали в них активну участь. Так, Львівська нотаріальна палата однією з перших запропонувала включити практику нотаріуса до практики адвоката.

Із середини XVII ст. значна частина сучасної Лівобережної України (Гетьманщина) потрапила під управління російського царства, яке в 1721 р. перетворилося на російську імперію. Російська імперія з дня свого заснування і до ліквідації в 1917 р. почала об'єднувати під своїм прапором все більше територій, які на сьогодні знаходяться у складі України [1, с. 58]. Цей історичний факт призвів до того, що, починаючи з середини XVII ст., на значну частину українських територій поширилася дія російських нормативно-правових актів. На час приєднання до свого складу українських територій у росії процес формування інституту повірених («стряпчих») лише перебував на початку свого становлення. В цей історичний період до видання Судових статутів 1864 р. судове представництво залишалось вільної професією.

Аналіз правових актів, в яких є згадка про найманих повірених, свідчить про небажання держави сприяти розвитку цього інституту, оскільки діюче судочинство відторгало саму його суть. Зазначимо, що судовий процес здійснювався в двох формах – «змагальній» та «слідчій». І якщо для першої форми представництво було допустимим явищем і цілком обґрунтованим, то для другої воно мало умовний характер. Так, за «слідчої» форми повірений уповноважувався замість підсудних здійснювати «рукоприкладство під записками» і то лише у справах, які закінчувались в першій інстанції, тобто за малозначними справами. Що ж до «змагальної» форми, то роль повірених полягала у «ходінні у справі», тобто у підготовці змагальних паперів, їх поданні, явках до суду, поданні доказів, присутності при доповіді справи. Але до кінця XVIII ст. «слідча» форма стала домінувати, поширилась на переважну більшість категорій справ, власне кажучи, набула значення загального порядку провадження.

Проте у чинному на той час законодавстві починає вживатись термін «адвокат». Так, згідно з гл. 5 «Про адвокатів та повноважних» Короткого зображення процесів і судових тяжб 1715 р. *«Хотя в средине процесу челобитчик или ответчик занеможет или протчие важные причины к тому прилучатся так, что им самим своею особою в кригсрехте явитица невозможно, то позволяется оным для выводу своего дела употреблять адвокатов и оных вместо себя в суд посылать. И правда, надлежало б в кригсрехтах все дела как наикратчайше, отложив всякую пространность, представлять. Однако же, когда адвокаты у сих дел употребляются, оные своими непотребными пространными приводами судью более утруждают, и оно дело толь паче к вящшему пространству, нежели к скорому приводят окончанию. Токмо при розыскных делах, которые случаются в кригсрехте, оных вместо себя адвокатов употреблять не позволяют, но принужден ответчик*

сам своею особою ответствовать» [15]. У загальному обсязі до судової реформи Олександра II 1864 р. роль повірених на більшості територій російської імперії полягала суто в поданні прохань, документів і доказів до суду, після чого сторони відсторонювались від процесу, оскільки законодавство не надавало їм можливості брати активну участь у подальшому судочинстві.

У 1743 р. в рамках Гетьманщини відбулась систематизація законодавства з метою кодифікації правових норм різного походження, що діяли на Лівобережній Україні після її приєднання до російської імперії і нерідко суперечили одна одній. Кодифікація законодавства повинна була наблизити дані норми до правових норм імперії. Царським Указом від 28.08.1728 р. утворено спеціальну кодифікаційну комісію з місцеперебуванням у Глухові [11]. Кодифікаційні роботи здійснювались протягом 15 років. 8 липня 1743 р. у м. Глухові члени кодифікаційної комісії на пленумі, скликаному Генеральною військовою канцелярією, підписали проєкт Кодексу під назвою *«Права, за якими судиться малоросійський народ»*. Незважаючи на те, що зазначений проєкт у зв'язку із скасуванням залишків автономії українських територій не отримав схвалення, окремі його положення застосовувались на Лівобережній Україні до прийняття Судових статутів 1864 р. Такий документ містив Гл. 8 *«О челобитчикахъ и отвѣтчикъ, такожъ и о судовом процесъ или тяжбъ ихъ, о доводах или доказателствахъ, о декретахъ или приговорах, о апелляцияхъ, и о штрафах, такъ судимимъ за неправый искъ, яко и судящимъ за неправосудіе»* [12, с. 112], яка налічувала 40 артикулів, п'ять з яких (7-11) стосувались адвокатури. Артикули встановлювали: суть термінів «адвокат» та «повірений»; вимоги до особи адвоката; права, обов'язки та відповідальність адвоката; перелік суб'єктів, які могли скористатись допомогою адвоката – як платною, так і безкоштовною; принципи оплати праці адвоката тощо. Крім того, в статутах простежуються етичні та моральні вимоги до професії адвоката. Аналіз норм проєкту Кодексу присвячених адвокатурі свідчить про те, що цей правовий акт (в аспекті досліджуваної нами проблематики) був прямим продовженням традицій закладених Статутами ВКЛ.

Відповідно до Заснування судових установлень 1864 р. у російській імперії створюється професійна корпоративна адвокатура у формі присяжних повірених. До прийняття Судових статутів 1864 р. статус повірених прирівнювався до статусу найманої прислуги. Посада адвоката не належала до публічних на відміну від іноземних держав. Контингент адвокатури складала переважно дворові люди, вигнані зі служби чиновники, семінаристи, відставні офіцери, солдати, писарі тощо. Зрідка попадались і люди з вищою освітою, які зустрічались у столиці та великих містах [17, с. 87]. Підкреслимо, що говорячи про адвокатуру на території російської імперії, ми маємо на увазі лише окремі, приватні її прояви, які свідчать про те, що адвокатуство все ж таки мало місце в судочинстві. Стосовно корпоративної адвокатури (за прикладом країн Західної Європи), то до судової реформи 1864 р. її просто не існувало.

Після реформи замість термінів «адвокат», «прокуратор», «стряпчий», «ходатай» тощо на законодав-

чому рівні став уживаним термін «присяжний повірений». Інститут присяжних повірених став однією з новацій новоствореної судової системи, а його регламентація містилася у нормах Гл. 2 «Про присяжних повірених» Розд. 9 «Про осіб, які перебувають при судових місцях» Заснування судових установлень 1864 р. [9, с. 209-214]. Структурно Гл. 2 складалася з трьох відділень. Перше відділення «Про присяжних повірених взагалі» складалося з п'яти статей (ст.ст. 353-357) та містило вимоги до присяжних повірених, а також характеризувало сферу їхньої діяльності. Друге відділення «Про раду присяжних повірених» включало 22 статті (ст.ст. 357-378) та два структурні елементи «Утворення ради присяжних повірених» (ст.ст. 357-366) та «Права та обов'язки ради присяжних повірених» (ст.ст. 367-378). Третє відділення «Про права, обов'язки та відповідальність присяжних повірених» – складалося з 28 статей (ст.ст. 379-406) та двох структурних елементів «Порядок вступу до рядів присяжних повірених» (ст.ст. 379-382) та «Права та обов'язки присяжних повірених» (ст.ст. 383-406). Окремий блок норм, регулюючих процесуальні права та обов'язки адвоката, містився у Статуті цивільного судочинства 1864 р. та Статуті кримінального судочинства 1864 р. Вони стосувались особливостей судочинства у цивільній та кримінальній сферах. Аналіз зазначених правових актів свідчить, що організація адвокатури після судової реформи будувалася на таких принципах: поєднання правозаступництва із судовим представництвом; відносна свобода професії; відносна незалежність від органів влади; корпоративність та становість організації, яка поєднувалася з елементами дисциплінарної підпорядкованості судам; визначення гонорару за погодженням з клієнтом [3].

Присяжні повірені як адвокати вищої категорії об'єднувалися у корпорації в округах судових палат. У Харкові Раду присяжних повірених створено при Харківській судовій палаті у травні 1874 р., в Одесі – при Одеській судовій палаті у листопаді 1904 р., в Києві – при Київській судовій палаті у грудні 1915 р.

У 1874 р. «Правилами про осіб, які мають право бути повіреними у судових справах» від 25.05.1874 р. [10, с. 832] на території імперії запроваджується інститут приватних повірених. У Правилах регламентувався порядок правового статусу приватних повірених та визначалося коло їх повноважень у кримінальному судочинстві. Стосовно повноважень у цивільному судочинстві, то вони були ідентичні повноваженням присяжних повірених. Істотна відмінність присяжних повірених від приватних повірених полягала в тому, що останні не мали корпоративної організації, органів самоврядування і не могли входити до рад присяжних повірених. Загалом діяльність приватних повірених здійснювалася безконтрольно, її представники часто мали низьку юридичну кваліфікацію, що негативно позначалося на якості наданої ними допомоги.

Стосовно подальших змін у функціонуванні інституту адвокатури, його регулюванні та організації на українських територіях, то вони напряму пов'язані зі становленням радянської влади та утворенням у січні 1919 р. Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Історичний досвід регулювання та функціо-

нування інституту адвокатури за радянських часів буде розглянутий нами в наступних дослідженнях, присвячених проблематиці розвитку інституту адвокатури на українських теренах.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладене, підкреслимо, що нами виділено та досліджено два глобальні періоди становлення та розвитку інституту адвокатури на українських територіях: період Середньовіччя та імперський період.

Перший (XI ст. – середина XVI ст.) – період існування стародавньої державності на українських територіях – характеризується відсутністю професійного захисту у процесі. Окремі риси захисту простежуються в діях, які були притаманні «послухам». Моральну підтримку «сутяжникам» надавали їх родичі та знайомі, які також брали участь у процесі.

Другий (середина XVI ст. – 1917 р.) – імперський період. Державні утворення, до яких входили сучасні українські території, напрацьовували власні підходи у напрямі запровадження функції захисту у процесі та розвитку статусу осіб, які на професійній основі здійснювали захист обвинувачених. Так, у Великому князівстві Литовському функція захисту покладалася на замісника та прокуратора. З розвитком законодавства перший виступає як уповноважена особа відповідача, а останній – як її професійний представник. Прокуратори за формою і особливо за змістом діяльності були адвокатами в їх сучасному розумінні, на яких покладалася функція захисту підсудних. У різних редакціях Статутів Великого князівства Литовського: закріплюється і розширюється коло справ, які могли бути у віданні прокураторів; організовується діяльність приватних та державних захисників тощо. Після об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського наявний інститут захисників діяв і на території Речі Посполитої. В Ерцгерцогстві Австрія, а в подальшому й в Австро-Угорській імперії право виступати в суді мали адвокати. Протягом усього часу існування цих держав якості адвокатського корпусу приділялась особлива увага, чітку регламентацію набули питання, пов'язані з організаційними та професійними вимогами до претендентів, які бажали стати адвокатами. У російській імперії інститут присяжних повірених (адвокатів) введено у судову систему під час судової реформи 1864 р., яка започаткувала професійну корпоративну адвокатуру. До реформи статус повірених прирівнювався до статусу найманої прислуги, їх участь у процесі була незначною, що пояснювалось об'єктивними причинами – домінуванням слідчої форми судового процесу.

Отже, інститут адвокатури був частиною функціонування держав в різні історичні періоди. Ця обставина сприяла подальшому розвитку адвокатської діяльності та сприйняттю концепції, згідно якої «без інституту адвокатури неможливе існування правової держави». Вважаємо, що вивчення досвіду правового регулювання інституту адвокатури на українських територіях в історичній ретроспективі є тим елементом, який допоможе підвищити ефективність регламентації адвокатської діяльності в сучасній Україні.

Список використаних джерел

1. Габрелян А.Ю. Адміністративно-правове забезпечення державної політики у протидії проституції: дис. ... д.філ.: 09.00.10. Київ, 2021. 247 с.
2. Габрелян А.Ю. Доцільність легалізації проституції в Україні: аргументи «за». *Сучасні питання економіки і права*. 2018. Випуск 2(8). С. 135-143.
3. Грудицын Л.Ю. Российской адвокатуре 140 лет: историческая ретроспектива. *Адвокат*. 2004. № 10, 11. URL: https://base.garant.ru/4014972/#block_200
4. Другий Статут Великого князівства Литовського 1566 р. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>
5. Кондратьев М.Е. Эволюция института адвокатуры на белорусских землях в XVI-XIX вв. *Государство и право в условиях глобализации: материалы междунар. науч. конференции студентов, магистрантов и аспирантов (Минск, 1-2 ноября 2019 г.)*. Минск, 2020. С. 57-58.
6. Кульчицкий В., Настюк М., Тищик Б. История державы і права України. Львів: Світ, 1996. 289 с.
7. Мороз С.С., Габрелян А.Ю. Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*. 2016. № 7 (12). С. 11-19.
8. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774-1918 рр. Чернівці, 2000. 279 с.
9. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе: с 1825 по 1881 года: 55 т. СПб, 1867. Т. 39 (отделение второе): 1864. 573 с.
10. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе: с 1825 по 1881 года: 55 т. СПб, 1867. Т. 49 (отделение первое): 1874. 948 с.
11. Права, за якими судиться малоросійський народ. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
12. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 / відпов. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ, 1997. 547 с.
13. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. URL: <http://vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-40/Statut1529/text6.htm>
14. Третій Статут Великого князівства Литовського 1588 р. URL: <http://starbel.by/statut/statut1588.htm>
15. Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дюктябрьский период / под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. Москва, 1990. 480 с.
16. Чайка Р.А. Участь захисника на досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 196 с.
17. Чорный И.Н. Адвокатура как институт защиты прав и свобод личности: историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2011. 210 с.

References

1. Habrelian A.Y. Administrative and legal support of state policy in combating prostitution: diss. ... PhD. Kyiv, 2021. 247 p. (in Ukrainian).
2. Habrelian A.Y. Feasibility of legalizing prostitution in Ukraine: arguments «for». *Modern issues of economics and law*. 2018. Issue 2(8). pp. 135-143. (in Ukrainian).
3. Gruditsin L.Y. The Russian Bar Association is 140 years old: a historical retrospective. *Lawyer*. 2004. No. 10, 11. URL: https://base.garant.ru/4014972/#block_200 (in Russian).
4. Second Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm> (in Ukrainian).
5. Kondratev M.E. The evolution of the institution of advocacy in the Belarusian lands in the XVI-XIX centuries. *State and law in the context of globalization: materials of the international. scientific conferences of students, undergraduates and graduate students (Minsk, November 1-2, 2019)*. Minsk, 2020. pp. 57-58. (in Russian).
6. Kulchytskyi V., Nastiuk M., Tyshchuk B. History of the state and law of Ukraine. Lviv, 1996. 289 p. (in Ukrainian).
7. Moroz S.S., Habrelian A.Y. Actual problems of formation of the institution of private performers in Ukraine. *Trajectory of science*. 2016. No. 7 (12). pp. 11-19. (in Russian).
8. Nykyforak M.V. State system and law in Bukovyna in 1774-1918. Chernivtsi, 2000. 279 p. (in Ukrainian).
9. Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Second collection: from 1825 to 1881: in 55 vol. Saint Petersburg, 1867. Vol. 39 (second department): 1864. 573 p. (in Russian).
10. Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Second collection: from 1825 to 1881: in 55 vol. Saint Petersburg, 1867. Vol. 49 (first department): 1874. 948 p. (in Russian).
11. The rights by which the Little Russian people are judged. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (in Ukrainian).
12. The rights by which the Little Russian people are judged, 1743 / ed. Y.S. Shemshuchenko. Kyiv, 1997. 547 p. (in Ukrainian).
13. Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529. URL: <http://vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-40/Statut1529/text6.htm> (in Ukrainian).
14. The Third Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588. URL: <http://starbel.by/statut/statut1588.htm> (in Ukrainian).
15. Reader on the history of the state and law of the USSR. Pre-October period / ed. Y.P. Titov, O.I. Chistyakov. Moscow, 1990. 480 p. (in Russian).
16. Chaika R.A. Participation of the defender in the pre-trial investigation: diss. ... PhD in legal sciences. Kharkiv, 2008. 196 p. (in Ukrainian).
17. Chorniy I.N. Advocacy as an institution for the protection of the rights and freedoms of the individual: historical and legal research: diss. ... PhD in legal sciences. Saint Petersburg, 2011. 210 p. (in Russian).

Mykola HOLODNIAK

postgraduate student, University of the State Fiscal Service of Ukraine; managing partner of the Law association "Attorneys United", lawyer

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8980-8919>

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF ADVOCACY IN THE UKRAINIAN TERRITORIES IN THE MIDDLE AGES AND UNDER EMPIRES

A deep understanding of the modern institution of advocacy, as well as the search for effective ways to solve its problems, is impossible without addressing issues of the history of the development of the defense function. The purpose of the paper is a historical and comparative analysis of the organizational design and development of the Institute of Advocacy in the Ukrainian territories in the Middle Ages and under the empires.

We highlighted and researched two global periods of formation and development of the legal profession in Ukrainian territories: the Middle Ages and the imperial period. The first - the period of existence of ancient statehood on Ukrainian territories - is characterized by the absence of professional protection in the process. Certain features of protection can be traced in the actions that were inherent in "listening". The second is the imperial period. The state entities, which included the modern Ukrainian territories, developed their own approaches in the direction of introducing the function of protection into the process and developing the status of persons who, on a professional basis, performed the defense of the accused. Thus, in the Grand Duchy of Lithuania, the function of protection was entrusted to the deputy and procurator. With the development of legislation, the former acts as an authorized person of the defendant, and the latter as her professional representative. Prosecutors' offices in form and especially in terms of activity were lawyers, in their modern understanding, who were entrusted with the function of defending defendants. In various editions of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: the range of cases that could be under the jurisdiction of prosecutors is fixed and expanded; activities of private and public defenders, etc. are organized. After the unification of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, the existing institution of defenders also operated on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In the Archduchy of Austria, and later in the Austro-Hungarian Empire, lawyers had the right to speak in court. Throughout the existence of these states, special attention was paid to the quality of the legal profession, issues related to organizational and professional requirements for applicants who wanted to become lawyers were clearly regulated. In the Russian Empire, the institute of sworn attorneys (lawyers) was introduced into the court system during the judicial reform of 1864, which introduced professional corporate advocacy. Before the reform, the status of attorneys was equated to the status of hired servants, their participation in the process was insignificant, which was explained by objective reasons - the dominance of the investigative form of the court process.

Keywords: *Institute of Advocacy, lawyer, defender, procurator, attorney, Grand Duchy of Lithuania, Archduchy of Austria, Russian Empire*

Андрій Романович **ІВАНІВ**

аспірант, Київський міжнародний університет; радник "EQUITY Law Firm"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8970-0219>

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ В АНГЛОСАКСОНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СІМ'І

У статті досліджено сутність судового прецеденту як джерела права країн англосаксонської правової сім'ї, визначено позитивні та негативні сторони судового прецеденту. Встановлено, що доктрина судового прецеденту застосовується в Англії завдяки історично сформованій правовій традиції, а в країнах англосаксонської правової сім'ї – завдяки домінуючому впливу Англії на них в окремі історичні періоди. Зроблено висновок, що співвідношення прецеденту та закону, за суттєвого превалювання першого над другим, призвело до примату судової влади над виконавчою владою. У зв'язку з чим судді виступають тлумачами законів, а судові прецеденти певною мірою – «коментарями до законів».

Ключові слова: судовий прецедент, англосаксонська правова сім'я, Англія, США, *ratio decidendi*, *stare decisis*, *persuasive authority*, *obiter dicta*

ВСТУП

Аналіз письмових історичних джерел, які збереглися до наших днів, свідчить про те, що судовий прецедент є найдавнішим джерелом права. На різних етапах розвитку людського суспільства судовий прецедент тією чи іншою мірою був регулятивним носієм відносин, які в ньому виникали. Таке регулювання здійснюється від конкретного до абстрактного, і тому може займати особливе місце у правовій системі суспільства. Це послужило групуванню національних правових систем у правові сім'ї, які об'єднує спільність як основних понять, структури права, так і джерел права. Судовий прецедент є актом правотворчості, який приймається у визначеному порядку органом влади, наділеним повноваженнями щодо здійснення правосуддя. Судовий прецедент може бути як одним із основних регуляторів суспільних відносин, так і мати другорядну, несуттєву роль у формуванні джерел права в окремій правовій системі конкретної держави. Так, в англосаксонській правовій сім'ї судові прецеденти традиційно відносяться до основних, домінуючих джерел права.

Проблематика судового прецеденту завжди була предметом наукових дискусій і залишається такою на сьогодні, коли у профільній літературі дедалі частіше звучать пропозиції з необхідності запровадження судового прецеденту в якості офіційного джерела права в Україні. У працях сучасних вчених судовому прецеденту присвячено чимало уваги. Окремі аспекти цього явища висвітлено у роботах: П. Гук, Б. Малишева, Н. Гураленко, М. Козюбри, О. Коростелкіної, А. Куртакової, Д. Кухнюка, М. Ларо, Л. Луць, М. Марченко, Ю. Матата, Н. Пархоменко, І. Погрібно, Н. Стецика, С. Шевчука та ін.

МЕТА РОБОТИ

Статтю присвячено питанню сутності та ролі судового прецеденту як джерела права у країнах англосаксонської правової сім'ї.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні використано методи

структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Починаючи дослідження, слід зазначити, що практика наслідування прецедентів не є чимось само собою зрозумілим. У світі існують правові системи, в яких суди у вирішенні спорів не приділяють значної уваги методам, за допомогою яких аналогічні справи вирішувалися в минулому. Так само можуть існувати правові системи, які забороняють судам покладатися на прецеденти, принаймні з метою використання їх у якості правової основи для прийняття рішень. В окремих правових системах ухвалені раніше судові рішення використовуються як правові ілюстрації у розгляді юридичних питань. У загальному праві, навпаки, прецеденти, здебільшого, відіграють вирішальну роль. У багатьох випадках прецеденти є авторитетними джерелами права, зумовлюючи фактом свого існування майбутні судові рішення.

Правові системи країн, де провідним видом джерел права визнаються рішення, прийняті вищими судовими органами у конкретній справі, відносять до англосаксонської системи права. Ця назва походить від місця виникнення судового прецеденту як джерела права. Судовий прецедент є закономірним результатом становлення загального (прецедентного) права Англії. Р. Давид виділяє чотири основні періоди історії англійського права: перший період передував нормандському завоюванню 1066 р.; другий – від 1066 р. до встановлення династії Тюдорів (1485 р.), – період становлення загального права, його ствердження та подолання опору місцевих звичаїв; з 1485 р. до 1832 р. – розквіт загального права; четвертий період – з 1832 р. і донині, коли загальне право зустрілося з небаченим розвитком законодавства і повинно було пристосуватися до суспільства [5, с. 259]. Не слід вважати, що визнання прецеденту основним джерелом (формою) права завжди було основним принципом англійського права протягом усіх виділених Р. Давидом періодів. Насправді ж сприйняття прецеденту у середньовіччя дуже відрізняється від сучасного погляду. З огляду на те, що нерідко рішення містили фікції і не були аргументовані з боку судді, окремий прецедент розглядався лише

як доказ існування певної практики та думки судді, але не більше, оскільки учасники справи діяли під впливом особистих цілей, невідомих загалом, а їх висновки, крім цього, могли бути помилковими. Однак у своїй діяльності судді намагалися не відступати від прецедентів, які вже неодноразово застосовувались їх колегами. Вважалося, що судді не створюють норм права, тому їх висновки по справам є не джерелом (формою) права, а доказом того, що право є саме таким [9, с. 58]. Протягом зазначених періодів прецедент поступово розвивався, поглиблюючись та наповнюючи старі форми новим змістом, які відповідали вимогам практики і тим завданням, які ставив перед ним час. Зрештою, сучасна форма доктрини прецеденту повністю сформувалася до середини XIX ст.

Загальне право Англії створено у народному форматі (у зв'язку з наявністю історичних та соціальних умов) і отримало можливість розвиватися відокремлено від римського, навіть у період існування значних територій сучасної Англії в якості римської провінції (Римська Британія). Римський вплив на право Англії був непрямим і здійснювався переважно через церкви, а тому не був здатним істотно вплинути на прецедентний характер англійського права. Проте римський вплив дав англійцям безцінний досвід, який вони згодом почали використовувати у своїй колоніальній політиці. Виникає питання: які ще причини сприяли виникненню, розвитку та закріпленню в Англії саме прецедентної форми права? До них можна віднести такі: сприйняття Парламентом концепцій, принципів та термінології загального права, взяття його за основу у складанні текстів статутів; існування впливового, добре організованого прошарку юристів (адвокатів та суддів), яких задовольняла саме прецедентна форма права, адже її функціонування постійно вимагало їх безпосередньої участі; той факт, що найбільш важливі для англійського суспільства земельні відносини врегульовано переважно прецедентним правом і влада не була зацікавлена у кардинальній зміні наявних порядків у цій сфері; відповідність характерних особливостей функціонування права у формі судового прецеденту (наступництво, генетичний зв'язок з традиціями та звичаями, прагматизм та консерватизм конструкцій тощо) психогенотипу англійської нації; здатність прецедентного права забезпечувати стабільність правового регулювання, завдяки властивості плавно адаптуватись до нових економічних відносин зі збереженням форми [9, с. 60]. Загалом загальне право Англії становить правову традицію, яка сформувалася історично й існує в сучасній Великій Британії донині. Ця правова традиція є основою права не лише для Англії (як країни-прародительки), але й Уельсу, Ірландії, штатів США (крім Луїзіани), більшої частини Канади (крім Квебека). Крім того, більшість країн, які коли-небудь перебували у колоніальній або іншій формі залежності від Англії, перейняли її правові традиції (Індія, Пакистан, Малайзія, Ямайка тощо). Завдяки своїй колоніальній політиці Англія «прив'язувала» колонії до себе, започатковуючи там судовий процес та судові органи за своїм зразком. На цих територіях розпочинали діяти колоніальні суди, які керувалися англійським правом з урахуванням місцевих реалій. Такі суди багато в чому стали провідником прецедентного права

Англії на чужих для її правових традицій територіях.

Правозастосування в англосаксонській системі права будеться за тим принципом, що кожен суд зобов'язаний наслідувати рішення вищого суду у розгляді аналогічної справи, а апеляційні суди (крім палати лордів) зв'язані своїми минулими рішеннями. Проте, якщо бути більш точним, то з погляду англійської доктрини прецеденту не саме рішення є обов'язковим, а норма права, на якій ґрунтується дане рішення. У вирішенні конкретної справи суд має наслідувати єдину частину попереднього рішення – «ratio decidendi» (сутність рішення). Ухвалення судового рішення в англосаксонській системі права практично завжди супроводжується його обґрунтуванням. Суддя аналізує всі подані сторонами докази, робить висновки стосовно спірних фактів, а також здійснює огляд наведених сторонами аргументів. У випадку ж виникнення правового спору суддя майже завжди досліджує кілька прецедентів. Для сторін у конкретній справі важливий елемент висновків з питань права, що остаточно встановлює їх права та обов'язки стосовно предмета позову. Однак для виявлення та вирішення проблем регламентування відповідних відносин у рішенні виділяють правові принципи, викладені судом у зв'язку з вирішенням спору. Це і є правоположення, сформульовані судом, які застосовуються до питань права, але які впливають із конкретних обставин справи. Це і є «ratio decidendi», тобто правова аргументація судді, – утворюючи прецедент, стає джерелом права в англосаксонській системі [6, с. 49], виступає «шаблоном» для наступних рішень і цим встановлює норми права. Коли кажуть, що суд зобов'язаний слідувати прецеденту або що він є зв'язаним рішенням, мають на увазі обов'язок судді застосувати конкретне «ratio decidendi» до фактів справи, яка розглядається, за умови відсутності юридично логічної різниці між даними фактами та фактами, до яких застосовувалось «ratio decidendi» у попередній справі [7, с. 112]. Таким чином, «ratio decidendi» та судовий прецедент можна співвіднести як зміст та форму. Обов'язковість певного рішення для судді виникає лише за умови подібності «ratio decidendi» справи, яка розглядається з «ratio decidendi» вже вирішеної раніше справи.

Продовжуючи дослідження, зауважимо, що остаточно формування прецедентного права Англії, яке покладено в основу системи джерел права країн, що відносяться до англосаксонської правової сім'ї, припало на кінець XIX ст. одночасно з остаточною формуванням правових традицій, притаманних цій системі. Правові традиції англосаксонської правової системи виявляються у більшості судових процесів, які зазвичай здійснюються вищими судами у зв'язку з конкретними ситуаціями, що виникають із спорів, вже розглянутих судами. Загалом всі загальні норми англосаксонської правової системи виглядають як конкретні процедури, деталізовані порівняно з нормами та процедурами континентальної правової системи. Найбільш очевидна різниця між цією системою та континентальною системою полягає в тому, що континентальна система є кодифікованою системою, тоді як англосаксонська створена не повністю за допомогою писаного законодавства, а базується здебільшого на судовій практиці. Одним із основоположних принципів

англосаксонської правової системи є те, що судові рішення, які часто приймаються вищими судами, винесені за аналогічною справою, враховуються у наступних справах. Цей принцип відомий як «*stare decisis*». Насправді це означає, що нижчі суди зобов'язані застосовувати прецеденти, встановлені вищими судами у попередніх справах. Це забезпечує послідовність та передбачуваність правового поля. На сьогодні склалися такі основні правила судового прецеденту в Англії:

1) повага до окремо взятого рішення одного з вищих судів;

2) визнання того, що рішення такого суду є переконливим для судів, які стоять вище від нього за ієрархією;

3) окреме рішення розглядається завжди як обов'язковий прецедент для нижчестоящого суду [13].

Тією чи іншою мірою, як нами вже зазначено раніше, вироблені англійською доктриною правила судового прецеденту використовуються країнами, що входять до англосаксонської правової сім'ї. Їх розрізняють за суворістю дотримання принципу «*stare decisis*». Найбільш суворо, відповідно до доктринальних установок, до судового прецеденту ставляться в Англії, в якій набагато важче, ніж будь-де, «відкинути» вже прийняте раніше судове рішення. Жодна судова інстанція в Англії не може відійти від раніше прийнятого прецеденту. Будь-який прецедент може бути змінено лише вищою судовою інстанцією чи парламентським актом. Цікавим є той факт, що до середини 1960-х рр. навіть Палата лордів не могла змінити свої рішення.

В Англії, як ні в якій іншій країні, що відноситься до англосаксонської правової сім'ї, законодавчий нормативний акт в ієрархії джерел права знаходиться у підпорядкованому становищі стосовно судової практики. Не будучи основним регулятором громадських відносин, норми, які містяться у правовому акті, визначаються цією практикою. В англійському судочинстві діє правило, відповідно до якого правозастосовний орган пов'язаний не лише самим текстом закону, а й судовими прецедентами, винесеними раніше в його тлумаченні у судових рішеннях. Самі ж законодавчі правові акти носять багато в чому казуїстичний стиль законодавчої техніки, а їх деталізація й реалізація, практично, лягає на плечі тієї ж судової практики. Акти законодавця як за структурою, так і за змістом максимально наближені до регулювання різного роду конкретних ситуацій; будь-яких спеціальних актів, які б регламентували правовідносини в цілих галузях або напрямках права, тут ніколи не приймалося. Англійське законодавство не знає галузевих кодексів європейського типу, що зумовлено відсутністю спеціалізації англійських судів, а оскільки вони є творцями основного джерела права в країні, то їх рішення неможливо кодифікувати, згрупувати за галузями (хоча такі спроби неодноразово робилися) [1, с. 69-71]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що метою прийняття судових прецедентів на сучасному розвитку англійського права є необхідність тлумачення законодавчих актів, що й обумовлює суворість додержання принципу «*stare decisis*».

Англійська доктрина прецеденту не завжди була

такою суворою, як зараз. Значення прецедентного права стало очевидним ще на початку видання судових звітів – Щорічників. У XVIII ст. з'являються ознаки того, що ця система стає більш жорсткою, а суворі правила застосування прецедентів, про які говорилося вище, – творіння XIX і XX ст.ст. Вони могли бути приведені в дію лише після того, як публікація судових звітів досягла сучасного високого рівня, ієрархія судів набула певної форми (яка мало відрізняється від сьогошньої), а судові функції Палати лордів передані до рук висококваліфікованих юристів. Рівень публікацій судових звітів став досить високим вже на початку XIX ст., а ієрархічна структура судів та судові функції Палати лордів встановилися в їхньому нинішньому вигляді не раніше 1850 р. Стосовно Апеляційного суду, то правило про його безумовний обов'язок дотримуватися свого більш раннього рішення запроваджено у XX ст. [7, с. 42]. У 1865 р. створено Інкорпоровану раду стосовно судових звітів (The Incorporated Council of Law Reporting for England and Wales, ICLR), котра і донині публікує збірки прецедентів «The Law Reports». Варто наголосити, що не всі судові рішення набувають статусу прецеденту, а лише опубліковані. Крім того, ступінь обов'язковості прецеденту залежить від місця у судовій системі суду, чіє рішення може набути чинності прецеденту, а також місця у судовій системі суду, який приймає рішення за аналогічними або схожими обставинами справи. Водночас сам факт співвідношення обставин обґрунтовується й оцінюється особисто суддею, згідно його внутрішнього переконання і бачення справи. Суддівський розсуд у виборі прецеденту і тлумачення в його застосуванні у справі відіграє величезну роль у країнах англосаксонської правової сім'ї.

За нинішньої організації судової системи Англії структура взаємодії судових прецедентів по вертикалі виглядає так:

1. Рішення вищої інстанції – палати лордів – обов'язкові для всіх інших судів.

2. Апеляційний суд, що складається з двох відділень (цивільного та кримінального), зобов'язаний дотримуватися прецедентів Палати лордів та своїх власних, а його рішення обов'язкові для всіх нижчестоящих судів.

3. Високий суд (усі його відділення) пов'язаний прецедентами обох вищих інстанцій, його рішення є обов'язковими для всіх нижчестоящих інстанцій, а також, не будучи суворо обов'язковими, впливають на розгляд справ у його відділеннях.

4. Окружні й магістратські суди зобов'язані слідувати прецедентам усіх вищих інстанцій, а їх власні рішення прецедентів не створюють. Не вважаються прецедентами і рішення Суду корони, створеного 1971 р. для розгляду особливо тяжких кримінальних злочинів [12, с. 244-245].

На сучасному етапі прецедентна практика в Англії вже налічує понад 300 томів за внутрішнім та європейським правом, у США – на порядок більше, що обумовлено особливістю розвитку прецедентного права для цієї країни загалом, та наявною судовою системою зокрема.

На відміну від Англії, в якій система судів історично є жорстко централізованою, що сприяло створенню умов зі зміцнення правила «обов'язковості для

нижчестоящих судів слідувати рішенням вищих», у США система судів включає федеральні суди та суди штатів, які створюють прецеденти. Кожна з вищих судових інстанцій штатів, так само як і Верховний суд США, власними силами, незалежно одна від одної визначають своє відношення до прецеденту і тим самим виробляють власні особливі правила його застосування [10, с. 406]. Тому у США самостійно розвивається федеральне прецедентне право і прецедентне право штатів. Неоднозначне вирішення питання існування федерального прецедентного права впливає на питання дії принципу прецеденту при взаємодії федеральних судів і судів штатів. Вважається, що нижчі суди штатів пов'язані рішеннями вищестоящих з питань стосовно права штатів, а також з питань стосовно федерального права, рішеннями федеральних судів, особливо Верховного суду. Федеральні суди пов'язані рішеннями федеральних судів і судів штатів з питань, що належать до відання штатів, якщо вони не суперечать федеральному праву [4, с. 25]. У США принцип «*stare decisis*» з цілком об'єктивних причин не зміг досягти рівня «абсолютної пов'язаності» суддів рішеннями своїх попередників, притаманної прецедентному праву Англії; хоча він і прагне послідовності та однаковості рішень, все ж таки принцип «*stare decisis*» не є непорушним.

Судове рішення в англосаксонській правовій сім'ї може стати підставою для «*stare decisis*», що дає змогу попереднім рішенням впливати на рішення стосовно майбутніх схожих справ. В інших випадках судове рішення може бути використане як «*persuasive authority*», тобто стати «переконливим рішенням», яким суд може, але не зобов'язаний керуватися. Так, у США «переконливе рішення» може бути: рішенням судів нижчої інстанції; рішенням судів рівної чи вищої інстанції інших штатів (юрисдикцій); рішенням судів інших паралельних систем (суди штатів та федеральні суди); неофіційно висловленою думкою судді («*obiter dicta*») про те, яким би могло бути його рішення, якби обставини справи були іншими; особливою думкою судді у винесенні рішення у справі колегіальним складом суду (письмово); рішенням судів інших країн, особливо тих, де використовуються ті самі принципи загального права [8, с. 33] (історично, для Канади такими рішеннями є рішення найвищих судових інстанцій Англії).

Прихильники прецедентного права стверджують, що дотримання принципу «*stare decisis*» та ухвалення рішень, заснованих на попередніх справах, підтримує роль судових інституцій країн англосаксонської правової сім'ї як нейтральних, неупереджених та послідовних, спрямованих на прийняття рішень. Стверджується, що опора на прецедент в англосаксонській правовій сім'ї забезпечує велику передбачуваність для звичайних громадян, суддів, законодавців, усіх, хто стикається із судовою системою.

До переваг судового прецеденту також належать визначеність та однаковість. Аналізуючи наявні прецеденти, можна прогнозувати, яким буде майбутнє судове рішення у справі. Аналогічні чи подібні випадки розглядатимуться так само. Неможна не погодитися з тим, що такий підхід дає громадянам, які стикаються із судовою системою, відчуття справед-

ливості, а юристам – можливість надавати свої послуги з прогнозованою часткою ймовірності успішного завершення справи. Судовий прецедент має практичний характер. Він заснований на конкретиці, з якою можна ознайомитись та зробити відповідні висновки.

Судові прецеденти забезпечують суттєву економію часу для судової системи, оскільки судовий розгляд із прецедентом займає значно менше часу, ніж судовий розгляд без нього. Особливо це стало очевидним під час загальної інформатизації та розроблення спільного інформаційного банку прецедентів, з якого зацікавленими особами може бути вилучено постанови з аналогічних справ.

Домінування судових прецедентів сприяє зменшенню корупційних ризиків у розгляді справ у судах, оскільки за наявності аналогічного рішення суддя не має права його проігнорувати.

Деякі стверджують, що надмірна залежність судових органів від прецеденту все ж є проблемою. Люди – живі істоти, і можуть припускатися помилок, внаслідок чого судові рішення можуть бути винесені із судовими помилками, і в цьому випадку заснований на них прецедент продукуватиме подальші помилки, по суті, спотворюючи ту мету, яку переслідує судова система загалом.

У подібних справах наявна значна кількість судових прецедентів, що дає змогу суддям маневрувати, обираючи серед прецедентів найвигідніші. Судді також наділені правом інтерпретації прецедентів відповідно до своїх внутрішніх переконань, власних поглядів та уподобань, що також може сприяти розширенню, звууженню або частковому ігноруванню їхнього сенсу. Велика кількість прецедентів, особливо у США, сприяє підвищенню ймовірності їхнього ігнорування. Юристам, суддям, адвокатам стає непросто встежити за всім спектром прецедентів, винесених з питання, яке їх цікавить.

Практика судових прецедентів сприяє ригідності всієї правової системи, сповільнюється розвиток законодавства, оскільки нижчестоящі суди пов'язані рішеннями вищих судів, а законодавчі акти, що приймаються, – вже наявними судовими рішеннями. Так, у США норму федерального закону фактично неможна змінити доти, доки справа, пов'язана з певним правовим аспектом, не буде розглянута апеляційним судом вищої інстанції. Суспільні відносини не є статичними, змінюються соціальна, політична, економічна та інші ситуації (що особливо актуально в наш час, коли такі події як світові кризи, пандемії різних захворювань та військові конфлікти істотно впливають на всі країни світу). Зміна суспільних відносин може вимагати іншого тлумачення закону, який суперечить вже наявним прецедентам.

Для прецедентного права потрібні судді з високим інтелектуальним рівнем та професійною підготовкою, які замість сухого перерахування фактів у своїх рішеннях могли б провести глибокий аналіз норм застосовуваного матеріального права, аргументувати свою позицію, пояснити, чому суд прийняв аргументи та докази однієї сторони та відкинув аргументи й докази з іншої сторони тощо. Судді – це та основа, від якої залежить якість прецедентів. На відміну від країн романо-германської правової сім'ї, судді в англосаксон-

ській правовій сім'ї формують право, будучи основним джерелом регулювання практично всіх суспільних відносин, а не виступають «безликими гвинтиками» судової системи.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що доктрина судового прецеденту застосовується в Англії завдяки історично сформованій правовій традиції, а в країнах англосаксонської правової сім'ї – завдяки домінуючому впливу Англії на них в окремі історичні періоди. Багато в чому доктрина судового прецеденту продемонструвала свою успішність завдяки громадській правосвідомості, високому рівню професійної майстерності суддів, які очолюють судову систему. Саме вони й формують прецедентне право загалом. Співвідношення

прецеденту та закону за суттєвого превалювання першого над другим призвело до примату судової влади над виконавчою владою. Досить часто у країнах англосаксонської правової сім'ї норма, яка впливає із закону, непридатна для практичного застосування доти, доки вона не буде пояснена суддею. Так, судді виступають тлумачами законів, а судові прецеденти, певною мірою, – «коментарями до законів». Конструкція судового прецеденту має як позитивні, так і негативні сторони. Навіть у межах родинних країн англосаксонської правової сім'ї, не кажучи вже про змішані правові сім'ї, судові прецеденти застосовуються по-різному, що свідчить про їх адаптивність, а отже, і здатність судового прецеденту бути корисним для України.

Список використаних джерел

1. Богдановская И.Ю. Закон в английском праве / отв. ред. Н.С. Крылова. Москва, 1987. 143 с.
2. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. Суспільство XXI у дискурсі соціально-політичних наук, правознавства та суспільних комунікацій: I Міжнародна спеціалізована наукова конференція (м. Хмельницький, 19.02.2021). URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
3. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану прецедентів в світі та в Україні. *Траектория науки*. 2020. № 6 (10). С. 2001-2013.
4. Гук П.А. Судебный прецедент как источник права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2002. 205 с.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В.А. Туманова. Москва, 1988. 496 с.
6. Коростелкина О.Н. Судебная практика и судебный прецедент в системе источников российского права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2005. 192 с.
7. Cross R., Harris J.W. Precedent in English Law. Clarendon Press, 1991. 256 p.
8. Ларо М. Соблюдение судебного прецедента – это мудрая политика. *Налоговед*. 2010. № 8. С. 31-34.
9. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 229 с.
10. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Москва, 2001. 560 с.
11. Мороз С.С., Габрелян А.Ю. Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*. 2016. № 7 (12). С. 11-19.
12. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / под ред. В.А. Туманова. Москва, 2003. 448 с.
13. Walker R.J. The English legal system. London, 1976. 616 p.

References

1. Bogdanovskaya I.Y. Law in English law. Moscow, 1987. 143 p. (in Russian).
2. Habrelian A. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *Society XXI in the discourse of socio-political sciences, jurisprudence and public communications: I International Specialized Scientific Conference (Khmelnitskyi, February 19, 2021)*. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
3. Habrelian A.Yu. Analysis of the current state of precedents in the world and in Ukraine. *Trajectory of science*. 2020. № 6 (10). pp. 2001-2013. (in Ukrainian).
4. Guk P.A. Judicial precedent as a source of law: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.01. Saratov, 2002. 205 p. (in Russian).
5. David R. Les grands systemes de droit contemporains. Paris, 1964. 630 p.
6. Korostelkina O.N. Judicial practice and judicial precedent in the system of sources of Russian law: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.01. Moscow, 2005. 192 p. (in Russian).
7. Cross R., Harris J.W. Precedent in English Law. Clarendon Press, 1991. 256 p.
8. Laro M. Respecting judicial precedent is a wise policy. *Tax expert*. 2010. No. 8. pp. 31-34. (in Russian).
9. Malyshev B. V. Judicial precedent in the legal system of England (theoretical and legal aspect): diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.01. Kyiv, 2002. 229 p. (in Ukrainian).
10. Marchenko M.N. Comparative Law. Moscow, 2001. 560 p. (in Russian).
11. Moroz S.S., Gabrelyan A.Y. Actual problems of formation of the institution of private performers in Ukraine. *Trajectory of science*. 2016. No. 7 (12). pp. 11-19. (in Ukrainian).
12. Saidov A.H. Comparative law (the main legal systems of our time). Moscow, 2003. 448 p. (in Russian).
13. Walker R.J. The English legal system. London, 1976. 616 p.

Andrii IVANIV

postgraduate student, Kyiv International University; Counsel of "EQUITY Law Firm"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8970-0219>

JUDICIAL PRECEDENT IN THE ANGLO-SAXON LEGAL FAMILY

An analysis of written historical sources that have survived to this day shows that judicial precedent is the oldest source of law. At different stages of the development of human society, the judicial precedent was to one degree or another the regulatory carrier of the relations that arose in it. This regulation is carried out from concrete to abstract, and therefore can occupy a special place in the legal system of society. This served to group national legal systems into legal families, which are united by the commonality of both the basic concepts, the structure of law, and the sources of law. Judicial precedent is an act of law-making, which is adopted in a certain order by a government body empowered to administer justice. Judicial precedent can be one of the main regulators of social relations, and have a secondary, insignificant role in the formation of sources of law in a separate legal system of a specific state. Thus, in the Anglo-Saxon legal family, court precedents traditionally refer to the main, dominant sources of law.

The paper is devoted to the issue of the essence and role of court precedent as a source of law in the countries of the Anglo-Saxon legal family. It is established that the doctrine of judicial precedent is applied in England due to a historically formed legal tradition, and in the countries of the Anglo-Saxon legal family - due to the dominant influence of England on them in certain historical periods. In many ways, the doctrine of judicial precedent has demonstrated its success due to public legal awareness and the high level of professional skill of judges who lead the judicial system. It is they who form precedent law in general. The ratio of precedent and law, with the significant predominance of the former over the latter, led to the primacy of the judiciary over the executive. Quite often in the countries of the Anglo-Saxon legal family, a rule that derives from the law is unfit for practical application until it is explained by a judge. Thus, judges act as interpreters of laws, and court precedents, to a certain extent, as «commentaries on laws». The construction of judicial precedent has both positive and negative aspects. Even within the parent countries of the Anglo-Saxon legal family, not to mention mixed legal families, judicial precedents are applied differently, which indicates their adaptability, and therefore the ability of judicial precedent to be useful for Ukraine.

Keywords: *judicial precedent, Anglo-Saxon legal family, England, USA, ratio decidendi, stare decisis, persuasive authority, obiter dicta*

Сергій Петрович ЛЕОНТОВИЧ

к.е.н., начальник науково-дослідного відділу, Центр воєнно-стратегічних досліджень, Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0393-1869>

e-mail: gymr2020@i.ua

Вікторія Вікторівна СОТНИК

старший науковий співробітник, Центр воєнно-стратегічних досліджень, Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0507-2348>

e-mail: vikasotnyk@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЯВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОБОРОННИМИ РЕСУРСАМИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу нормативно-правової бази регулювання системи управління оборонними ресурсами. У статті висвітлені проблеми законодавчого упорядкування наявної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони України в умовах ресурсних обмежень та повномасштабної військової агресії російської федерації. Обґрунтовано необхідність налагодження системи отримання озброєння, військової техніки, військових матеріалів за міжнародною допомогою країн партнерів по Ленд-лізу, проведення автоматизації процесів планування та забезпечення на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, наближення системи ресурсного забезпечення за принципами і стандартами країн-членів НАТО.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, сектор безпеки і оборони, управління оборонними ресурсами

ВСТУП

В умовах військової агресії, ресурсного обмеження, фактичного переходу на озброєння, військову техніку та стандарти країн членів НАТО, все більш актуальнішим становиться питання централізації наявної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони України. Розв'язання росією повномасштабної військової агресії поставило перед Урядом, керівництвом Міністерства оборони, Генерального штабу Збройних Сил України завдання стосовно ефективного ресурсного забезпечення бойових дій, в умовах ресурсних обмежень та вогневого впливу противника, налагодження системи отримання озброєння, військової техніки, військових матеріалів за міжнародною допомогою країн партнерів з Ленд-лізу, проведення автоматизації процесів планування та забезпечення на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, наближення системи ресурсного забезпечення за принципами і стандартами країн-членів НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням питання управління оборонними ресурсами займалася плеяда вчених, серед яких варто виділити таких, як В. Бегму, М. Денежкіна, І. Москаленка, О. Романенка, О. Семененка, С. Середюка, І. Чернишову та ін. Проте нові виклики не враховано у побудові наявного механізму управління оборонними ресурсами, що обумовлює актуальність цього дослідження.

МЕТА статті полягає у виокремленні та дослідженні актуальних проблем функціонування наявної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою статті є нормативно-правові акти, монографії та матеріали періодичних видань. У дослідженні використано методи структурного

аналізу, синтезу та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

З наближенням кінця першого року активних бойових дій та дев'ятого року озброєного протистояння російській окупації питання ведення бойових дій поступово переходить у фазу змагань економік. Комісією з питань координації євроатлантичної інтеграції України серед запропонованих до розгляду одинадцяти Стратегічних пріоритетів розвитку спроможностей у секторі безпеки і оборони в рамках євроатлантичної інтеграції на 2023 р. більше половини стосується питань управління ресурсним забезпеченням сектору безпеки і оборони [1]. Водночас серед проблем функціонування наявної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони України можливо визначити такі:

1. На сьогодні у Законах України, постановах Кабінету Міністрів України відсутні завдання складовим силам оборони та силам безпеки, зокрема з управління оборонними ресурсами. Так, у розд. IV Закону "Про національну безпеку України" у визначеннях сектору безпеки і оборони відсутнє чітке визначення керівних органів та завдань складовим силам оборони та безпеки [2].

2. Відсутній нормативно-правовий акт у Міністерстві оборони України стосовно деталізації порядку передачі управління оборонними ресурсами, визначеного Постановою Кабінету Міністрів України № 772. Водночас у Доктрині «Об'єднана логістика» викладено систему поглядів на роль, місце і завдання об'єднаної логістики сил оборони. Вказується озброєння та військова техніка, матеріально-технічні засоби, інфраструктура, 22 виду забезпечення [3]. Проте під час проведення Операції об'єднаних сил Кабінетом Міністрів України у постанові № 772 від 26.09.2018 року визначено загальний порядок забезпечення сил залучених складових сил безпеки та оборони, але деталізацію механізму ресурсного забезпечення залучених

частин і підрозділів військових формувань не здійснено.

3. Стосовно функціональних груп спроможностей варто відзначити, що на сьогодні у зв'язку із зміною структури Міністерства оборони України потребує уточнення список відповідальних за спроможності з управління оборонними ресурсами, узгодження та врахування наявних видів постачання та їх класи.

4. Політика у сфері управління військовими кадрами ведеться одночасно кількома підрозділами Міністерства оборони України. Наявна структура персоналу, нецентралізована, розпорошена. Відповідальність за кінцевий результат загалом невизначена і це перешкоджає виробленню цілісного підходу. Підтвердженням цього є підсумковий звіт Огляду системи оборонного менеджменту, в якому зазначені такі рекомендації та недоліки:

- процес планування залишається здебільшого відірваним від процесу формування бюджету;

- управління людським ресурсом залишається у “ручному режимі”, існує розпорошеність кадрових органів, відсутнє реальне управління кар'єрою військовослужбовців, немає законодавчо визначеного обов'язкового навчання протягом служби (підвищення рівня кваліфікації, набуття знань та навичок), постійно діючих курсів з набуття військовослужбовцями специфічних (додаткових) навичок (наприклад, керування дроном, тактична медицина, снайперська справа тощо), відсутні бази даних та процедури, що передбачають укомплектування структур професійними кадрами;

- вплив кадрової політики не оцінюється з урахуванням потенційних майбутніх загроз, майбутніх структур, майбутніх технологій розвитку ОВТ та можливостей збройних сил;

- не налагоджено безперервність процесу довгострокового планування для забезпечення ефективного управління особовим складом;

- система управління особовим складом не визначає, не відбирає та не розвиває осіб на основі продемонстрованого потенціалу для роботи на вищих рівнях відповідальності або для реалізації більш високих рівнів технічних навичок [4].

5. У розробленні нормативних документів з управління оборонними ресурсами та бюджетними програмами не враховується принцип НАТО (DOTMLPFI) – “Доктрина, Організація, Навчання, Матеріали, Лідерство та Освіта, Персонал, Інфраструктура та Сумісність” для концептуалізації спроможностей. Це потребує створення єдиного документа з деталізацією процесів оборонного та бюджетного планування у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі з визначенням відповідальних за напрями.

6. В інформаційному просторі відсутній повний деталізований перелік недоліків, прорахунків з кадрового, фінансового, ресурсного та інформаційного забезпечення, які не надали змогу виконати стратегічні цілі (підцілі) Стратегічного оборонного бюлетеня України. Вказане не дає змоги здійснювати у повному обсязі планування розвитку спроможностей, вчасно вносити зміни, зокрема з питань управління оборонними ресурсами. Визначено лише загальні недоліки стану виконання завдань:

- незавершеність формування механізму об'єднаного управління силами оборони та військового уп-

равління у Збройних Силах України;

- низький рівень запасів матеріально-технічних засобів та невідповідність військової інфраструктури потребам сил оборони;

- незавершеність створення більш ефективної об'єднаної логістики, яка здатна підтримувати використання всіх складових сил оборони, відсутність механізму управління логістичним забезпеченням;

- потреба у підвищенні професійного рівня особового складу сил оборони;

- недостатній рівень мотивації для проходження військової служби та небажання особового складу продовжувати військову службу, а також можлива потреба у створенні військового резерву [5].

7. Відсутність інформаційної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони та єдиного програмного продукту не дає змоги, особливо під час ведення широкомасштабних бойових дій, здійснювати загальне управління оборонними ресурсами. На сьогодні, незважаючи на багаторічні спроби та значне фінансування, питання автоматизації процесів програмування та управління оборонними ресурсами вирішено лише частково, а питання управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони для сумісних дій взагалі не приділено достатньої уваги.

8. Відсутність визначення потреби в ресурсах на довгострокову перспективу та її узгодження з можливостями інвесторів та виробників оборонної продукції для планування заходів розвитку.

9. Відсутнє визначене законом завдання з надання Мінфіном спільно з іншими профільними міністерствами інформації стосовно прогнозних граничних показників витраток бюджету, росту ВВП, інфляції на визначений довгостроковим плануванням термін.

10. Відсутня деталізація з ресурсного забезпечення, застосування частин забезпечення в командуваннях видів Збройних Сил України та Командувань сил логістики, Сил підтримки, військ зв'язку та кібербезпеки, медичних сил. Крім цього, у Переліку невиконаних завдань з розроблення законодавчих, інших нормативно-правових актів та проєктів у Міністерстві оборони України на 2022 р. залишились невиконані проєкти у цьому напрямі.

11. Питання розподілу матеріальних ресурсів за класами постачання не знаходить відповідного розподілу фінансового ресурсу (відповідальних за бюджетні підпрограми), що потребує внесення змін у відповідні нормативні акти. Управління виконанням програм і планів розвитку спроможностей не спирається на моніторинг отриманих поточних результатів, які потребують зміни пріоритетів виконання запланованих заходів та розподілу ресурсів на їх виконання, що так само вимагає наявності відповідальних осіб (менеджерів) відповідних програм, проєктів і планів.

ВИСНОВКИ

Отже, вітчизняне законодавство поки що недостатньо повно та ефективно забезпечує функціонування наявної системи управління оборонними ресурсами сектору безпеки і оборони України. Це потребує чіткого розподілу повноважень між органами управління за кожним окремим напрямом управління оборонними ресурсами, узгодження пріоритетів, шля-

хів та заходів забезпечення оборонними ресурсами та імплементації у вітчизняну систему. врахування досвіду передових країн НАТО для його

Список використаних джерел

1. Лист Кабінету Міністрів України "Членам Комісії з питань координації євроатлантичної інтеграції України" № 243/у від 16.01.2023.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Порядок забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, розвідувальних органів, органів прокуратури, Державної служби з надзвичайних ситуацій, працівників закладів охорони здоров'я необхідними засобами та ресурсами під час їх залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2018 № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2018-п#Text>
4. Підсумковий звіт Огляду системи оборонного менеджменту від 15.09.2021 Міністерства оборони України за програмою PROTECT.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": Указ Президента України № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>

References

1. Letter of the Cabinet of Ministers of Ukraine "To the Members of the Commission on Coordination of the Euro-Atlantic Integration of Ukraine" № 243/u from 16.01.2023 (in Ukrainian).
2. On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (in Ukrainian).
3. The procedure for providing the Armed Forces, other military formations formed in accordance with the laws, special law enforcement agencies, the Ministry of Internal Affairs, the National Police, intelligence agencies, prosecutor's offices, the State Emergency Service, employees of health care institutions with the necessary means and resources under the time of their involvement in the implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 26, 2018. № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2018-п#Text> (in Ukrainian).
4. Final report of the review of the defense management system dated September 15, 2021 of the Ministry of Defense of Ukraine under the PROTECT program (in Ukrainian).
5. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine": Decree of the President of Ukraine № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121> (in Ukrainian).

Serhii LEONTOVYCH

PhD in Economics, head of the research department, The center for military-strategic research of the National defense university of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0393-1869>
e-mail: gymr2020@i.ua

Viktorii SOTNYK

Senior Researcher, The center for military-strategic research of the National defense university of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0507-2348>
e-mail: vikasotnyk@ukr.net

THE PROBLEMS OF FUNCTIONING OF THE EXISTENT MANAGEMENT SYSTEM OF DEFENSE RESOURCES OF THE SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE SECTOR

In the conditions of military aggression, resource limitation, actual transition to weapons, military equipment and standards of NATO member countries, the issue of centralization of the existing defense resource management system of the security and defense sector of Ukraine is becoming more and more urgent. A constellation of scientists was engaged in researching the issue of defense resource management, but new challenges are not taken into account in the construction of the existing defense resource management mechanism, which determines the relevance of this study. The paper is devoted to the analysis of the legal framework for the regulation of the defense resource management system. The paper highlights the problems of legislative regulation of the existing defense resource management system of the security and defense sector of Ukraine in the context of resource limitations and full-scale military aggression of the Russian Federation. The purpose of the paper is to identify and study the actual problems of the functioning of the existing defense resource management system of the security and defense sector of Ukraine. Identified inconsistencies and problems in the regulatory support of the defense resource management system. There is a well-founded need to establish a system of obtaining weapons, military equipment, and military materials with the international assistance of Lend-Lease partner countries, automating planning and provisioning processes at the tactical, operational, and strategic levels, bringing the resource provision system closer to the principles and standards of NATO member states. The domestic legislation does not sufficiently fully and effectively ensure the functioning of the existing defense resources management system of the security and defense sector of Ukraine. This requires a clear distribution of powers between the management bodies for each separate area of defense resource management, coordination of priorities, ways and measures for providing defense resources and taking into account the experience of advanced NATO countries for its implementation in the domestic system.

Keywords: regulatory and legal regulation, security and defense sector, defense resources management

Наталія Віталіївна НЕЧИПОРУК

к.е.н., доцент, ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9547-8557>

e-mail: nech@ua.fm

Зоя Валентинівна ГРИГОРОВА

к.е.н., доцент, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4547-9812>

e-mail: n.hr@ukr.net

Алла Володимирівна КВАСКО

к.е.н., доцент, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7726-4501>

e-mail: av_kvas@ukr.net

Ніна Едуардівна АВАНЕСОВА

д.е.н., професор, Харківський національний університет будівництва та архітектури

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3636-9769>

e-mail: Nina_Avanesova@ua.fm

СТРАТЕГІЧНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК У СИСТЕМІ КОМПЛЕКСНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ

У статті здійснено розроблення рекомендацій з удосконалення методики стратегічного управлінського обліку в системі комплексного менеджменту підприємств. Досліджено вплив практики стратегічного управлінського обліку на результати діяльності логістичних компаній. Доведено, що одним з концептів стратегічного управлінського обліку є такі елементи: технологія, інформація та державна політика. Результати показують, що методи стратегічного управлінського обліку мали значний позитивний зв'язок з результатами ланцюга постачань, а результати ланцюга постачань мали значний позитивний зв'язок з прибутковістю логістичних компаній.

Ключові слова: стратегічний управлінський облік, аналіз ланцюжка цінності, рентабельність, ієрархічна система, конструкт

ВСТУП

В умовах глобалізації світової економіки, розвитку інтеграційних процесів та посилення конкуренції у розвинутих країнах все більшої популярності набуває управлінський облік. Посилений інтерес до управлінського обліку обумовлений такими факторами, як постійно зростаюча концентрація капіталу; високий рівень зовнішньої та внутрішньої конкуренції; непередбачуваність інфляційних процесів; значне зростання виробничих витрат та частки доданої вартості у собівартості продукції.

Для зміцнення позицій підприємства на ринку та його експансії необхідно ефективно керувати грошовими потоками, виробництвом та інвестиційними проектами. Очевидно, що традиційні методи бухгалтерського обліку для цього недостатньо.

Стратегічний управлінський облік (SMA) є ефективним підходом до формулювання та реалізації стратегії підприємства. Він пропонує бухгалтерам відійти від переважно фінансових проблем з метою приділення уваги більш широким бізнесовим питанням. За останні роки зміни в управлінському обліку, а саме розвиток стратегічного управлінського обліку, привернули значну увагу дослідників.

Дослідженням проблем запровадження стратегічного управлінського обліку на підприємствах займаються багато науковців. В рамках нашого дослідження відокремимо найбільш значимі.

Л.Л. Турова та О.В. Костюнік зазначають, що не-

вирішені питання практичного впровадження і функціонування систем управлінського обліку викликають збільшення витрат, призводять до зростання собівартості продукції і зниження її конкурентоспроможності, що підриває саму ідею впровадження систем управлінського обліку у вітчизняних підприємствах [1]. Зазначене визначає напрямки подальших досліджень проблеми і опрацювання методологічних і методичних рекомендацій [1].

Н.Ю. Єршова стверджує, що організація стратегічного управлінського обліку на основі системного підходу можлива за допомогою створення повної обліково-аналітичної системи, інтегрованої в систему управління та організаційну систему підприємства, в якій об'єкти стратегічного управлінського обліку охоплюють усю фінансово-господарську діяльність підприємства та його підрозділів [2].

Дослідження О.Є. Шмигель дало змогу встановити наявність різноманітних підходів до розуміння суті стратегічного управлінського обліку, його концептуальних меж, завдань і функціональних можливостей, зокрема: аналіз параметрів організаційного оточення; зв'язок стратегічних рішень з довгостроковими цілями підприємства; діяльність з розробки і реалізації стратегії [3].

О.В. Онищенко запропонувала раціональну систему інформаційної підтримки стратегічного управління підприємств на глобальному ринку авіаперевезень, яка буде враховувати внутрішню та зовнішню інформаційну сферу, відображати всебічну консолідацію

інформації про діяльність підприємства та стратегічні перспективи; вона повинна ґрунтуватися на чіткому структуруванні інформаційних потоків, з метою забезпечення швидкого та надійного надання необхідних даних у необхідний момент [4].

І.О. Карлова та В.С. Хоменко запропонували сприймати стратегічний управлінський облік не як облікову систему, а як систему управління певними об'єктами в процесі прийняття та оцінки управлінських рішень стратегічного характеру [5]. Автори передбачають, що буде виконуватись повний цикл основних функцій стратегічного управління над об'єктами: планування, організація, облік, контроль та регулювання [5].

МЕТА статті – розроблення рекомендацій з удосконалення методики стратегічного управлінського обліку в системі комплексного менеджменту підприємств.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення висновків та аналізу результатів дослідження); аналізу й синтезу (для аналізу окремих елементів стратегій).

РЕЗУЛЬТАТИ

Стратегічний управлінський облік базується на різних елементах, такі як: використання технологій, використання ефективної інформації та державна політика. Вони мають вирішальне значення для запровадження у практичну діяльність підприємств стратегічного управлінського обліку. Так, у цьому дослідженні елементи (технологія, інформація, державна політика) прийняті як ключові елементи системи стратегічного управлінського обліку для підвищення результатів ланцюга постачання та прибутковості логістичних компаній (рис. 1).

Рис. 1. Вплив запровадження стратегічного управлінського обліку на прибутковість логістичної фірми [авторська розробка]

На рис. 2 видно, що стратегічний управлінський облік значно підкреслює стратегічне позиціонування компаній, а процедури управлінського обліку приділяють більше уваги зменшенню витрат, управлінню та контролю, оцінюванню виконання та управлінню елементами [6-7].

Стратегічний управлінський облік об'єднує дані клієнтів, конкурентів та ринок, – це дає змогу підприємству підвищити конкурентні переваги та збільшити свою частку на ринку. Це має прямий вплив на діяльність ланцюга постачання, що покращує результати логістичних компаній.

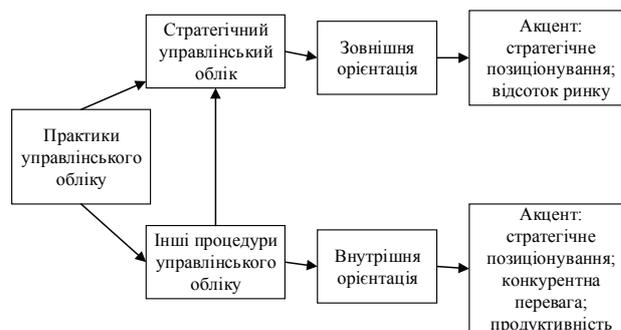

Рис. 2. Концепти стратегічного управлінського обліку [авторська розробка]

Як показано на рис. 2, інші процедури управлінського обліку орієнтовано на внутрішні практики управлінського обліку, але стратегічний управлінський облік орієнтовано як внутрішні, так і на зовнішні практики.

Три елементи впливають на запровадження у практику логістичних компаній стратегічного управлінського обліку – це технологія, інформація та державна політика. Ці елементи мають значний зв'язок з операціями ланцюга постачання, а, зі свого боку, операції ланцюга постачання пов'язані з результатами ланцюга постачання. Нарешті, цей процес підвищує прибутковість логістичної компанії.

Ідеальним фундаментом для розвитку інновацій у технологічному концепту є ефективна обліково-аналітична система прийняття стратегічних рішень у менеджменті. Це вимагає побудову ефективної системи стратегічного управлінського обліку [8]. Технологічні переваги підтримують операції ланцюга постачання у логістичних компаніях, які, безумовно, підтримують результати ланцюга постачання та підвищують прибутковість операцій.

Інформація використовується для аналізу та прогнозу майбутніх рішень, які впливають на ефективність логістики. Інформаційна система, яка є частиною інформації, може вплинути на підприємство [9]. Так, логістичні компанії повинні турбуватися про точну інформацію, яка призведе до ефективності логістики. Інформація відіграє центральну роль у системі стратегічного управлінського обліку, яка впливає на практику ланцюга постачання. Своєчасна та точна інформація, яка є частиною системи стратегічного управлінського обліку, здатна покращити роботу ланцюга постачання.

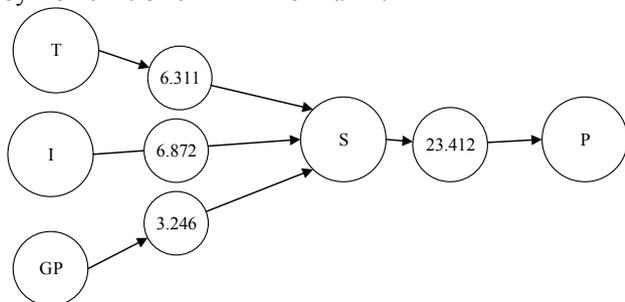
У системі стратегічного управлінського обліку інформація, зазвичай, має три основні елементи: точність, послідовність та час. Без цих елементів система стратегічного управлінського обліку не буде корисною. Це означає, що правдива та точна інформація дає змогу менеджерам логістичних компаній приймати ефективні рішення у сфері діяльності ланцюга постачання. Узгоджена інформація означає, що вся інформація має бути однаковою на кожному організаційному рівні підприємства [10].

З метою дослідження впливу трьох елементів стратегічного управлінського обліку (технологія, інформація, державна політика) на ефективність діяльності логістичних компаній побудовано структурну модель за допомогою анкетування працівників українських

логістичних компаній. Загалом відібрано 200 анкет.

Перед початком оцінювання структурної моделі за допомогою PLS-SEM проведено попередній аналіз. Виявилось, що дані не є нормальними. Для подолання цієї проблеми використовувався PLS аналіз.

На рис. 3 показано структурну модель впливу елементів стратегічного управлінського обліку на прибутковість логістичних компаній.

Примітки: T – технологія, I – інформація, GP – державна політика, S – результати ланцюга постачань, P – продуктивність.

Рис. 3. Структурна модель впливу елементів стратегічного управлінського обліку на прибутковість логістичних компаній [авторська розробка]

R-квадрат (R^2), який дорівнює 0,653, вказує, що всі незалежні змінні, а саме технологія, інформація та державна політика, становлять 65,3 % змін у прибутковості логістичної фірми. У табл. 1 показано розмір ефекту. Відповідно до результатів технологія, інформація та результати ланцюга постачань мали сильний ефект; урядова політика має незначний вплив.

Таблиця 1 – Розмір ефекту структурної моделі впливу елементів стратегічного управлінського обліку на прибутковість логістичних компаній [авторська розробка]

Конструкт	Значення	Ефект
Технологія	0,475	Сильний
Інформація	0,579	Сильний
Державна політика	0,056	Слабкий
Результати ланцюгу	1,871	Сильний

Виявлено, що елемент «Технологія» мав значний

Список використаних джерел

1. Турова Л.Л., Костюнік О.В. Проблеми впровадження управлінського обліку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 5. С. 37–40.
2. Єршова Н.Ю. Системний підхід до дослідження організації стратегічного управлінського обліку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. № 22(2). С. 120–125.
3. Шмигель О.Є. Організація стратегічного управлінського обліку на підприємствах. *Інноваційна економіка*. 2019. № 3-4. С. 163–167.
4. Онищенко О.В. Впровадження стратегічного управлінського обліку в практику сучасних підприємств на глобальному ринку авіаперевезень. *Modern Economics*. 2019. № 14. С. 211–217.
5. Карлова І.О., Хоменко В.С. Виникнення, формування та подальший розвиток стратегічного управлінського обліку як науки. *Вісник Національного транспортного університету*. 2017. № 2. С. 3–11.
6. Сирцева С.В., Кушнірук В.С., Бондаренко І. О. Управлінський облік як основа контролінгу в системі управління аграрними підприємствами. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 31. С. 763–767.
7. Мазіна О.І. Значення глобальних принципів управлінського обліку у розвитку теорії, практики і професійних компетенцій. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2018. № 2. С. 83–90.
8. Костюченко В.М., Малиновська А.М., Мамонова А.В. Генезис управлінського обліку в умовах перманентних змін. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 933–942.
9. Яременко Л.М., Пономаренко Я.А. Сучасні тенденції впровадження управлінського обліку із застосуванням міжнародного досвіду. *«Вісник ЖДТУ»: Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 2(88). С. 144–148.
10. Волковська Я.В. Огляд підходів до організації управлінського обліку на підприємстві. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 2(2). С. 109–112.

позитивний зв'язок із результатами ланцюга постачань зі значенням 6,311. Збільшення ефективності технологій покращує результати ланцюга постачань. До того ж виявлено, що інформація також мала значний позитивний зв'язок з 6,872. У тому ж напрямі досліджено, що державна політика мала значний позитивний зв'язок із результатами ланцюга поставок зі значенням 3,246. Нарешті, результати ланцюга постачань мали значний позитивний зв'язок з продуктивністю логістичної компанії зі t-значенням 23,412.

Так, технологія, інформація та державна політика мали значний позитивний зв'язок на результати ланцюга постачань, що підвищує прибутковість логістичної компанії. Також технологія, інформація та результати ланцюга постачань мали сильний вплив на підвищення прибутковості, однак державна політика має незначний ефект.

ВИСНОВКИ

Виявлено, що методи стратегічного управлінського обліку мають значний позитивний зв'язок з результатами ланцюга постачань, а результати ланцюга постачань мають значний позитивний зв'язок з прибутковістю логістичних компаній. Прогресивні методи стратегічного управлінського обліку можуть покращити результати ланцюга постачань.

Елементи стратегічного управлінського обліку, а саме технологія, інформація та державна політика, відіграють ключову роль у результатах ланцюга постачань. Результати ланцюга постачань мають значний вплив на прибутковість логістичної компанії. Кращі результати ланцюга постачань підвищують прибутковість логістичних компаній. Нарешті, методи стратегічного управлінського обліку покращують результати ланцюга постачань, а результати ланцюга поставок підвищують прибутковість логістичної компанії.

Перспективами подальших досліджень є вивчення ролі лідерства у компетенціях менеджерів та аудиту у стратегічному управлінському обліку з метою усунення асиметрії облікової інформації. Як наслідок, підвищення релевантної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень.

References

1. Turova L.L., Kostiuunik O.V. Problems of management accounting organization in the ukrainian enterprises. *Investments: practice and experience*. 2018. № 5. pp. 37–40. (in Ukrainian).
2. Yershova N.Y. Systematic approach to the study of the strategic managerial accounting. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*. 2017. № 22(2). pp. 120–125. (in Ukrainian).
3. Shmyhel O.Y. Organization of strategic management accounting at the enterprises. *Innovative economy*. 2019. № 3-4. pp. 163–167. (in Ukrainian).
4. Onyshchenko O. Implementation of strategic management accounting in the practice of modern enterprises in the global air transport market. *Modern Economics*. 2019. № 14. pp. 211–217. (in Ukrainian).
5. Karlova I.A., Khomenko V.S. Origin, formation and further development strategic management accounting as science. *Bulletin of the National Transport University*. 2017. № 2. pp. 3–11. (in Ukrainian).
6. Syrtseva S.V., Kushniruk V.S., Bondarenko I.O. Management accounting as the basis of controlling in the management system of agrarian enterprises. *Market infrastructure*. 2019. № 31. pp. 763–767. (in Ukrainian).
7. Mazina O.I. The importance of global principles of management account in the development of theory, practice and professional competences. *Economic Herald. Series: finance, accounting, taxation*. 2018. № 2. pp. 83–90. (in Ukrainian).
8. Kostiuchenko V.M., Malynovska A.M., Mamonova A.V. Genesis of managerial accounting in permanent changes conditions. *Economy and society*. 2018. № 18. pp. 933–942. (in Ukrainian).
9. Yaremenko L.M., Ponomarenko Ya.A. Modern trends in the implementation of managerial accounting with the application of international experience. *"Bulletin of ZHTU": Economics, management and administration*. 2019. № 2(88). pp. 144–148. (in Ukrainian).
10. Volkovska Ya. V. Research of the approaches to the management accounting organization at the enterprise. *Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*. 2017. № 2(2). pp. 109–112. (in Ukrainian).

Nataliia NECHYPORUK

PhD in Economics, Associate Professor, Higher Education Institution" Open International university of Human Development "Ukraine"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9547-8557>
e-mail: nech@ua.fm

Zoia HRYHOROVA

PhD in Economics, Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4547-9812>
e-mail: n.hr@ukr.net

Alla KVASKO

PhD in Economics, Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7726-4501>
e-mail: av_kvas@ukr.net

Nina AVANESOVA

Doctor of Economics, Professor, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3636-9769>
e-mail: Nina_Avanesova@ua.fm

STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING WITHIN THE SYSTEM OF INTEGRATED MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Introduction. The paper develops recommendations for improving the methodology of strategic management accounting in the system of complex management of enterprises. The influence of the practice of strategic management accounting on the performance of logistics companies has been studied.

The purpose of the paper is development of recommendations for improving the methodology of strategic management accounting in the system of complex management of enterprises.

Results. Strategic management accounting is based on various elements, such as: the use of technology, the use of effective information and public policy. They are of crucial importance for the implementation of strategic management accounting in the practical activities of enterprises. It is proved that one of the concepts of strategic management accounting includes the following elements: technology, information and state policy. Partial least squares (PLS) modeling was used to analyze the collected data. A structural model of the influence of elements of strategic management accounting on the profitability of logistics companies is built. The results show that strategic management accounting practices had a significant positive relationship with supply chain performance, and supply chain performance had a significant positive relationship with logistics company profitability.

Conclusion. The element Technology was found to have a significant positive relationship with supply chain performance with a value of 6.311. Increasing technology efficiency improves supply chain outcomes. Moreover, it was found that information also had a significant positive relationship with 6.872. In the same vein, it was investigated that public policy had a significant positive relationship with supply chain performance with a value of 3.246. Finally, supply chain performance had a significant positive relationship with logistics company performance with a t-value of 23.412. Prospects for further research are the study of the role of leadership in the competencies of managers and audit in strategic management accounting in order to eliminate the asymmetry of accounting information.

Keywords: strategic management accounting, value chain analysis, profitability, hierarchical system, construct

Георгій Володимирович **ПОЯСНИК**

к.т.н., доцент, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7776-9932>

e-mail: smallsneyke@gmail.com

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПРИРОДОВІДТВОРЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета дослідження – визначити місце, проблеми та перспективи раціонального природокористування порівняно з іншими країнами світу, та перспективи розвитку природокористування після війни. Результати дослідження базуються на вивченні глобальних рейтингів природокористування. Дослідження місця України серед всіх країн світу в раціональності природокористування виділило низку ключових проблем. Розглянуто напрями вдосконалення природокористування, в основі яких лежить удосконалення системи управління, зменшення рівня корупції в усіх сферах природокористування.

Ключові слова: природні ресурси, раціональне природокористування, екологія, війна

ВСТУП

Природні ресурси мають важливе значення для виживання та розвитку країн у всьому світі. Вони забезпечують сировину, необхідну для промисловості, сільського господарства та виробництва енергії, а також відіграють ключову роль в економіці. Однак раціональне використання природних ресурсів полягає в такій політиці, щоб ці ресурси не виснажувалися надто швидко і щоб вони використовувалися максимально довго – у сталий спосіб.

Під час війни важливість раціонального використання природних ресурсів стає ще більш очевидною. Країни, які перебувають у стані конфлікту, часто страждають від нестачі ресурсів, що може ускладнити підтримку їхньої економіки та забезпечення своїх громадян. Це особливо актуально для України, яка впродовж 2022 р. перебуває у тривалій повномасштабній війні з росією, що може спричинити до катастрофічних руйнувань навколишнього середовища, яке буде відновлюватися десятиліттями [1].

Під час війни для таких країн, як Україна, особливо важливо використовувати свої природні ресурси у відповідальний і сталий спосіб. Це означає, що насамперед необхідно зосередитися на розвитку відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія, замість того, щоб покладатися на роботу нестійких енергосистем, що залежать від викопних ресурсів. Статистика зазначає, що в довоєнний період Україна мала хороші темпи нарощування зелених технологій, однак сектор енергетики протягом року зазнав втрат на 1 млрд дол. США [2].

Крім того, уряд повинен зосередитися на використанні ресурсів так, щоб підтримувати місцеву економіку і громади, а не видобувати їх на користь іноземних інтересів. Ще одним важливим аспектом раціонального використання природних ресурсів під час війни є необхідність захисту цих ресурсів від знищення або виснаження внаслідок війни. Це означає вжиття заходів для мінімізації шкоди не тільки енергетичних об'єктів, але й навколишньому середовищу, наприклад, захист полів і водно-болотних угідь від бомбардувань або запобігання вимирання фауни через забруднення, військові бої тощо.

Отже, раціональне використання природних ре-

сурсів має важливе значення для розвитку країн у всьому світі, однак це особливо важливо для виживання під час війни, коли, здійснюючи територіальних захист та захист населення, потрібно захищати і природні ресурси країни. Для України це означає зосередження на сталому енергетичному розвитку та захисті своїх ресурсів від шкоди, спричиненої війною з росією. Здійснюючи ці кроки, Україна може гарантувати, що її природні ресурси будуть збереженими і доступними для майбутніх поколінь, навіть у важкі часи.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У роботі використано загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, що застосовується для вивчення наукової та спеціалізованої літератури із області досліджень. Синтез інформації дозволяє виокремити важливі її аспекти, що стосуються безпосередньо України. У роботі використано метод порівнянь та аналогій. Зокрема досліджено низку міжнародних показників, що визначають раціональне природокористування в Україні. До них відносяться:

1. *Індекс екологічної ефективності (EPI)*. EPI розробляється Єльським та Колумбійським університетами і ранжує країни на основі їхніх екологічних показників у таких сферах, як якість повітря, вода та санітарія, біорізноманіття та середовище проживання, а також лісове господарство [3].

2. *Індекс щасливої планети (HPI)*. HPI, що розробляється Фондом нової економіки, ранжує країни на основі їхнього добробуту, тривалості життя та екологічного сліду [4].

3. *Глобальний індекс зеленої економіки (GGEI)*. Розроблений компанією Dual Citizen LLC індекс GGEI ранжує країни на основі їхніх показників «зеленої» економіки у таких сферах, як лідерство та зміна клімату, ефективні сектори, навколишнє середовище та природний капітал [5].

4. *Оцінка сталого економічного розвитку (SEDA)*. Підготовлена Світовим банком оцінка SEDA класифікує країни на основі їхніх економічних, соціальних та екологічних показників сталого розвитку [6].

Шляхом узагальнення інформації виділено місце України у системі природокористування, методами індукції та дедукції визначено ключові проблеми та шляхи їх вирішення, визначені перспективні напрями

розвитку природокористування.

МЕТА дослідження – визначити ключове місце, проблеми та перспективи раціонального природокористування України порівняно з іншими країнами світу, а також визначити перспективи розвитку природокористування в період післявоєнного відновлення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Відповідно до індексу екологічної ефективності у 2022 р. Україна посідала 52-е місце, маючи рейтинг 49,6. У цьому рейтингу перші місця посідає Данія, Велика Британія та Фінляндія. Окрім цього, рейтинг включає не тільки загальне оцінювання екологічної ефективності, однак і дає змогу зрозуміти ключові проблеми екології, синтезуючи загальний показник та деталізують [3] (рис. 1).

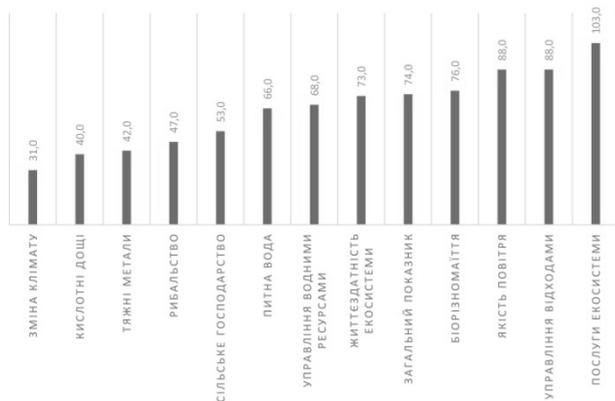

Рис. 1. Місце України в світовому рейтингу екологічної ефективності [3]

Незважаючи на те, що Україна загалом посідає середнє місце в даному рейтингу, необхідно виділити важливу тенденцію, що всі екологічні проблеми мають техногенний характер, тоді як високе місце в рейтингу Україна посідає виключно через сприятливе природне та екологічне середовище.

У рейтингу щастяльної планети Україна посідає 103-є місце з 152 країн із загальним індексом 40,9. Цей показник нижче середнього. Це значення формується трьома показниками: рівнем життя, задоволеністю життя та рівнем екології. Потрібно зазначити, що за останніх три роки ситуація з індексом щастя погіршилася, і Україна спустилася на дві позиції вниз. Окрім того, цей рейтинг визначає інші показники, зокрема кількість років, яку проживають люди в країні. Цей показник становить 72,1 роки, що дозволяє займати 92-е місце з 152 країн. Стосовно рівня задоволеності проживання в країні, то Україна знаходиться на 118-му місці, маючи показник 4,7 з 10. Загальний екологічний показник показує, що Україна займає 79 місце з 152 країн [4]. Останній рейтинг щастя складено у 2021 р., тому варто зазначити що за 2022 р. усі показники будуть суттєво зменшені, враховуючи серйозний вплив на рівень задоволеності проживання в країні, середній вік, який зменшився через смертність внаслідок війни, та екологічні катастрофи, пов'язані з війною.

У глобальному індексі зеленої економіки Україна посідала у 2021 р. 117 місце зі 160 [5].

У рейтингу зі сталого економічного розвитку Україна посідає 68-е місце станом на 2020 р. Водночас варто зазначити, що у 2019 р. Україна займала 72 місце,

що свідчить про покращення показника в загальному рейтингу. Показник сталого економічного розвитку формується набором складових показників, до яких відносяться соціально-економічні показники та показник екології [6] (рис. 2).

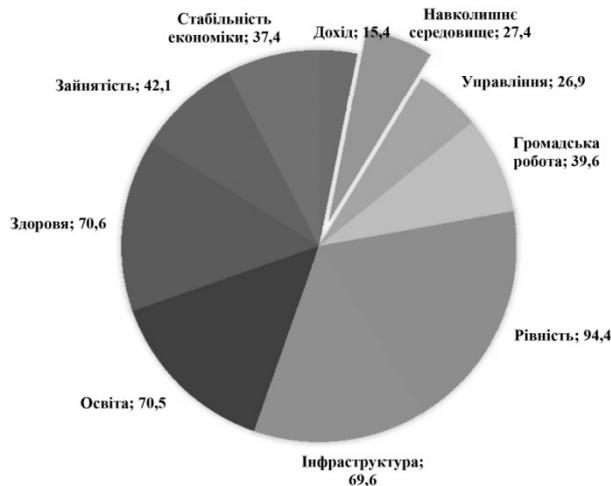

Рис. 2. Складники індексу сталого економічного розвитку України в 2020 р. [6]

Цей індекс ще раз підтверджує, що екологічні проблеми (в цьому випадку проблеми навколишнього середовища) є однією із ключових проблем, які не дають змоги забезпечити сталий розвиток в країні.

Аналіз міжнародних рейтингів дає змогу виділити ключові проблеми раціонального природокористування та знайти напрями для їх вирішення на основі досвіду розвинених країн.

Варто зазначити, що деякі з цих проблем є складними та багатограними і потребують не лише дій уряду, але й серйозних інвестицій. Більшою мірою екологічний розвиток України може здійснюватися за рахунок підтримки міжнародних екологічних фондів, які зацікавлені у комплексному вирішенні глобальних проблем. Вирішення проблем потребує також колективних зусиль різних секторів суспільства, зокрема громадських організацій і населення.

Перспективи України стосовно раціоналізації використання природних ресурсів під час війни є складним питанням, яке потребує врахування багатьох факторів. З однієї сторони багаті природні ресурси країни, включаючи корисні копалини, ліси та родючі ґрунти, може бути використано для підтримки економіки, що вкрай важливо в умовах війни. Однак це також наражає ці ресурси на ризик надмірної експлуатації та деградації, що може мати довгострокові наслідки для довкілля та майбутніх поколінь. Нестабільна безпекова ситуація обмежує доступ до технологій та обладнання, необхідних для сталого управління ресурсами. Війна призвела до значного переміщення людей та руйнування інфраструктури, що вплинуло на здатність країни ефективно управляти та використовувати свої ресурси.

Водночас потенціал раціоналізації природокористування в Україні є неоціненним. Це підтверджується статистикою рейтингу індексу екологічної ефективності, який показує, що Україна має унікальне сприятливе навколишнє середовище для реалізації будь-яких програм ефективного природокористування.

Таблиця 1 – Проблеми раціонального природокористування України та напрями їх вирішення [складено автором]

Проблема	Опис	Вирішення
Забруднення повітря	Україна має високий рівень забруднення повітря, особливо у промислових містах. Це спричинено викидами заводів, електростанцій та транспортних засобів.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б запровадити суворіші стандарти викидів та інвестувати у чистіші технології.
Забруднення води	Річки та озера України сильно забруднені промисловими та сільськогосподарськими відходами, що становить ризик для здоров'я людей та довкілля.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б інвестувати в кращі очисні споруди та запровадити суворіші правила щодо промислової та сільськогосподарської діяльності.
Вирубка лісів	В Україні спостерігається високий рівень вирубки лісів, що сприяє ерозії ґрунтів та втраті біорізноманіття.	Щоб вирішити цю проблему, слід впровадити програми лісовідновлення та запровадити суворіші правила стосовно лісозаготівлі.
Ерозія ґрунтів	Українські ґрунти схильні до ерозії, що може призвести до зниження врожайності та втрати біорізноманіття.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б впровадити заходи зі збереження ґрунтів, такі як терасування та контурна оранка.
Поводження з відходами	Україна має погану систему управління відходами, що призводить до високого рівня засміченості міст і сільської місцевості.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б інвестувати в кращу інфраструктуру управління відходами, зокрема розвивати переробну промисловість.
Зміна клімату	Україна потерпає від наслідків зміни клімату, таких як збільшення частоти та інтенсивності стихійних лих, посух та повеней.	Для вирішення цієї проблеми Україна могла б інвестувати у відновлювану енергетику та енергоефективність, а також впроваджувати заходи з адаптації до наслідків зміни клімату.
Втрата біорізноманіття	В Україні спостерігається високий рівень втрати біорізноманіття, спричинений руйнуванням середовищ існування, забрудненням та війною.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б інвестувати в охорону природи та природоохоронні території, а також запровадити суворіші правила полювання та рибальства.
Ядерні відходи	Україна має застарілу інфраструктуру атомної енергетики, що створює ризик ядерних аварій та утворення ядерних відходів.	Для вирішення цієї проблеми Україна могла б інвестувати у виведення з експлуатації застарілих атомних електростанцій та безпечне захоронення ядерних відходів.
Енергоефективність	Економіка України значною мірою залежить від викопного палива і має низьку енергоефективність, що сприяє забрудненню повітря та зміні клімату.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б інвестувати у відновлювану енергетику, енергоефективність та технології "розумних мереж", що зменшують споживання.
Корупція	Екологічному управлінню в Україні часто перешкоджає корупція, що призводить до слабого дотримання законодавства та відсутності підзвітності.	Щоб вирішити цю проблему, Україна могла б посилити свої антикорупційні закони та інституції, а також підвищити прозорість у прийнятті екологічних рішень.

Розглянемо ключові напрями розвитку раціонального природокористування, які є реальними для реалізації в Україні.

1. *Відновлення лісів.* В Україні спостерігається високий рівень вирубки лісів, що може бути вирішено шляхом впровадження програм лісовідновлення та створення природоохоронних територій. Ліси в Україні сильно постраждали через бойові дії, і багато територій досі заміновані. Нещодавно Верховна Рада прийняла законопроект № 5650, який передбачає легалізацію «диких лісів», що дозволить збільшити лісистість країни на 500 тис. га. Лісова стратегія ЄС до 2030 р. має стати дорожньою картою для відновлення та сталого управління лісами України. Це не лише допоможе відновити природний ландшафт, але й матиме позитивний вплив на клімат, біорізноманіття та екосистемні послуги.

2. *Зменшення парникових газів та рівня вуглецю.* Україна за останні п'ятдесят років суттєво знизила викиди вуглецю в атмосферу, що пов'язано із загальним скороченням виробництва. Та водночас використання застарілих технологій призводить до того, що й поточні викиди стають надмірними. Під час конференції в Лугано в 2022 р. Україна та Швейцарія підписали угоду про спільну роботу над реалізацією кліматичних проектів, які сприятимуть відновленню країни. Швейцарія, незважаючи на те, що не є членом

ЄС, має цінний досвід у сфері екологічної політики та інвестує у скорочення викидів парникових газів. Нещодавно Верховна Рада ухвалила законопроект № 6477, який передбачає створення національного реєстру викидів та перенесення забруднювачів, а також законопроект № 2207-1-д, який закладає основу для ефективного управління відходами в Україні.

3. *Відновлювана енергетика.* Україна має значний потенціал відновлюваної енергетики, особливо у сфері сонячної та вітрової енергетики. Інвестиції у відновлювану енергетику допоможуть зменшити залежність від викопних видів палива, покращити якість повітря та зменшити викиди парникових газів. Україна офіційно є частиною європейської спільноти, а отже, зобов'язана проводити реформи, спрямовані на скорочення викидів та виконання своїх зобов'язань за Паризькою кліматичною угодою. Країна планує перейти на відновлювані джерела енергії, такі як сонячна, вітрова та гідроенергетика, а також запровадити національну систему торгівлі квотами на викиди парникових газів.

4. *Стале сільське господарство.* Україна має багатий сільськогосподарський сектор, який має потенціал стати більш стійким завдяки використанню сталих методів ведення сільського господарства та зменшенню використання хімічних добрив і пестицидів. Це допоможе покращити якість ґрунту та води, а також під-

вищити врожайність сільськогосподарських культур.

5. *Збереження біорізноманіття.* Україна має багате біорізноманіття, яке опинилося під загрозою через втрату середовищ існування, забруднення та надмірну експлуатацію природних ресурсів. Інвестиції в охорону природи та природоохоронні території допоможуть зберегти біорізноманіття та забезпечити екосистемні послуги.

6. *Поводження з твердими побутовими відходами.* Деякі міста України мають погану систему управління відходами, яку можна вирішити, інвестуючи у кращу інфраструктуру управління відходами, таку як полігони та переробні підприємства. Це допоможе зменшити кількість сміття, покращити здоров'я населення та створити нові робочі місця. Поводження з відходами є особливо важливим у світлі зростаючих обсягів відходів, що утворюються внаслідок бойових дій. Рамковий законопроект про управління відходами оновлено, включивши до нього положення із поведження з будівельними відходами під час очищення, відновлення та відбудови постраждалих територій. Україна планує побудувати 142 спеціальні об'єкти поведження з відходами та працювати над більш ошадливим ставленням до природних ресурсів серед своїх громадян.

7. *Управління водними ресурсами.* Україна має високий рівень забруднення води, що може бути вирішено шляхом інвестування у кращі очисні споруди, підвищення ефективності використання води та впровадження заходів зі скорочення водоспоживання.

8. *Екотуризм.* Завдяки різноманітній природній та культурній спадщині, можна розвивати об'єкти екотуризму, що принесе користь місцевим громадам, створить робочі місця та сприятиме збереженню довкілля.

9. *Екологічна освіта.* Екологічна освіта може бути важливим інструментом у просуванні сталого розвитку та екологічного управління, особливо серед молоді. Інвестиції у програми екологічної освіти можуть допомогти підвищити рівень обізнаності та створити більш екологічно свідоме суспільство. Це особливо актуально для реалізації програми сортування побутових відходів. Програми «Екологічна освіта та просвіта для сталого розвитку України на 2022-2032 роки» буде направлено на вирішення проблем раціонального природокористування.

10. *Адаптація до зміни клімату.* Україна потерпає від наслідків зміни клімату, таких як збільшення частоти та інтенсивності стихійних лих, посух та повеней. Інвестиції у заходи з адаптації до наслідків зміни клімату, такі як розбудова інфраструктури захисту від повеней, створення систем раннього попередження та просування практики сталого землекористування, можуть допомогти зменшити негативні наслідки зміни клімату.

Отже, хоча війна в Україні створює значні виклики для спроможності країни сталого управління своїми природними ресурсами, існують також можливості для

покращення ситуації в період післявоєнного відновлення.

Україна стикається з багатьма викликами, коли йдеться про відновлення довкілля, особливо в умовах війни. Однак нещодавня Конференція з питань відновлення України, що відбулася 4-5 липня 2022 р. в Лугано (Швейцарія), стала важливою віхою на шляху до більш чистого та зеленого майбутнього. Однією з ключових ініціатив, яка обговорювалася під час конференції, є програма «Відновлення чистого та безпечного довкілля», яка має на меті реалізацію 76 екологічних проєктів на загальну суму 25,5 млрд євро. Програма включає будівництво понад 100 сучасних об'єктів з переробки відходів, створення 10 національних парків відповідно до стандартів ЄС, заснування 9 лісових насінневих центрів, серед інших ініціатив.

Реформа державного екологічного контролю має вирішальне значення для забезпечення ефективного використання коштів та підвищення довіри серед громадян та міжнародної спільноти. Викорінення корупції та підвищення ефективності роботи відомства є передумовою для зеленішого майбутнього України [7].

ВИСНОВКИ

Україна посідає низькі позиції в рейтингу раціонального використання природних ресурсів, що зумовлено поєднанням таких факторів, як неефективне управління ресурсами, погіршення стану довкілля та обмеженість інвестицій у сталі практики. Однією з ключових проблем у використанні природних ресурсів в Україні є відсутність належного регулювання та дотримання екологічних стандартів. Це призвело до масштабного забруднення та деградації екосистем, а також негативно вплинуло на здоров'я місцевого населення. Війна, що триває в Україні, лише загострила ці проблеми, оскільки конфлікт зруйнував інфраструктуру та спричинив значне переміщення людей. Це порушило традиційні практики управління ресурсами та збільшило ризик їх надмірної експлуатації. Незважаючи на ці виклики, в Україні наявний значний потенціал для розвитку природних ресурсів. Країна має великі запаси корисних копалин, родючі ґрунти та багаті ліси, які може бути використано для підтримки економічного зростання та розвитку. Крім того, Україна має великий потенціал для розвитку відновлюваної енергетики, включаючи вітрову та сонячну енергетику, що може зменшити залежність від невідновлюваних ресурсів і допомогти вирішити проблеми, пов'язані з наслідками зміни клімату.

Сьогодні можна стверджувати, що Україна має пройти довгий шлях до раціонального використання своїх природних ресурсів, але є значний потенціал для покращення ситуації. Вирішення ключових проблем управління природними ресурсами та інвестування у сталі практики матимуть вирішальне значення для довгострокового процвітання і стабільності країни.

Список використаних джерел

1. Subbaraman, N. Russia's War in Ukraine Could Have Environmental Impact That Lasts Decades. *Wall Str. J.* 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russias-war-in-ukraine-could-have-environmental-impact-that-lasts-decades-11650801603>
2. Johansmeyer T. Damage to Ukraine's renewable energy sector could surpass \$1 billion. 2022. URL: <https://thebulletin.org/2022/04/damage-to-ukraines-renewable-energy-sector-could-surpass-1-billion/>
3. The Environmental Performance Index. 2022. URL: <https://epi.yale.edu/downloads/epi2022report06062022.pdf>

4. Happy planet Index. 2021. URL: <https://happyplanetindex.org/hpi/>
5. The Global Green Economy Index. 2020. URL: <https://dualcitizeninc.com/performance-index/>
6. Sustainable Economic Development Assessment and Citizen Well-Being. 2020. URL: <https://www.bcg.com/industries/public-sector/sustainable-economic-development-assessment>
7. Прошук Е. Екологічні реформи України на шляху до ЄС. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/>

References

1. Subbaraman, N. Russia's War in Ukraine Could Have Environmental Impact That Lasts Decades. *Wall Str. J.* 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russias-war-in-ukraine-could-have-environmental-impact-that-lasts-decades-11650801603>
2. Johansmeyer T. Damage to Ukraine's renewable energy sector could surpass \$1 billion. 2022. URL: <https://thebulletin.org/2022/04/damage-to-ukraines-renewable-energy-sector-could-surpass-1-billion/>
3. The Environmental Performance Index. 2022. URL: <https://epi.yale.edu/downloads/epi2022report06062022.pdf>
4. Happy planet Index. 2021. URL: <https://happyplanetindex.org/hpi/>
5. The Global Green Economy Index. 2020. URL: <https://dualcitizeninc.com/performance-index/>
6. Sustainable Economic Development Assessment and Citizen Well-Being. 2020. URL: <https://www.bcg.com/industries/public-sector/sustainable-economic-development-assessment>
7. Proshchuk E. Environmental reforms of Ukraine on the way to the EU. *Economic truth*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/> (In Ukrainian).

Heorhii POIASNYK

PhD in Engineering, Associate Professor, Kharkiv National Automobile and Highway University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7776-9932>

e-mail: smallsneyke@gmail.com

RATIONAL NATURE MANAGEMENT: PROBLEMS AND PROSPECTS OF UKRAINE IN THE GLOBAL SYSTEM OF NATURE RESTORATION ACTIVITIES

The paper is devoted to studying the current state of nature management in Ukraine, considering the key factors that create problems in the global system of natural reproduction in Ukraine. The purpose of the study is to identify the key place, problems, and prospects of national nature management in Ukraine compared with other countries of the world and to determine the prospects for developing nature management in the post-war recovery period. For the research, general scientific methods of cognition were used, particularly methods of induction, deduction, analysis, synthesis, grouping, and systematization. The research results are based on the study of global environmental management ratings, including the environmental performance rating, the Happy Planet Index, the Global Green Economy Index, and the sustainable economic development assessment. The study of Ukraine's place among all countries in the world in terms of environmental management has highlighted a number of key problems, including deforestation, pollution, inefficient waste management, water use, etc. Furthermore, the report considers ways to improve natural resource management based on improving the natural resource management system and reducing corruption in all areas of natural resource management. The priority areas for the conservation and development of natural resources are the use of alternative, renewable energy sources, improvement of the processing industry, and introduction of modern standards and technologies for using natural resources. The practical significance of the study lies in the possibility of its use in the development of sustainable development strategies for the next periods.

Keywords: natural resources, rational use of natural resources, ecology, war

Анна Василівна ПРИСЯЖНА

к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0809-4657>

e-mail: anna.melanchuk@gmail.com

Анна Вікторівна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ

к.ю.н., доцент кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0520-5083>

e-mail: semanya31@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Задля забезпечення прав та свобод особи чинний Кримінально процесуальний кодекс (КПК) України розширив та значно ускладнив нормативне регулювання запобіжних заходів, зміни торкнулися й підстав, умов і процесуального порядку застосування їх у кримінальному провадженні. Запобіжний захід у вигляді застави пов'язаний з певними правообмеженнями у сфері економічних інтересів особи. Державний примус у застосуванні застави як запобіжного заходу полягає в дійсній загрозі втрати заставодавцем грошей у разі невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків. Встановлено, що КПК України все ж не позбавлено недоліків, які потрібно усунути.

Ключові слова: застава, кримінальне провадження, запобіжні заходи, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець

ВСТУП

Задля забезпечення прав та свобод особи чинний Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України розширив та значно ускладнив нормативне регулювання запобіжних заходів, зміни торкнулися й підстав, умов і процесуального порядку застосування їх у кримінальному провадженні. Запобіжні заходи гостро впливають на можливість реалізації конституційних прав та свобод громадян, оскільки у застосуванні будь-якого із запобіжних заходів вони обмежують особисту свободу, права, інтереси, можливості особи, хоча й на підставах та порядку, встановленому процесуальним законом.

Необхідність дослідження обраної теми обумовлено тим, що чинний КПК України не закріплює чіткого формулювання цілей, порядку та підстав застосування застави. Стосовно процесуального порядку застосування цього запобіжного заходу, то він теж не є детальним і відсутні чіткі вимоги до процесуального оформлення документів, що складаються під час його застосування.

МЕТА статті – дослідження проблем сутності, генезису, значення та процесуального порядку застосування у кримінальному провадженні такого запобіжного заходу, як застава.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на працях вітчизняних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. У дослідженні використано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Заставу як запобіжний захід введено у кримінальне процесуальне законодавство України у листопаді 1996 р. Метою введення нового запобіжного заходу стало бажання ліквідувати підвищену суворість тодішньої системи запобіжних заходів, ввести альтернативу такому запобіжному заходу, як взяття під варту. Обґрунтовувалося таке рішення тим, що застава суттєво впливає саме на майновий стан особи, не обмежуючи

водночас інших конституційних прав та свобод особи, але так само й забезпечує досягнення мети запобіжного заходу. Але, не дивлячись на те, що в 1996 р. інститут застави відновлено, аж до 2012 р., до прийняття нового КПК України [1] цей запобіжний захід не отримав широкого застосування у правозастосовній практиці [2, с. 106].

Процесуаліст Н.Н. Розін свого часу наголошував, що саме застава є найдієвішим запобіжним заходом, який максимально забезпечує добросовісну явку підозрюваного, обвинуваченого до слідчого, прокурора чи суду. Автор зауважує, що цей «спосіб забезпечення» найбільш дієвий серед осіб з невисокими майновими статками, для яких будь-яка втрата майна завжди болюча [3, с. 366-367]. Повністю погоджуємося з цією науковою думкою, оскільки застава спрямована на створення у підозрюваного, обвинуваченого страху за збереження майнових цінностей, які належать йому або іншому заставодавцю.

Звертаючись до змісту ст. 176 КПК України, застава не є найбільш суворим видом запобіжних заходів, але й не є найлегшим. Так, застава у ст. 176 КПК України розміщена після особистого зобов'язання та особистої поруки. Можна стверджувати, що запобіжними заходами, які є суворішими за заставу є лише домашній арешт та тримання під вартою. Стосовно тримання під вартою, то у кримінальному процесуальному законодавстві є важливе правило: якщо суддя обирає запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, то він зобов'язаний визначити розмір застави як альтернативу, крім деяких випадків (наприклад, злочин вчинено із застосуванням насильства або погрозою його застосування; злочин спричинив загибель людини; якщо підозрюваний переховується на тимчасово окупованій території України чи в росії; коли особі раніше призначався запобіжний захід у вигляді застави, проте порушено нею тощо). Не так давно цей перелік був значно ширшим. Так, наприклад, застава могла не застосовуватися до злочинів проти основ національної безпеки. Але Конституційний Суд своїм рішенням №7-р/2019

від 25.06.2019 р. визнав неконституційною ч. 5 ст. 176 КПК України і, звичайно ж, ця норма втратила чинність [4]. Так, цікавим моментом чинного законодавства України є те, що корупційні злочини не входять до переліку таких, за якими застава не обирається.

З цього приводу ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності зменшення числа випадків застосування тримання під вартою як запобіжного заходу. ЄСПЛ вказує на можливість застосування альтернативних запобіжних заходів, як, наприклад, застосування застави. Наприклад, така пропозиція була озвучена у Справі «Сукачов проти України» № 14057/17 від 30.01.2020 р. [5].

Так, передбачені КПК України підстави обрання застави та обставини, що беруться до уваги в її застосуванні, не містять в собі серйозних обмежень до застосування цього запобіжного заходу, тому за належного з'ясування всіх підстав та обставин застава може обиратися значно частіше. Кримінальне процесуальне законодавство України орієнтує на те, що тримання під вартою до вирішення питання про винність особи не повинно бути загальним правилом, тому слід якомога частіше (за наявності, звичайно ж, законних підстав та обставин) застосовувати інші альтернативні запобіжні заходи. Можемо впевнено стверджувати, що з цього приводу в КПК України враховано позитивну практику ЄСПЛ.

КПК України передбачає таких суб'єктів внесення застави: підозрюваний, обвинувачений або будь-яка інша фізична чи юридична особа. Лише міститься зауваження з приводу можливого заставодавця: ним не може бути юридична особа, що перебуває в державній або комунальній власності та/або фінансуються з відповідних бюджетів. З прив'язкою до суб'єкта застави можна виділити наступні види застави: особиста застава має місце тоді, коли її вносить сам підозрюваний, обвинувачений; неособиста застава – має місце тоді, коли її вносять інші фізичні чи юридичні особи.

Вбачаємо все ж недосконалість кримінального процесуального законодавства України у врегулюванні статусу, прав та гарантій заставодавця. Так, аналізуючи ст. 182 КПК України можна виділити низку прав та обов'язків заставодавця. Проте в цьому переліку відсутнє право заставодавця на повернення суми внесеної ним застави у випадку, коли підозрюваний, обвинувачений злісно не виконує покладені на нього обов'язки та заставодавець не спроможний вплинути на таку поведінку підозрюваного, обвинуваченого. Варто було б гарантувати заставодавцю таке право, оскільки за відсутності взаєморозуміння та можливості позитивного впливу на підозрюваного, обвинуваченого втрачається сама суть та мета такого запобіжного заходу як застава. Якщо звернутися до міжнародного досвіду, то Кримінально-процесуальним кодексом Грузії, наприклад, передбачено можливість заставодавцю звернутися до прокурора чи суду із клопотанням про повернення внесеної ним суми чи майна у вигляді застави, якщо підозрюваний, обвинувачений не виконує покладені на нього обов'язки і, якщо заставодавець не спроможний забезпечити його належну поведінку. Тому вважаємо доречним запозичити такий позитивний досвід та на законодавчому рівні закріпити це право заставодавця і повністю описати процесуальну про-

цедуру такого повідомлення та повернення суми застави. Доцільно було б передбачити можливість звернення заставодавця до прокурора чи слідчого із відповідною заявою. Далі прокурор або слідчий за погодженням із прокурором має звернутися із клопотанням про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на інший до слідчого судді, суду.

Проводячи дослідження наукових думок та судової практики зрозуміло, що все ж наявна правова невизначеність в окремих питаннях, що пов'язані із застосуванням запобіжного заходу, зокрема стосовно визначення розміру застави. Так, відповідно до чинного КПК України розмір застави визначається слідчим суддею, судом. Законодавець наголошує на тому, що розмір застави насамперед має забезпечувати виконання підозрюваним (обвинуваченим) обов'язків, що покладені на нього, та не може бути перебільшений, недосяжний для особи (ч. 4 ст. 182 КПК України). Також закон не залишив поза увагою те, що у визначенні її розміру потрібно встановити певні обставини, якими є передусім майновий стан підозрюваного, обвинуваченого, також враховується його сімейний стан, враховуються ризики, що закріплено у ст. 177 КПК України. Ще закон вказує на «інші дані про особу». Ось тут якраз і криється проблема в тому, що визначення розміру застави вимагає врахування значної кількості обставин.

Що ж з приводу встановлення обставин «говорить» ЄСПЛ? Так, у справі «М. проти Іспанії» зазначається, що органи зобов'язані належно виправдати суму застави, та прийняти до уваги фінансовий стан обвинуваченого та його спроможність сплатити необхідну суму. У справі «Т. проти Болгарії» встановлено, що у визначенні суми застави суд має оцінити матеріальний стан обвинуваченого.

Як визначити, чи для особи належним буде саме такий розмір застави, а не інший? Це питання вирішується з урахуванням великої кількості обставин. Окрім вищезазначених обставин враховуються: тяжкість вчинення злочину, вагомість зібраних доказів, стан здоров'я особи, її вік, власність, конкретні умови особистого життя, розмір завданої злочином шкоди, враховується чи має місце роботи особа або чи навчається, наявність судимостей тощо. Але все ж встановлення судом точного рівня майнового забезпечення особи є досить складним. Особа, наприклад, може мати значні кошти готівкою, що може бути її неофіційним доходом. Особа також може приховувати майно або, наприклад, користуватися майном, яке зареєстроване за третіми особами, а фактично це майно є її власністю.

Кримінальне процесуальне законодавство встановлює конкретні межі розміру застави враховуючи тяжкість вчинення злочину та з прив'язкою до прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 5 ст. 182 КПК України).

У наукових колах наявна також дискусія з приводу визначення ось таких граничних розмірів застави. Наприклад, В.О. Рибалко, пише, що лише у виключних випадках розмір застави може бути нижче мінімального рівня [6, с. 133].

Натомість науковці В.Г. Гончаренко, В.Т. Нор, М.Є. Шумило наголошують про недоцільність встановлення граничного розміру застави. Обгрунтовують таку наукову позицію тим, що у кожному окремому випадку потрібно встановлювати фактичні обставини

справи, майновий стан підозрюваного, обвинуваченого та його особливі характеристики [7, с. 415]. Також є думка про те, що надання суду можливості виходу за встановлені законодавством межі дає широкий простір для зловживань.

Але ми не розділяємо такі наукові думки і вважаємо, що суд, вирішуючи питання про розмір застави, максимально враховуючи весь арсенал обставин, передбачених у КПК України, має можливість обрати саме ту, яка забезпечить справедливий та розумний баланс між інтересами підозрюваного, обвинуваченого та інтересами публічними (інтересами правосуддя). Тут слід говорити про те, що інтереси жодної із сторін не будуть спекулювати інтересами іншої.

КПК України передбачає можливості для слідчого судді, суду, у випадку підозри/обвинувачення особи в тяжкому або особливо тяжкому злочині, підвищити граничний розмір застави, якщо встановлені межі застави не можуть забезпечити досягнення мети цього запобіжного заходу. Вважаємо, що в такому випадку варто було б в ухвалі зазначити для забезпечення якого саме обов'язку (-ів) виникла необхідність у підвищенні розміру застави. Або, якщо таке підвищення пов'язане з наявністю ризику (-ів), передбачених ст. 177 КПК України, також мотивувати таке рішення. Нашу пропозицію можна підкріпити рішенням ЄСПЛ «М. проти Іспанії». У цьому рішенні Суд хоча й визнав суму застави значною, але водночас не визнав її неправомірною обґрунтовуючи своє рішення низкою встановлених обставин (професійне оточення особи, яке може внести таку суму застави; винятковий характер справи; непоправні наслідки – значна екологічна шкода тощо). Наведемо ще одне рішення ЄСПЛ «П. проти Чехії», в якому Суд обґрунтував, що рішенням національного суду не порушено прав заявника. Вказувалось, що беручи до уваги фінансові можливості заявника, а саме намір придбати два універмаги у Празі, встановлена застава в розмірі 30 млн чеських крон не є порушенням ані законодавства, ані прав засудженого [8, с. 109].

Вважаємо за необхідне, звернути увагу ще на одне проблемне питання, яке існує в практиці застосування застави та гостро обговорюється в наукових колах. Це стосується встановлення саме ознаки легальності коштів, які вносяться під заставу. В обґрунтування цієї тези можна навести як приклад рішення ЄСПЛ «В. проти Швейцарії» [9]. Так, у рішенні наголошується на тому, що рішення національного суду про відмову у встановленні застави є правомірним, оскільки особа, яка подала клопотання про внесення застави не змогла довести легальність походження коштів.

На сьогодні встановити ось таку легальність коштів складно і положення чинного КПК України не передбачають ані способів, ані механізму для такого встановлення. Звичайно, такий досвід можна запозичити і до змісту КПК України, внівши відповідні доповнення стосовно того, щоб підозрюваний, обвинувачений або інший заставодавець (фізична або юридична особа) довела перед слідчим суддею, судом легальність тих коштів, що вносяться у заставу, а не доведення цього або відмова у доведенні повинне мати наслідком відмову у застосуванні застави як запобіжного заходу.

Стосовно змісту клопотання слідчого, прокурора про застосування застави, яке подається до суду, то у

ч. 1 ст. 184 КПК України вказується, які саме факти таке клопотання повинно містити. У клопотанні слідчий, прокурор зобов'язані вказати наявні ризики та підтвердження їх наявності, тобто наявність спроб (ч. 1 ст. 177 КПК України). Припущення слідчого, прокурора про наявність таких спроб, якщо вони не ґрунтуються на доказах, визначених у ст. 84 КПК України, не може вважатися належною підставою обрання запобіжного заходу у розумінні ч. 1 ст. 177 КПК України, оскільки по суті є припущенням. Звичайно, слідчий, прокурор не вправі ініціювати перед судом про застосування запобіжного заходу, зокрема й застави, без наявності законних підстав, передбачених статтями КПК України. У противному випадку, за недоведення наявності законних підстав для застосування застави, за недоведення підозри у вчиненні кримінального правопорушення або наявності спроб, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, таке клопотання не підлягає задоволенню слідчим суддею, і до того ж вважається незаконним.

Звертаючись до судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування застави, в одних клопотаннях на розгляд слідчого судді, суду виноситься конкретний розмір застави або його межі, а в інших – лише ставиться питання про застосування такого запобіжного заходу. Тому, на нашу думку, якщо у клопотанні вказано конкретний розмір застави, то відповідно цей розмір має бути слідчим, прокурором обґрунтований та підтверджений конкретними доводами.

В межах дослідження вважаємо за необхідне торкнутися аналізу змін кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану. Так, такі зміни передбачаються ч.ч. 5, 6 ст. 616 КПК України. Законодавець надав можливість за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого та за наявності певних підстав, змінити запобіжний захід у вигляді застави на особисте зобов'язання. Але для такої зміни необхідним є можливість використати кошти, передані в заставу, для їх подальшого внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. Процедура зміни застави на особисте зобов'язання передбачає клопотання підозрюваного, обвинуваченого і, відповідно прийняття рішення з цього клопотання слідчим суддею, судом. Вважаємо, що такі законодавчі зміни в умовах воєнного стану є виправданими, оскільки на спеціальних рахунках акумулюються значні суми, які внесені як застава, а кошти для Збройних Сил України потрібні.

Але й ця законодавча новела, на жаль, не позбавлена недоліків. Так, у ч. 5 ст. 616 КПК України зазначено, що суб'єктом внесення відповідного клопотання є підозрюваний, обвинувачений і не згадується про заставодавця. Що ж робити в ситуації, коли застава внесена заставодавцем і водночас підозрюваний, обвинувачений і заставодавець бажають здійснити відповідну заміну запобіжних заходів? Вважаємо за необхідне до ч. 5 ст. 616 КПК України внести відповідні зміни і до суб'єктів подання клопотання про заміну застави на особисте зобов'язання долучити заставодавця, який за наявності бажання перерахувати кошти застави на потреби ЗСУ, може внести відповідне клопотання до слідчого судді, суду.

Також у вирішенні питання заміни застави на особисте зобов'язання в суді потрібно вирішити питання

чи таке рішення є добровільним, чи не було з боку третіх осіб тиску чи іншого втручання на волевиявлення підозрюваного, обвинуваченого. З огляду на це вважаємо за необхідне, щоб особа підозрюваний, обвинувачений були особисто присутніми на такому судовому засіданні.

ВИСНОВКИ

Приходимо до висновку, що хоча й КПК України чітко регламентує питання застави, але все ж в її застосуванні в суді виникають певні труднощі та пи-

тання, а науковці й далі продовжують дискутувати та вносити пропозиції з тих чи інших особливостей та ознак такого запобіжного заходу. Зокрема, це стосується питання визначення розміру застави, оскільки встановлюючи заставу суд зобов'язаний дотриматися балансу інтересів підозрюваного, обвинуваченого та правосуддя. Також зараз гостро обговорюються питання граничних меж застави; встановлення легальності походження коштів; розширення переліку об'єктів застави тощо.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.
2. Данченко Т.В. Застава: історія розвитку та проблеми застосування. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 1. С. 106-108.
3. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство: пособие к лекциям. Петроград, 1916. 603 с.
4. Рішення Конституційного Суду України №7-р/2019 від 25 червня 2019 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/379903__379968
5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Сукачов проти України» № 14057/17 від 30 січня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text
6. Рыбалко В.О. Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 130–135.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. В.Г. Гончаренка та ін. Київ, 2012. 1224 с.
8. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ, 2010. 576 с. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0>
9. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «В. проти Швейцарії» № 14379/88 від 26 січня 1993 року. URL: <https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/w-protiv-shvejcarii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

References

1. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013, No. 9-10, No. 11-12, No. 13, Art. 88. (in Ukrainian).
2. Danchenko T.V. Pledge: history of development and problems of application. *Entrepreneurship, economy and law*. 2004. No. 1. pp. 106-108. (in Ukrainian).
3. Rozin N.N. Criminal Justice: Lecture Guide. Petrograd, 1916. 603 p. (in Russian).
4. Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 7-r/2019 of June 25, 2019. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/379903__379968 (in Ukrainian).
5. Decision of the European Court of Human Rights in the case "Sukachev v. Ukraine" No. 14057/17 of January 30, 2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (in Ukrainian).
6. Rybalko V. O. Evaluative concepts used in the regulation of bail as a precautionary measure. *Historical and legal journal*. 2015. No. 1 (5). pp. 130–135.
7. Criminal procedural code of Ukraine: scientific and practical commentary / ed. by V.H. Honcharenko et al. Kyiv, 2012. 1224 p. (in Ukrainian).
8. Makbraid Dzh. The European Convention on Human Rights and Criminal Procedure. Kyiv, 2010. 576 p. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0> (in Ukrainian).
9. The decision of the European Court of Human Rights in the case "V. v. Switzerland" No. 14379/88 of January 26, 1993. URL: <https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/w-protiv-shvejcarii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

Anna PRYSIAZHNA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0809-4657>

e-mail: anna.melanchuk@gmail.com

Anna SEMENIUK-PRYBATEN

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0520-5083>

e-mail: semanya31@ukr.net

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT OF BAIL AS A PRECAUTIONARY MEASURE

In order to ensure the rights and freedoms of the individual, the current Criminal Procedure Code of Ukraine expanded and significantly complicated the normative regulation of preventive measures, the changes also affected the grounds, conditions and procedural order of their application in criminal proceedings. Precautionary measures strongly affect the possibility of realizing the constitutional rights and freedoms of citizens, since when applying any of the preventive measures, they limit the personal freedom, rights, interests, and capabilities of a person, albeit on the grounds and procedure established by the procedural law. The paper reveals the peculiarities of the legal regulation of the procedure for applying such a preventive measure as bail.

The purpose of the paper is to study the problems of the essence, genesis, meaning and procedural order of applying such a preventive measure as bail in criminal proceedings. The pledge is associated with certain legal restrictions in the sphere of economic interests of the person. State coercion in the application of bail as a precautionary measure consists in the real threat of loss of money by the bailor (suspect, accused person, other natural or legal person) in the event that the suspect or accused person fails to fulfill the duties assigned to him. The paper analyzes the theoretical and practical issues of using bail in criminal proceedings. It has been established that the CPC of Ukraine is still not devoid of shortcomings that need to be eliminated. The current Code of Criminal Procedure of Ukraine does not establish a clear formulation of the goals, procedure and grounds for the application of bail. As for the procedural procedure for the application of this preventive measure, it is also not detailed, and there are no clear requirements for the procedural processing of the documents drawn up during its application.

Keywords: *pledge, criminal proceedings, preventive measures, suspect, accused, pledgor*

Олег Олександрович **ПИЛИПЧЕНКО**

доктор філософії в галузі економіки, докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом; керуючий партнер Адвокатського бюро "Олега Пилипченка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>**ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ**

Проблема міграцій завжди залишається актуальною, оскільки переміщення великих мас людей впливає на політичні та економічні засади багатьох держав. Середньовіччя не є винятком, саме тоді у період розвитку феодальних монархічних держав розквіту набувають різноманітні види міграції. Статтю присвячено дослідженню особливостей міграційних процесів у період існування ранньофеодальної держави – Київська Русь, з якої можна вважати початок державності сучасної України. Незважаючи на те, що правові акти часів Київської Русі не регулювали міграційну політику в сучасному розумінні цього процесу, здійснений аналіз дає змогу впевнено говорити про масовість міграційних процесів.

Ключові слова: міграція, види міграції, Київська Русь, міграційні процеси, міграційна політика

ВСТУП

Однією з умов формування цілісної сучасної міграційної політики є усвідомлення історичного досвіду, що склався та стосується міграції населення. Для кращого розуміння сучасного стану формування та регулювання міграції населення в Україні необхідно проаналізувати еволюцію міграційної політики на українських теренах в історичній ретроспективі. Пов'язано це не лише з необхідністю обґрунтування тих чи інших рішень у цій галузі, але й для систематизації накопиченого та збереженого історичного досвіду. Вагомий інтерес для дослідження становить період існування ранньофеодальної держави – Київська Русь, з якої можна вважати початок державності сучасної України.

МЕТА РОБОТИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей міграційних процесів в період існування ранньофеодальної держави – Київська Русь.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є історичні правові пам'ятки, наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні використано історичний метод, методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Починаючи дослідження, варто відзначити, що протягом тисячі літ великий регіон від Чорного до Балтійського морів був ареною міграції та розселення балтійських, фінно-угорських та слов'яномовних народів. Переміщення великої кількості кочівників, до складу яких входили жінки та діти, часто обумовлювалось зміною кліматичних умов, безперервними військовими конфліктами, пошуком родючих угідь тощо. У VII-III ст. до н.е. у степових районах Північного Причорномор'я на території сучасної Південної та Південно-Східної України, а частково і в Криму панували скіфські племена. Вони займали значну територію – від низин Дунаю до гирла Дону і Приазов'я [8]. Міграція цих кочових племен до причорноморських степів датується зазвичай кінцем VIII-VII ст. до н.е. Розвиток населення у макрореєні між Балтійським та Чорним морями супроводжувався поступовим роз-

селенням різних груп кочівників у заболочених місцях та низовинах Прип'яті, Бугу та Дніпра, змішуванням їхньої культури, мови, традицій, що й в подальшому призвело до зародження слов'янських племен.

Приблизно у V ст. почалася слов'янська експансія, як вважають, з території Прикарпаття, верховин Дністра, а також правобережжя середнього Подніпров'я, на захід, південь та північний схід. На захід слов'яни мігрували у напрямку верховин Вісли, а потім – Лаби, оминаючи зовнішні Західні Карпати (тобто зі східної та північної сторони Карпат). На схід слов'янські племена поширювалися у напрямку верховин Волги та Оки. На південь слов'яни рухалися у бік Дунаю, потім – вздовж нього до заходу, заселяючи місцевості вздовж приток Дунаю і вриваючись у межі Східної Римської імперії. На півночі слов'яни поселилися у VIII ст. поблизу Ладозького озера, асимілювавши місцеве балтське та фінське населення [4]. Головна водна артерія сучасної України сприяла міграційним потокам. Маршрут уздовж Дніпра став одним з основних, завдяки якому відбувалось сполучення між народами Півночі та Візантії. Варто наголосити на тому, що в ті часи глибокий і міцний духовний зв'язок з предками відбувався через осілість населення навколо місць їхнього поховання. Але навіть за його наявності, населення продовжувало мігрувати, оскільки прагнення до переселення переважали бажання зберегти духовний зв'язок з предками.

Поселення вздовж рік стало місцями спільного проживання різних етнічних груп протягом багатьох років. Постійна боротьба всередині таких груп також призводила до подальшої міграції населення, про що свідчить величезна кількість міст та сіл (на теренах сучасної України, Білорусії, Польщі, Молдови, Румунії та Росії) з однаковими чи схожими назвами. Пояснення цього явища полягає в тому, що міста Північно-Східної Русі, що виникли пізніше ніж міста Західної та Південної Русі, були засновані переселенцями з півдня і заходу. Як слушно зазначає Ю.В. Рошин, міграція населення Північно-Східної Русі була випадковою і хаотичною, вона висловлювала прагнення переселитися на ці землі, як простих людей, так і людей княжої влади, щоб урятувати свій народ, свою віру і створити свою нову державність. Це було внутрішнє усвідомлення всіма потоками колоністів мети мігра-

ційної політики, а точніше – міграційної стратегії як життєвої необхідності для народу та його держави, що і стало основним мотивом колонізаційного руху в Північно-Східну Русь [7]. Вся історія Русі пов'язана із міграцією. Так, з Ладозького озера варяги мігрували на південь, і згідно з історичними джерелами встановлювали панування над тими людьми, що раніше мігрували в ці місця і також на осівших східнослов'янських племен. Вони заснували Київ, обрали його як опорне поселення. Це зумовило подальшу долю міста як столиці Київської Русі. Київська Русь не мала законодавчої бази, яка б регламентувала пересування населення всередині держави, водночас окремі правові акти, укладені в період її існування, можуть бути віднесені до тих, що мають непряме відношення до окремих видів міграції. Так, міграція варягів сприяла виникненню Київської Русі.

Торгівельна міграція. Однією з основних причин експансії на південь стало прагнення контролю торговельного маршруту «Із варягів у греки», можливості здійснювати набіги на Візантію. Зазначимо, що в цей історичний період межа між торгівлю (обміном товарами) і грабежом була дуже нестійкою, тому нерідко напади відбувалися не тільки з метою разового захоплення здобичі, а також і примусу противника до укладання договору зі сприятливими для переможця умовами у сфері династичних, торговельних та інших відносин. Не стали винятком і походи князів Київської Русі на територію Візантійської імперії в IX–XII ст. Так, похід київського князя Олега на Константинополь у 907 р. завершився підписанням мирного договору, положення якого було підтверджено та розширено у русько-візантійському договорі 911 р. Одна з частин цього міжнародного договору стосується надання Київській Русі права здійснювати безмитну торгівлю з Візантією, набуття купцями привілейованого статусу у Візантійській імперії. Згідно з договором: «... Руси, що прибувають, нехай живуть коло [церкви] святого Мами. А [коли] пошле цесарство наше [своїх мужів], хай ті перешлиуть імена їхні, і тоді [хай] візьмуть вони місячину свою: спершу [ті, що] від города Києва, а тоді з Чернігова, і [з] Переяслава, і [з] інших городів. І нехай входять вони в город одними воротами, з цесаревим мужем, без оружжя, [по] н'ятдесят чоловік, і хай торгують, як ото їм треба, не платячи мита ні від чого» [6]. Купцям із Київської Русі надано право проживати під стінами міста, оскільки церква, про яку йдеться в Договорі, знаходилась за фортифікаційною стіною Константинополя, а обмеження відвідин Константинополя 50-ма купцями свідчить про наявність значної їхньої кількості.

Наступний похід на Візантію завершився підписанням русько-візантійського договору 944 р. Договір підтверджував усі раніше досягнуті положення та впорядковував багатосторонні зв'язки між Київською Руссю та Візантією.

Перевезення товарів, укомплектування екіпажів кораблів, а також особисте обслуговування торговців зумовлювало наявність широкого кола осіб задіяних у торговельних відносинах між Київською Руссю та Візантією. Шляхом до Візантії знаходились поселення, які сприяли торгівлі, основна їхня маса знаходиться поблизу порогів Дніпра. Оскільки влітку і восени

пороги були зовсім непрохідні, саме тоді судна потребували розвантаження біля порогів, і перетягування на суші на котках. Така обставина сприяла міграції населення у такі поселення, оскільки гарантувало стабільний заробіток. У них залишалася можливість найму на купецькі кораблі. Усе це було елементами міграції як внутрішньої у межах Київської Русі, так і зовнішньої на територію торговельних партнерів.

Релігійна міграція. З кінця X ст. у Київській Русі відбувається «Хрещення» – масове поширення християнства як державної релігії. Масова християнізація розширила сферу впливу візантійців на київських князів, створено Київську метрополію, а першим митрополитом призначено Михаїла I, присланого у 988 р. на Русь патріархом Константинопольським Миколою II Хрисовергом для хрещення князя Володимира. Хрещення Русі не могло не спричинити міграційний сплеск. По-перше, на частині території християнство нав'язувалося силою, язичницькі святилища (капища) та інші культові споруди знищувалися, опір зміні віри придушався всіма засобами, особливо мечем і вогнем, що змушувало незгодне населення переселятися у більш віддалені від обжитих територій місця. По-друге, для просування нової релігії були потрібні кадри, які були відсутні на місці: ченці, богослови, будівельники та архітектори, мозаїсти, художники-фресочники, іконописці тощо. Частина вищого духовенства привіз із собою в якості свити Михаїл I, його єпископи і священники стали на чолі багатьох церков заснованих ним на Русі, інші поступово мігрували на ново християнські території.

В описаний період виникли два спеціалізовані сегменти ринку праці: духовні професії для священнослужителів, які ймовірно приїжджали з сім'ями, оскільки священник за православними канонами має право на шлюб, і робочі місця для осіб, задіяних в матеріальному уречевленні символів нової релігії. Тоді як архітектори, художники, ремісники приїжджали самі собою або групами, високопоставлений духовний персонал переїжджав із супроводжуючою їх свитою. Залучені до Київської Русі ромеї (населення Візантії), займались навчанням місцевого населення, ділилися своїми традиціями та переймали чужі, відбувався культурний обмін, який сприяв зав'язуванню тісних контактів, створенню змішаних сімей.

Візантійські традиції глибоко проникли у мистецтво Київської Русі та до кінця XII ст. отримали у ньому чітке місцеве вираження, що характеризується своїм не повторним стилем. У виробках т.зв. «малих» мистецтв декоративної скульптури та різьблення (прикраси, вироби з металу, ритуальні та богослужбові речі тощо) поєднувалися візантійські образи зі слов'янським фольклором та міфологією. Писемність і літературна традиція також адаптувала візантійські тексти, а священники і ченці, що переселилися в Київську Русь, здійснили суттєвий вплив на давньоруську літературу. Варто зазначити, що писемність довгий час за своїм значенням залишалась вузько релігійною. Писарі прагнули дотримуватися візантійських традицій. Так само священники, ромеї, виробники релігійної продукції зберігали частину своєї винятковості, перешкоджаючи доступу місцевих жителів до цих ринків праці. Так, праця візантійців, які мігрували на Русь

тривалий час залишалася затребуваною. Так, знадобилося близько двохсот років, перш ніж пояснювальні тексти на іконах, мозаїках чи фресках почали зображуватися слов'янською, а не грецькою мовою.

Рабська міграція. Раби становили доволі велику частину населення Русі. У своїй переважній більшості це були бранці, взяті в полон під час набігів іноземці. Для позначення раба-бранця на Русі вживався особливий термін «челядин», у множині – «челядь». Використання рабів на Русі було поширеним явищем: як прислуга, як живий товар, як жертвопринесення (у період, який передував Хрещенню Русі) тощо. Згадки про челядь можна знайти у багатьох міжнародних документах, укладених Київською Руссю. Так, у русько-візантійських договорах містилися норми, які обумовлювали проблему челяді та їх повернення, що прямо свідчить про важливість, яку приділяли цьому питанню правителі Київської Русі: *«А якщо втече челядин від русів, коли вони прийдуть у країну цесарства нашого, і од [церкви] святого Мами, [де вони живуть], то якщо він буде знайдений, – нехай вони візьмуть його; а якщо не знайдеться, – нехай поклянуться наші руси-християни за своєю вірою, а нехристияни по закону своєму, [що він утік], і тоді беруть од нас, [греків], ціну свою, як це вже встановлено давніше: дві наволоки за челядина. Якщо ж від кого із людей цесарства нашого, чи з города нашого, чи з інших городів втече челядин до вас, [русів], і принесе що-небудь, – нехай вони вернуть його назад, і якщо те, що він приніс, буде ціле все, – нехай візьме [той, хто його спіймав], від нього, [того, чий є челядин], два золотих за спіймання»* [6]. З візантійських джерел відомо, що челядини, які жили на території Київській Русі, не були повністю безправними. До тих, хто залишався в сім'ях, ставилися як до молодших домочадців. Вони могли отримати свободу внаслідок внесення за них викупу, після певного терміну служби, за бажанням господаря тощо.

Рабська міграція була масовою і невід'ємною частиною міграції населення як у межах Київської Русі, так і за її межі. За межі Русі міграції населення сприяли набіги кочових племен, розквіт яких припав на період X–XII ст. Раби з Європи надзвичайно високо цінувалися Сходом. Красива біла рабиня, навіть нічому не навчена, коштувала у X ст. не менше 1000 динарів, тоді як за чорношкіру рабиню в Єгипті та Південній Аравії давали лише 150 динарів [5, с. 140]. Під час вторгнень кочівники викрадали худобу, брали людей у рабство, руйнували запаси тощо. Решта населення, часто не відновлювало свої поселення, і намагаючись сховатися від майбутніх набігів залишало обжиті місця.

Шлюбна міграція. Окремо варто виділити шлюбні міграції, які були вкрай нечисленні на загальному тлі, але водночас суттєво впливали на культурний обмін. Цей вид міграції був однією із стратегій правителів Київської Русі з укладання союзів, придбання територій, розширення свого впливу тощо. Так, умовою одруження князя Володимира Святославича з царівною Анною Візантійською, сестрою візантійських імператорів Василя та Костянтина, стала вимога його хрещення, що кардинально вплинула на весь подальший хід історії слов'ян.

Зазначимо, що одним із перших, хто став викорис-

товувати шлюбну (династичну) дипломатію на благо міжнародних союзів, був Ярослав Мудрий. Він добре розумів, що авторитет Русі значно зміцніє, якщо йому вдасться стати родичем найсильніших європейських правителів. Молодша дочка Великого князя вирушила до Франції. Там вона стала дружиною короля Генріха I, який беззастережно довіряв їй керування Францією. Так, майже всі офіційні документи, видані в останні дні життя правителя, підписані рукою колишньої київської князівни. Середню доньку Ярослав Мудрий віддав за короля Норвегії Харальда Сурового. Єлизавета Ярославна, будучи дружиною Харальда, впливала на його політичні рішення та супроводжувала його у походах. Старша дочка Ярослава Мудрого, Анастасія, з волі батька вийшла заміж за угорського герцога Андраша, який претендував на престол. На момент укладання шлюбу, Угорщиною правив король Іштван, який змусив Андраша втекти від переслідування до Києва. Лише через вісім років після весілля подружжя вирушило до Угорщини, щоб повернути трон, що належав їм по праву. Після хвороби чоловіка, Анастасія Ярославна взяла управління країною на себе [1]. Переїзд Ганни з Візантії на Русь, як і надалі, переїзд дочок Ярослава на батьківщину своїх чоловіків супроводжувався багаточисельною свитою. Слуги та прислуга залишилися на службі у нареченої і після її переїзду, нерідко утворюючи окремий «анклав» при приймаючому дворі. Аналогічна практика простежується і в подальшому під час укладання шлюбів як представниками княжих родів, так і представниками княжої влади.

Крім зазначених вище, у досліджуваній період були також інші види міграції. Наприклад, трудова, що супроводжувала торгіву, релігійну міграцію тощо. Цікавою є міграція військових у межах укладених князями Київської Русі договорів і поза ними (найманство). Протягом усього існування Київської Русі князі посилялися в бойові походи свої дружини, до складу яких входили як представники місцевого населення, так і найманці – скандинави, кочівники печеніги, половці тощо. Так, під час заколотів у 987-989 рр. візантійський імператор Василь II звернувся за допомогою до київського князя Володимира. Князь відправив на допомогу Василю II військо із 6-ти тисяч воїнів. Варто зазначити, що частина цього війська після придушення повстання залишилась на службі в імператора в якості палацової гвардії. Згодом представники військового прошарку населення Русі з різних причин протягом тривалого часу неодноразово йшли на службу до візантійських імператорів і брали участь у багатьох військових конфліктах. Ще одним видом міграції можна вважати міграцію заручників (найчастіше представників із роду князів) у рамках сімейної політики та дипломатії раннього середньовіччя. Князі Київської Русі, укладаючи договори про ненапад зі своїми ворогами, залишали у них своїх синів в якості гаранта дотримання миру. Варто акцентувати увагу на тому, що загалом такі заручники більшою мірою були культурними посередниками. Повертаючись додому після перебування на чужині та здійсненого «культурного занурення», вони ставали особливо цінними джерелами відомостей про «інший бік», сприяли налагодженню сторонами подальших дипломатичних контактів.

ВИСНОВКИ

Як і сьогодні, міграція за часів Київської Русі мала різні свої видові прояви та особливості. Міграція вимагала прийняття зважених рішень: оцінювання перешкод та варіантів міграційного маршруту; пошуку коштів чи інших можливостей для міграції; знання маршрутів та опорних точок, які зустрічались до місця призначення тощо. Саму міграцію викликано як військово-політичною нестабільністю земель Русі, так і зміною клімату, покращенням умов для землеробства на одних територіях та погіршенням на інших. Тією чи іншою мірою міграція супроводжувалася не лише поширенням, а й взаємним проникненням культурних форм, еталонів матеріальної та духовної підсистем за їхнього зіткнення. Міграція та культурний обмін нерозривно пов'язані між собою. Розвиток держави спронукував появу шлюбної (династичної) дипломатії, істотною роллю в якій відводилися династичним шлюбом київських князів із правителями іноземних держав. Масштабні перетворення викликані Хрещенням Русі сприяли міграції на її територію релігійних діячів, людей мистецтва, ремісників тощо. Не всю міграцію пов'язано з негативними проявами у житті населення Київської Русі. Розвиток державності та міст Київської Русі породили сплеск трудової міграції, багато в чому її обумовлено необхідністю забезпечення торгових шляхів, що проходили через територію держави, можливістю здобування професій та спеціальностей у ромеїв, які масово стали відвідувати Русь після її хрещення. Постійні конфлікти, що супроводжували весь період існування Київської Русі, сприяли рабській

міграції. Захоплення бранців за набігів стало поширеним явищем у ті часи, а раби вважалися однією зі «статей доходів». Позбавленню свободи зазвичай піддавалися молоді люди, які в міру сил і можливості намагалися покращити своє існування, інтегруватися в чуже для них суспільство. Слов'яни, які брали участь у міграційних процесах, або мігрували з сім'ями, чи у разі відсутності сімей обзаводилися ними на нових місцях. Стосовно військових і рабів-полонених, то, як свідчать історичні джерела, їм не заборонялося заводити сім'ї, багато в чому таке прагнення навіть заохочувалося, оскільки воно сприяло та зміцнювало лояльність перших і збільшувало кількість останніх.

Незважаючи на те, що правові акти часів Київської Русі не регулювали міграційну політику в сучасному розумінні цього процесу, здійснений аналіз дає змогу впевнено говорити про масовість міграційних процесів. Про рух істотних мас людей свідчать, як пам'ятки археології, що збереглися до наших днів, так і письмові пам'ятки часів Київської Русі.

Такими є деякі аспекти міграції людей, які проживали на території Київської Русі. Варто зазначити, що розпад Київської Русі, її роздроблення на удільні князівства, лише активізував безконтрольні міграційні процеси. Підсумком розпаду стало виникнення на місці Київської Русі нових політичних утворень, які через свою вищу організованість почали контролювати міграцію населення, що дає змогу говорити про формування міграційної політики та її поступове регулювання. Окреслені події будуть розглянуті нами в подальших наукових дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Восемь русских царевен, правивших европейскими государствами. URL: <https://vse42.ru/articles/30963172>
2. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. Суспільство XXI у дискурсі соціально-політичних наук, правознавства та суспільних комунікацій: I Міжнародна спеціалізована наукова конференція (м. Хмельницький, 19.02.2021). URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
3. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану ринку робочої сили в світі та в Україні. *Траектория науки*, 2020. № 6 (10). С. 2001-2013.
4. Древние славяне. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Древние_славяне
5. Мец А. Мусульманский Ренессанс. Москва, 1973. 474 с.
6. Повесть минулих літ. URL: http://bukvoid.com.ua/library/litopis/povist_minulih_lit/7.html
7. Рошин Ю.В. История развития государственного регулирования миграционных процессов в России. *Миграционное право*. 2011. № 3. С. 34 – 38.
8. Царенко О.М., Захарчук А.С. Економічна історія України і світу. Суми, 2001. 308 с.

References

1. Eight Russian princesses who ruled European states. URL: <https://vse42.ru/articles/30963172> (in Russian).
2. Habrelian A. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *Society XXI in the discourse of socio-political sciences, jurisprudence and public communications: I International Specialized Scientific Conference* (Khmelnitskyi, February 19, 2021). URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
3. Habrelian A.Y. Analysis of the current state of the labor market in the world and in Ukraine. *Trajectory of science*. 2020. No. 6 (10). pp. 2001-2013. (in Ukrainian).
4. Early Slavs. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Early_Slavs
5. Mets A. Muslim Renaissance. Moscow, 1973. 474 p. (in Russian).
6. The story of past years. Electronic library/Chronicle. URL: http://bukvoid.com.ua/library/litopis/povist_minulih_lit/7.html (in Ukrainian).
7. Roshchin Yu. V. The history of the development of state regulation of migration processes in Russia. *Migration law*, 2011. No. 3. pp. 34-38. (in Russian).
8. Tsarenko O.M., Zakharchuk A.S. Economic history of Ukraine and the world. Sumy, 2001. 308 p. (in Ukrainian).

Oleh PYLYPCHENKO

PhD in Economics, Doctoral student, Interregional Academy of Personnel; managing partner of the Law Firm "Oleh Pylypchenko"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>

FEATURES OF MIGRATION OF THE POPULATION OF KYIVAN RUS

The problem of migrations is always relevant, as the movement of large masses of people affects the political and economic foundations of many states. The Middle Ages are no exception, it was then during the development of feudal monarchical states that various types of migration flourished. The paper is devoted to the study of the peculiarities of migration processes during the existence of the early feudal state – Kyivan Rus, which can be considered the beginning of the statehood of modern Ukraine.

It was established that the migration itself was caused both by the military and political instability of the lands of Russia, and by climate change, improvement of conditions for agriculture in some territories and deterioration in others. To one degree or another, migration was accompanied not only by the spread, but also by mutual penetration of cultural forms, standards of material and spiritual subsystems when they collide. Migration and cultural exchange are inextricably linked. The development of the state provoked the appearance of marriage (dynastic) diplomacy, a significant role in which was assigned to dynastic marriages of Kyivan princes with the rulers of foreign countries. Large-scale transformations caused by the Baptism of Russia contributed to the migration to its territory of religious figures, artists, craftsmen, etc. Not all migration was associated with negative manifestations in the life of the population of Kyivan Rus. The development of statehood and the cities of Kyivan Rus gave rise to a surge in labor migration, in many respects it was due to the need to ensure trade routes passing through the territory of the state, the possibility of acquiring professions and specialties from the Roma, who began to visit Rus en masse after its baptism. The constant conflicts that accompanied the entire period of the existence of Kyivan Rus contributed to slave migration. The capture of captives during raids was a common phenomenon in those days, and slaves were considered one of the «items of income». Deprivation of freedom was usually carried out by young people who, to the best of their ability and ability, tried to improve their existence and integrate into a foreign society. Slavs who participated in migration processes either migrated with their families or, in the absence of families, settled with them in new places. As for the military and captive slaves, according to historical sources, they were not forbidden to start families, in many ways such a desire was even encouraged, as it promoted and strengthened the loyalty of the former and increased the number of the latter.

Keywords: migration, types of migration, Kyivan Rus, migration processes, migration policy

Броніслав Артурович **ТОЦЬКИЙ**
аспірант, Університет "КРОК"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9708-5001>

ЛЕГІТИМНА МЕТА У ВПРОВАДЖЕННІ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ЗАПОБІГАННЯ ПОШИРЕННЯ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ

Гостра респіраторна хвороба COVID-19 спричинила небачене з часів закінчення II світової війни обмеження прав людини. Обмежувальні заходи, спрямовані на запобігання поширення коронавірусної хвороби, запроваджено майже у всьому світі. Однак, як і будь-які обмеження прав людини, такі заходи мають відповідати вимогам принципу пропорційності, одним з основних критеріїв якого є наявність легітимної мети. Статтю присвячено розгляду як загальної мети всіх обмежувальних заходів, так і окремих цілей конкретних обмежень. Зроблено висновок, що окремі заходи, спрямовані на запобігання поширення коронавірусної хвороби й запроваджені в Україні, не мали легітимної мети, а тому вони не можуть визнаватися пропорційними обмеженнями прав людини.

Ключові слова: принцип пропорційності, легітимна мета, COVID-19, охорона здоров'я, обмежувальні заходи

ВСТУП

2020 р. ввійде в історію під егідою COVID-19. Коронавірусна хвороба внесла свої корективи до всіх без винятку сфер суспільного життя. Обмеження торкнулися більшості населення планети. Переважно їх направлено на обмеження основоположних прав людини, які закріплені у Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції з прав людини, Американській конвенції з прав людини, Азійсько-Тихоокеанській Декларації людських прав індивідів і народів, Африканській хартії прав людини і народів та інших міжнародно-правових актів із захисту прав людини.

Коли постає питання про обмеження прав людини, одразу виникають питання до меж запроваджених обмежень та дотримання ряду формальних критеріїв за їхнього застосування. На нашу думку, сучасні вимоги до обмежень прав людини найкраще ввібрав у себе принцип пропорційності (співмірності).

Принцип пропорційності передбачає три основні критерії для того, аби обмеження стали пропорційними: вони повинні бути передбачені законом, мати легітимну мету та бути пропорційними «stricto sensu».

Серед дослідників, які приділяли увагу різним аспектам принципу пропорційності, слід згадати: М. Гартвіга, С. Головатого, К. Екштайна, А. Зайця, М. Козюбру, І. Панкевича, С. Погребняка, А. Пухтецьку, П. Рабіновича, М. Савчина, Т. Хартлі, Р. Ципелюса, А. Шайо, Б. Шлоера, К. Штерна та ін. Проте в сучасній правовій науці недостатньо вивченим залишається критерій принципу пропорційності, який на перший погляд, є очевидним, – наявність легітимної мети.

МЕТА статті – дослідження проблематики наявності легітимної мети у запровадженні обмежувальних заходів, спрямованих на запобігання поширення коронавірусної хвороби.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

11 березня 2020 р. COVID-19 Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я оголошено пандемією [9]. Пандемія (від грец. *παν* «пан» – увесь + грец. *δήμος* «демос» – народ) – найвища інтенсивність розвитку епідемічного процесу, що характеризується прогресуючим поширенням інфекційного захворювання з надзвичайно високим ураженням населення на значних територіях материків або всієї Землі [12]. Після оголошення COVID-19 пандемією уряди більшості країн світу почали вживати заходів, спрямованих на уповільнення поширення вірусу.

Суворість заходів протягом перших місяців пандемії пояснювалась високою ціною (запобігання втратам людського життя) та їх тимчасовим характером. Однак у міру кращого розуміння вірусу й умов його розповсюдження на заміну «радикальним» реакціям потрібно було приймати більш виправдані і пропорційні обмеження. В іншому разі надмірність обмежень могла зашкодити здоров'ю не менш ефективно, аніж сам вірус, оскільки шкода для економіки позбавляє населення засобів для підтримання нормального рівня життя і доступу до медичної допомоги [8]. Фактично постає питання, чи були «радикальні» обмеження легітимними тим викликам, які постали перед людством у зв'язку з поширенням COVID-19.

Як зазначав Р. Дворкін, легітимна мета має слугувати для «попередження катастрофи» та «досягнення очевидного та важливого публічного блага» [11]. Очевидно, що обмеження, спрямовані на попередження катастрофи світового масштабу, – пандемії COVID-19, мають легітимну мету – *охорона життя і здоров'я населення*. Так, Європейська конвенція з прав людини прямо передбачає, що охорона здоров'я є підставою для обмеження наступних прав:

- Право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8);
- Свобода думки, совісті і релігії (ст. 9);
- Свобода вираження поглядів (ст. 10);
- Свобода зібрань та об'єднання (ст. 11);
- Право власності (ст. 1 протоколу № 1, прямо не передбачено, але відповідно тлумачиться Європей-

ським судом з прав людини) [2].

Конституція України фактично містить аналогічний перелік прав, які може бути обмежено з метою охорони здоров'я:

- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35);
- право на мирні зібрання (ст. 39);
- право на страйк (ст. 44) [3].

Однак, безумовним є факт, що охорона життя і здоров'я населення може слугувати легітимною метою для обмежень переважної більшості прав людини, окрім права на гідність, яке, у принципі, не може бути обмежене. На практиці, цивілізовані країни ввели обмеження в різноманітні сфери життя, які рівною мірою торкнулись всіх без винятку прав людини, закріплених у вищеперелічених міжнародних актах із захисту прав людини. Яку ж мету переслідували країни, вводючи такі обмеження? Так, Конституційний Суд Австрії відзначив [10], що заходи, спрямовані на запобігання поширення коронавірусної хвороби, мали на меті захист здоров'я населення шляхом забезпечення функціонування системи охорони здоров'я.

Враховуючи масовість обмежень, то, на нашу думку, варто поглибитися в аналізі конкретного обмеження конкретних прав. І тут, окрім загальної легітимної мети, – охорона життя і здоров'я населення, мають постати легітимні цілі, які переслідуються кожним окремим обмеженням. Адже сам факт наявності легітимної мети не може бути автоматичним етапом легітимності обмежень, які будуть тривати роками. Вважаємо, що потрібно аналізувати окреме обмеження конкретного права саме у розрізі цілей, на які його направлено.

В Україні в якості першої реакції на COVID-19 прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» № 211 від 11.03.2020 р. [6]. Постанова мала лише два пункти обмеження: заборона відвідування закладів освіти її здобувачами та проведення всіх масових заходів. Вона діяла лише 5 днів і її прийнято поспіхом в день, коли Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила коронавірусну інфекцію пандемією. Акцентуємо увагу на тому, що під час введення значених обмежень в Україні зафіксовано лише троє осіб, хворих на COVID-19. Так, казати про наявність легітимної мети введених обмежень за відсутності реальної загрози населенню, розумінні ситуації, відсутності будь-яких наукових досліджень, планів заходів та дій, можна лише з натяжкою.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211» № 215 від 16.03.2020 р. [7] (Постанова № 215), яка ввела найжорсткіші обмеження за весь час карантину, приймалась із більш-менш зрозумілим планом дій та заходів. В даному випадку можна говорити, що введені обмеження мали легітимну мету. Постанова № 215 вводила обмеження хоч і тимчасові, але деякі настільки кричущі обмеження, які не спали б на думку навіть Пітеру Боту. Зупинимось на конкретних обмеженнях та цілях, на які їх скеровано.

Органи державної влади та місцевого самовряду-

вання на початку запровадження обмежувальних заходів переслідували ціль *запобігти поширенню COVID-19*. Для досягнення зазначеної цілі обмежено такі конституційні права українців:

- свобода пересування (ст. 33) – заборона та обмеження міського та міжміського сполучення (пп. 4-6 п. 2 Постанови № 215);
- право на свободу відправлення релігійних культів і ритуальних обрядів, ведення релігійної діяльності (ст. 35) – заборона проведення масових релігійних заходів (пп. 2 п. 2 Постанови № 215);
- право на мирні зібрання (ст. 39) – заборона проведення масових заходів (пп. 2 п. 2 Постанови № 215);
- право на підприємницьку діяльність (ст. 42) – заборона проведення масових культурних, розважальних, спортивних, рекламних заходів (пп. 2 п. 2 Постанови № 215), заборона роботи суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів (пп. 3 п. 2 Постанови № 215), заборона та обмеження міського та міжміського сполучення (пп. 4-6 п. 2 Постанови № 215);
- право на працю (ст. 43) – заборона роботи суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів (пп. 3 п. 2 Постанови № 215), заборона та обмеження міського та міжміського сполучення (пп. 4-6 п. 2 Постанови № 215);
- право на страйк (ст. 44) – заборона проведення масових соціальних заходів (пп. 2 п. 2 Постанови № 215);
- право на достатній життєвий рівень (ст. 48) – заборона роботи суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів (пп. 3 п. 2 Постанови № 215), заборона та обмеження міського та міжміського сполучення (пп. 4-6 п. 2 Постанови № 215);
- право на освіту (ст. 53) – заборона відвідування закладів освіти її здобувачами (пп. 1 п. 2 Постанови № 215).

Іншою ціллю обмежень, встановлених Постановою № 215 визначено *забезпечення готовності закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги хворим на гостру респіраторну хворобу COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2*.

Для досягнення зазначеної цілі обмежено такі конституційні права українців: право на охорону здоров'я, медичну допомогу (ст. 49) шляхом тимчасового припинення проведення планових заходів з госпіталізації та планових операцій, крім термінових та невідкладних.

Тобто з 16 березня 2020 р. абстрактна мета заходів, спрямованих на запобігання поширення коронавірусної хвороби – *захист життя і здоров'я населення*, викристалізувалася у конкретні цілі, безпосередньо пов'язані між собою, – *запобігання поширенню COVID-19 та забезпечення готовності закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги хворим на гостру респіраторну хворобу COVID-19*. Саме тоді дані цілі у своїй суті мають носити тимчасовий характер. Адже поширення COVID-19 відбувається у будь-якому випадку, однак медична система має бути готова до пікового рівня важкої форми захворюваності.

Через три роки з дня запровадження перших заходів, спрямованих на запобігання поширення коронавірусної хвороби, те, що слугувало легітимною метою у березні 2020 р., викликає подив на початку 2023 р. Водночас такі обмеження свободи пересу-

вання, як заборона: переміщення групою осіб у кількості більше ніж дві особи, перебування у громадських місцях осіб, які не досягли 14 років, без супроводу батьків, відвідування парків, скверів, зон відпочинку, лісопаркових та прибережних зон; відвідування спортивних та дитячих майданчиків; відвідування установ і закладів, що надають паліативну допомогу, соціального захисту, в яких тимчасово або постійно проживають/перебувають діти, громадяни похилого віку, ветерани війни і праці, особи з інвалідністю, особи із стійкими інтелектуальними або психічними порушеннями, установ і закладів, що надають соціальні послуги сім'ям/особам у складних життєвих обставинах, крім установ і закладів, які надають послуги екстрено; відвідування пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, та пунктів тимчасового розміщення біженців, крім осіб, які надають правову допомогу особам, які перебувають в таких пунктах; перебувати на вулицях без документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство чи її спеціальний статус, взагалі важко аналізувати з погляду легітимної мети. Адже такі обмеження, в принципі, є беззмисовними та позбавленими розумних підстав. Звичайно, можна стверджувати, що ціль була ідентичною цілі раніше запроваджених обмежень, – запобігання поширенню COVID-19.

Водночас, як виявилось пізніше [5], ціллю запровадження вищенаведених заходів був *психологічний ефект, щоб у людей з'явилось відчуття небезпеки і*

необхідності дотримання карантинних заходів, які впроваджував уряд. Так, заходи, спрямовані на запобігання поширенню коронавірусної хвороби, запроваджені Постановою № 255 «а ріоріті» не мали реальної легітимної мети, а носили маніпулятивний характер. На нашу думку, з метою запобігання встановлення практики орвелліанства в Україні такі дії урядовців мають бути кваліфіковані правоохоронними органами.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши питання наявності легітимної мети впровадження заходів, спрямованих на запобігання поширенню коронавірусної хвороби, встановлено наявність мети у вигляді *охорона життя і здоров'я населення*. Дослідивши легітимність обмежень прав людини, пов'язаних із заходами, спрямованими на запобігання поширенню коронавірусної хвороби, можна дійти висновку, що *запобігання поширенню COVID-19 та забезпечення готовності закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги хворим на гостру респіраторну хворобу COVID-19*, були достатньо важливими цілями у боротьбі із корона вірусною інфекцією. Однак через значний проміжок часу після оголошення пандемії такі цілі можуть бути підставою лише для мінімальних обмежень у конкретних критичних ситуаціях. Деякі заходи, спрямовані на запобігання поширенню коронавірусної хвороби, запроваджені Постановою № 255, взагалі не мали легітимної мети, а тому вони не можуть визнаватися пропорційними обмеженнями прав людини.

Список використаних джерел

1. Габрелян А. Ю. Аналіз сучасного стану ринку послуг в світі та в Україні. *Траектория науки*. 2020. № 6 (10). С. 2001-2013.
2. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
4. Литвин О.В., Габрелян А.Ю. Правовий режим пропорційності в Польщі. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*. 2018. № 3. С. 232-242.
5. Ляшко: парки та сквери в Україні закривали заради психологічного ефекту. URL: https://lb.ua/society/2020/05/10/457188_lyashko_parki_skveri_ukraine.html
6. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#Text>
7. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2020 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/215-2020-п> (дата звернення: 13.02.2023)
8. Явнич І., Мазуренко В., Альошин О. Чи стануть вжиті під час пандемії обмежувальні заходи підставою для позовів іноземних інвесторів. URL: <https://vkr.ua/publication/chi-stanut-vzhiti-pid-chas-pandemiyi-obmezhuvalni-zakhodi-pidstavoyu-dlya-pozoviv-inozemnikh-investoriv>
9. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov>
10. Decision V 363/2020-25: Constitutional Court of Austria, 14 July 2020. URL: https://www.vfgh.gv.at/downloads/V_363-2020_EN_Version_Homepage.pdf
11. Dworkin R. Rights as Trumps. *Theories of Rights*. Oxford, 1984. 736 p.
12. Pandemic. *Dictionary of Epidemiology*. Oxford, 2008. 179 p.

References

1. Habrelian A.Y. Analysis of the current state of the services market in the world and in Ukraine. *Trajectory of science*. 2020. No. 6 (10), pp. 2001-2013. (in Ukrainian).
2. European Convention on Human Rights dated November 4, 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (in Ukrainian).
3. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. No. 254k/96-VR. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141. (in Ukrainian).
4. Lytvyn O.V., Habrelian A.Y. The legal regime of prostitution in Poland. *«Legal systems». Scientific and practical electronic journal*. 2018. No. 3. pp. 232-242. (in Ukrainian).
5. Liashko: parks and squares in Ukraine were closed for psychological effect. URL: https://lb.ua/society/2020/05/10/457188_lyashko_parki_skveri_ukraine.html (in Ukrainian).
6. On preventing the spread of the COVID-19 coronavirus on the territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of

Ukraine dated March 11, 2020. No. 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#Text> (in Ukrainian).

7. On amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 11, 2020. No. 211: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 16, 2020. No. 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/215-2020-п> (in Ukrainian).

8. Yavnych I., Mazurenko V., Alosyn O. Will restrictive measures taken during the pandemic become grounds for lawsuits by foreign investors. URL: <https://vkr.ua/publication/chi-stanut-vzhiti-pid-chas-pandemiyi-obmezhuvalni-zakhodi-pidstavoyu-dlya-pozoviv-inozemnikh-investoriv> (in Ukrainian).

9. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov>

10. Decision V 363/2020-25: Constitutional Court of Austria, 14 July 2020. URL: https://www.vfgh.gv.at/downloads/V_363-2020_EN_Version_Homepage.pdf

11. Dworkin R. Rights as Trumps. *Theories of Rights*. Oxford, 1984. 736 p.

12. Pandemic. *Dictionary of Epidemiology*. Oxford, 2008. 179 p.

Bronislaw TOTSKYI

postgraduate student, "KROK" University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9708-5001>

LEGITIMATE AIM IN THE IMPLEMENTATION OF MEASURES TO PREVENT THE SPREAD OF CORONAVIRUS DISEASE

The acute respiratory disease COVID-19 has caused restrictions on human rights not seen since the end of the Second World War. Restrictive measures aimed at preventing the spread of the coronavirus disease have been introduced almost all over the world. However, like any restrictions on human rights, such measures must meet the requirements of the principle of proportionality. The principle of proportionality provides for three main criteria for restrictions to be proportionate: they must be provided for by law, have a legitimate purpose and be proportional «stricto sensu». The paper is devoted to consideration of both the general goal of all restrictive measures and individual goals of specific restrictions.

Having analyzed the issue of the existence of a legitimate goal of the implementation of measures aimed at preventing the spread of the coronavirus disease, we established the existence of a goal in the form of protecting the life and health of the population. Having investigated the legitimacy of human rights restrictions related to measures aimed at preventing the spread of the coronavirus disease, it can be concluded that preventing the spread of COVID-19 and ensuring the readiness of health care facilities to provide medical assistance to patients with acute respiratory disease COVID-19, were quite important targets in the fight against the coronavirus infection. However, due to a significant period of time after the declaration of a pandemic, such goals can only be the basis for minimal restrictions in specific critical situations. Some measures aimed at preventing the spread of the coronavirus disease introduced by Resolution No. 255 did not have a legitimate purpose at all, and therefore they cannot be recognized as proportionate restrictions on human rights.

Keywords: principle of proportionality, legitimate aim, COVID-19, healthcare, restrictive measures

Катерина Андріївна **ТИМОШЕНКО**

аспірантка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана; провідний бухгалтер, ТОВ "ВАЙМО Україна"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8455-2387>

e-mail: katya_tim@icloud.com

АУДИТ НЕФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Проаналізовано та виокремлено значення поняття «нефінансова звітність». Наведено особливості нефінансової звітності, що розкриваються у трьох аспектах: екологічних, соціальних та управлінських. З'ясовано зв'язок між стратегією, аналізом ризиків і показниками ефективності, що є необхідним для організації, щоб ефективно повідомляти про свою здатність створювати та підтримувати цінність у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Також обґрунтовано вплив нефінансових ризиків на підвищення фінансової вартості.

Ключові слова: аудит, нефінансова звітність, екологічна, соціальна та корпоративна інформація про управління

ВСТУП

Сталий розвиток і нефінансова звітність стали центральною проблемою серед бізнес-лідерів, інвесторів, споживачів і регуляторів. Учасники ринку капіталу все більше надають пріоритет важливості нефінансової інформації. Інвестори, регулятори та банки прагнуть до більшої стандартизації задля стимулювання підзвітності і включення нефінансових факторів в рейтинги, правила і звіти. Посилення глобальної уваги до зміни клімату, різноманітності та інклюзії та криза, спричинена COVID-19 лише прискорили цей імпульс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні вчені розглядають у своїх працях особливості теоретично-методологічних й організаційно-методичних аспектів аудиту нефінансової звітності.

Науковці Ф. Бутинець, Т. Бутинець, Г. Давидова, М. Давидова працюють над сутністю поняття та походження, метою та видами, завданнями та функціями, сучасним станом і перспективами впровадження аудиту нефінансової звітності. Проблеми контролю фінансово-господарської діяльності підприємства стали об'єктом дослідження вчених Н. Дорош, Т. Камінської, Р. Костирка, К. Назарової, О. Петрук, В. Рудницького, В. Шевчука.

У працях М. Буковинської, Л. Голінач, В. Дерія, Є. Катихіна, Г. Кличової, А. Закірової, Е. Камілової, Н. Марушко, Г. Воляник, Т. Міргородської, О. Нусінової, І. Лебідь, О. Шулуса розглядаються теоретичні та практичні аспекти соціального аудиту.

Також дослідженням теоретичних та методологічних аспектів аудиту нефінансової звітності займалися О. Баришнікова, С. Ваддок, Н. Сміт, Н. Голубєва, Р. Грей, А. Каптерев, В. Карагод, П. Кок, Т. Віль, Р. Маккена, А. Браун, О. Мазурик, Р. Морімото, Дж. Еш та С. Хоур, а також інші вітчизняні та зарубіжні науковці.

МЕТА дослідження полягає у вивченні сутності поняття нефінансової звітності та особливостей здійснення аудиту у цій сфері. Визначена мета передбачає виконання наступних завдань:

- огляд та аналіз наукової літератури з теми;
- визначення сутності поняття «нефінансова звітність»;
- виокремлення переваг нефінансового звітування
- характеристика аудиторського підтвердження

(засвідчення) стосовно нефінансової звітності;

- аналіз досвіду міжнародних компаній у сфері аудиту нефінансової звітності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті використано такі методи як: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Саме поняття «нефінансова звітність» досі трактується по-різному. В аналітичному огляді наукової літератури з обраної теми дослідження виявлено два основні погляди на суть нефінансової звітності:

- як звіт у рамках соціальної відповідальності, сталого розвитку бізнесу, що розкриває основну інформацію про вплив діяльності на суспільство;
- як об'єкт аудиторської перевірки.

Причому останнє набагато ширше першого: якщо нефінансова звітність у першому випадку являє собою звіт у формі соціального, інтегрованого, річного звіту та інших аналогічних формах (зміст зазначених документів в українській практиці передбачає розкриття приблизно ідентичної інформації), то як об'єкт аудиторського завдання вона може бути представлена і в іншій формі, а головна її відмінність – це зміст не лише фінансової інформації минулих періодів, але й інших даних.

У цій роботі взято за основу таке визначення. Нефінансова інформація, нефінансова звітність – це явище, яке з'явилося в світі у відповідь на виклики часу, зокрема відповідь на появу та розвиток концепції корпоративної соціальної відповідальності, що є концепцією, відповідно до якої організація бере на себе відповідальність за свою діяльність, що впливає практично на всі сфери суспільного життя, зокрема на компанії та інші зацікавлені сторони, т.зв. стейкхолдерів.

У нефінансовій звітності розкриваються три аспекти [1]: 1) екологічні, що потребують опису ризиків та можливостей, пов'язаних з навколишнім середовищем, та управління ними; 2) соціальні аспекти, що включають інформацію про цінності та відносини організації до персоналу, постачальників, клієнтів та партнерів і зачіпає такі теми, як здоров'я працівників і безпека, якість і безпека продукції, людський капітал тощо; 3) управ-

лінські аспекти, що включають інформацію про систему правил, практик і процесів, за допомогою яких організація управляється та контролюється, і торкається таких тем, як структура ради директорів, винагорода керівників, ефективність керівництва, реагування на критичні події, стійкість організації, а також політика та практика, шахрайство та корупція.

Звітування стосовно екологічної, соціальної та корпоративної інформації про управління (в англійській мові має абревіатуру ESG) – це процес збору і оприлюднення даних про вищезазначені компоненти, що дає змогу підприємствам вести прозору діяльність стосовно нефінансових аспектів, їхнього управління та продуктивності.

Збирання та перевірка нефінансової інформації є основою для перевірки інструкцій або положень контракту. Нефінансова інформація також часто є необхідною умовою для подання заявки на спонсорство та гранти. Однак слід також враховувати зростаюче значення нефінансових цифр для внутрішнього контролю. Тому попит на аудит нефінансової інформації різноманітний.

Приклади нефінансової інформації можуть включати правильне використання спонсорської допомоги; практику аудиту (наприклад, дотримання директив або договірних положень); екологічні проблеми (наприклад, викиди, споживання енергії тощо); занепокоєння працівників (наприклад, кількість жінок на керівних посадах).

Аудит має на меті визначити чи є фінансова звітність достовірно представленою в усіх суттєвих аспектах, чи відповідає загальноприйнятим принципам бухгалтерського обліку і чи не містить суттєвих викривлень. Щоб ретельно оцінити ці питання, аудиторі повинні розширити свої процедури за межі рядків, зафіксованих у фінансовій звітності певної компанії.

Нефінансова інформація допомагає аудиторам зрозуміти бізнес і те, як він працює. Під час процедур планування, опитування, аналітики та тестування аудиторі стежать за невідповідностями між фінансовими та нефінансовими показниками. Ця інформація також допомагає аудиторам перевірити точність і обґрунтованість сум, записаних у фінансовій звітності.

Хорошою відправною точкою є екскурсія підприємствами, щоб побачити, як і куди компанія витрачає свої гроші. Кількість працюючого обладнання, кількість запасів на складі, кількість працівників і навіть загальний моральний стан персоналу можуть допомогти втілити в життя суми, зазначені у фінансовій звітності компанії.

Аудиторі також можуть ставити запитання під час роботи на місцях, щоб допомогти визначити обґрунтованість фінансових заходів. Наприклад, вони можуть попросити надати детальну інформацію про ключового постачальника під час аналізу кредиторської заборгованості. Це може включати структуру власності постачальника, його місцезнаходження, копії електронних листів між персоналом компанії та представниками постачальника та ім'я особи, яка вибрала постачальника. Така інформація може дати аудиторі уявлення про розмір відносин і про те, чи видаються терміни та величина платежів постачальника точними та відповідними.

Аудитор може навіть шукати нефінансову інформацію за межами компанії. Багато вебсайтів дають змогу клієнтам і співробітникам залишати відгуки про компанію. Ці огляди можуть дати цінну інформацію про внутрішню роботу компанії. Якщо огляди виявляють узгоджені теми, – наприклад небажання дотримуватись гарантій на продукт або звинувачення в незаконній бізнес-практиці, – це може вказувати на глибокі проблеми, які потребують подальшого аналізу.

Аудиторі зазвичай ставлять багато питань і вимагають конкретну документацію, щоб перевірити точність і цілісність фінансової звітності компанії. Хоча ці процедури можуть здаватися пробними або зайвими, аналіз нефінансової інформації має вирішальне значення для надання беззастережного аудиторського висновку.

Якісний аудит нефінансової інформації розкриває корисну інформацію для клієнта та сприяє [2]:

- підвищенню прозорості та посиленню довірчих відносин з зацікавленими сторонами (співробітниками, клієнтами, постачальниками, громадськістю, регуляторами та банками);
- залученню, утриманню та підтриманню задоволення робочої сили, підвищенню ефективності та управлінню процесами;
- покращенню ділової репутації;
- створенню позитивної реклами та оприлюдненню в медіа.

Взяти відповідальність за вплив своєї організації на суспільство означає, що в будь-який момент треба бути готовим відзвітувати за свої дії, у зв'язку з чим і виникає необхідність здійснення обліку та аудиту.

На сьогодні публікація нефінансової інформації у формі звітів за результатами діяльності компанії стала звичайною практикою в багатьох зарубіжних країнах та одним із ключових «блоків» корпоративної відповідальності. Найбільшою мірою це стосується особливо великих компаній, чия діяльність впливає не тільки на економіку країн, але також і на суспільство, і стан довкілля.

Наприклад, компанія Marks and Spencer (M&S) є учасником пілотної програми Міжнародної ради з інтегрованої звітності, дотримується принципів стабільної звітності та впроваджує екологічність у процес прийняття рішень [3]. Вони мають намір опублікувати повністю інтегрований звіт протягом наступних двох років, але почали цей шлях у своєму останньому звіті, який оприлюднено у 2019 р. Наприклад, була додаткова інформація про ширші вихідні дані, такі як обсяг навчання, який пройшов кожен консультант клієнта, аж до деталей загального внеску компанії готівкою у казначейство Великобританії. Це була їхня перша спроба, яку вони мають намір розвивати та покращувати в наступні роки.

Вони вважають, що зв'язок між стратегією, аналізом ризиків і показниками ефективності є необхідним для організації, щоб ефективно повідомляти про свою здатність створювати та підтримувати цінність у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Команди всієї організації працюють разом, щоб покращити процеси, які лежать в основі зв'язків між стратегією, зниженням ризиків і ключовими показниками ефективності, щоб про них можна

було звітувати в інтегрованому звіті. Зрештою, інтегрований звіт має показати, як зменшуються нефінансові ризики для підвищення фінансової вартості.

M&S вважає, що основною аудиторією для інтегрованого звіту є ключові інвестори, і що звіт має зосереджуватися на питаннях, які організація вважає істотними для успіху. Існує аудиторія для звітів про сталий розвиток, яка використовує інформацію як інструмент порівняння соціальних і екологічних впливів і продовжуватиме це робити.

У M&S є спільна функція внутрішнього аудиту та управління ризиками. Команда внутрішнього аудиту співпрацює з командою великої 4-ки, щоб забезпечити послідовний підхід, використовуючи досвід спеціалістів команди великої 4-ки стосовно аудиту сталого розвитку, наприклад, вуглецевий нейтралітет.

Публічна нефінансова інформація як феномен є відповіддю на питання, що виникає у стейкхолдерів, про діяльність компаній не тільки зі сторони фінансового складника. Отримуючи і аналізуючи таку інформацію, вони беруть до уваги і її надійність, яку можна підвищити шляхом незалежного зовнішнього засвідчення звітів, зокрема шляхом виконання завдань, що забезпечують впевненість стосовно нефінансової інформації.

Широке поширення такого виду нефінансової звітності, як інтегрована звітність у всьому світі й в Україні потребує відповідних механізмів забезпечення її достовірності. У великих організаціях застосовується практика аудиторського підтвердження як фінансової, так і нефінансової звітності. На рівні організації функціонує система внутрішнього контролю, однією з цілей якої є забезпечення достовірності особливо нефінансової звітності.

Багато великих компаній світу (наприклад, Coca-Cola, Google, Johnson & Johnson) розкривають інформацію, пов'язану з аспектами ESG, а потім залучають до її перевірки аудиторів.

Центр якості аудиту (CAQ), що є автономною, некомерційною громадською організацією (США, м. Вашингтон) у 2021 р. провів дослідження звітності 500 публічних компаній з переліку S&P 500 на предмет розкриття інформації про аспекти, пов'язані з ESG, та підтвердженням цієї інформації [3].

У ході дослідження встановлено, що 95% досліджуваних компаній мали загальнодоступну докладну інформацію ESG. Цю інформацію переважно не подано в Комісії з цінних паперів та бірж США (далі – SEC) в окремому звіті ESG, 5 % компаній опублікували інформацію, пов'язану з ESG, на своєму вебсайті. Усі досліджувані організації використовували можливості внутрішнього аудиту та контролю з метою верифікації ESG.

Близько 6 % досліджуваних компаній використовували аудиторське підтвердження (засвідчення) звітності ESG. Слід зазначити, що 235 компаній з числа досліджуваних (47 %) скористалися послугами неаудиторських фірм, що надають запевнення, а 236 (47 %) не використовували підтвердження (засвідчення) ESG. Водночас дві компанії використовували як аудиторське підтвердження (засвідчення), так і залучали неаудиторську фірму для забезпечення верифікації ESG.

Так, дані дослідження свідчать, що в США найбільшого поширення набула модель, яка передбачає

поєднання професійного суспільного підтвердження (засвідчення) та внутрішнього аудиту та контролю.

Глобальне опитування, проведене AICPA & CIMA та Міжнародною федерацією бухгалтерів у червні 2021 р., спрямоване на порівняльний аналіз світової практики та дослідження стану справ у галузі забезпечення сталого розвитку, свідчить про те, що в інших країнах Америки, Європи переважна більшість підтверджень (запевнень) інформації у сфері ESG здійснюється аудиторськими фірмами, тобто застосовується модель підтвердження (засвідчення) інформації ESG, що поєднує в собі професійне аудиторське підтвердження (засвідчення) та внутрішній аудит та контроль [4].

Так, практика США, що склалася, в даному питанні є скоріше винятком. Це також пов'язано з тим, що в інших країнах діють суворіші правила до питань ESG.

Найчастіше застосовані стандарти для розкриття інформації ESG реалізовано в межах Проєкту зі зниження рівня викидів вуглецю (CDP), Глобальної ініціативи зі звітності (GRI), стандартів SASB, стандартів, розроблених Цільовою групою зі зміни клімату (TCFD) та стандартів інтегрованої звітності (IR).

Одночасно з цим залишаються невирішеними багато питань стосовно практичної реалізації проєктів, пов'язаних із запевненням нефінансової інформації. Саме тому більшість аудиторів (малі та середні суб'єкти ринку) не можуть якісно виконати завдання такого роду, у зв'язку з чим втрачають потенційних клієнтів і частку ринку [4].

З методологічного погляду це питання поки що є відкритим і дискусійним, адже більшість наукових публікацій спрямовано на формулювання проблеми та деяких гіпотез, водночас практична частина залишається все ще не дослідженою.

ВИСНОВКИ

Зростання інтересу до нефінансової звітності обумовлено додатковими запитами зацікавлених сторін в умовах швидкозмінної економіки. Підвищити її прозорість і рівень довіри до неї допоможе здійснення незалежних зовнішніх перевірок, наприклад виконання завдань, що забезпечують впевненість, аудиторськими організаціями [5].

Удосконалення нормативної бази в області формування нефінансової звітності та її аудиту, методичне опрацювання та поширення кращих практик дасть змогу збільшити темпи розвитку її в Україні, підвищити інформативну та аналітичну цінність звітів українських компаній.

Так, практична значимість результатів усіх наявних досліджень у сфері аудиту нефінансової звітності полягає у визначенні ключових моментів, з якими пов'язані основні проблеми практичної реалізації завдань з підтвердження нефінансової інформації, та пропозиції деяких варіацій їх вирішення. Результати досліджень може бути використано як регулюючими органами для стандартизації та розроблення нормативно-правових актів в області нефінансової звітності та аудиторської діяльності, так і безпосередньо аудиторськими організаціями у процесі надання послуг.

Якщо виходити з аудиторських послуг, які гіпотетично може бути надано в галузі нефінансової звітності, зокрема й інтегрованої звітності, – спектр послуг,

що надається, вузький. Як правило, це завдання, що забезпечують обмежену впевненість, відмінні від аудиту та оглядової перевірки фінансової інформації минулих періодів. Це пов'язано, з одного боку, з відсутністю достатньої практики аудиту стосовно такого виду звітності та його складності, а з іншого – недостатньою затребуваністю.

Однак слід мати на увазі, що потреба в такому аудиті зростає, що потребує розвитку як методології, так і методики аудиту.

Використання підтвердження (засвідчення) аудиторів

публічних компаній та третіх сторін дають змогу підвищити надійність інформації ESG, а також різних видів нефінансової звітності, включаючи інтегровану звітність.

Аудиторські організації здатні задовольнити потреби зацікавлених сторін, інвесторів насамперед у достовірній нефінансовій інформації та звітності на основі концепції незалежності та вимог професійного скептицизму, розуміння бізнесу компанії та системи управління контролю якістю.

Список використаних джерел

1. Слободяник Ю.Б. Підготовка, подання та аудит фінансової звітності: траєкторія змін. 2018. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/35524/548-pidg.pdf>
2. Король С.Я. Аудит нефінансової звітності: проблеми та напрями вдосконалення. 2017. URL: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.2.44.2017.110663>
3. The role of internal audit in non-financial and integrated reporting. URL: <https://www.iaa.org.uk/policy-and-research/research-reports/the-role-of-internal-audit-in-non-financial-and-integrated-reporting/>
4. Баришнікова О.М. Особливості організації системи верифікації звітності сталого розвитку. *Економіка та держава*. 2016. № 8. С. 131-140.
5. Костирко А.Г. Особливості аудиту нефінансової звітності підприємств. 2021. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9727/1/51-53.pdf>
6. Ходзицька В.В. Нефінансова звітність в Україні: переваги та недоліки. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Економіка"*. 2021. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/economics/article/view/3683>

References

1. Slobodianyuk Y.B. Preparation, submission and audit of financial statements: the trajectory of changes. 2018. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/35524/548-pidg.pdf> (In Ukrainian).
2. Korol S.Y. Audit of non-financial reporting: problems and directions for improvement. 2017. URL: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.2.44.2017.110663> (In Ukrainian).
3. The role of internal audit in non-financial and integrated reporting. URL: <https://www.iaa.org.uk/policy-and-research/research-reports/the-role-of-internal-audit-in-non-financial-and-integrated-reporting/> (In English).
4. Baryshnikova O.M. Peculiarities of the organization of the verification system of sustainable development reporting. *Economy and the state*. 2016. No. 8. pp. 131-140 (In Ukrainian).
5. Kostyrko A.H. Peculiarities of the audit of non-financial reporting of enterprises. 2021. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9727/1/51-53.pdf> (In Ukrainian).
6. Khodzytska V.V. Non-financial reporting in Ukraine: advantages and disadvantages. *Collection of scientific papers of H.S. Skovoroda KhnPU "Economics"*. 2021. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/economics/article/view/3683> (In Ukrainian).

Kateryna TYMOSHENKO

postgraduate student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman; leading accountant, VAIMO UKRAINE LLC

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8455-2387>

e-mail: katya_tim@icloud.com

AUDIT OF NON-FINANCIAL REPORTING

The paper analyzes scientific sources and highlights the meaning of the concept of "non-financial reporting" and gives the features of non-financial reporting. The influence of non-financial risks on increasing financial value is also substantiated.

Introduction. Capital market participants are increasingly prioritizing the importance of non-financial information. Sustainability and non-financial reporting have become a central concern among business leaders, investors, consumers and regulators, who are seeking greater standardization to encourage accountability and the inclusion of non-financial factors in ratings, rules and reports. The increased global focus on climate change, diversity and inclusion and the crisis caused by Covid-19 have only accelerated this momentum.

The purpose of the study is to study the essence of the concept of non-financial reporting and the specifics of auditing in this area.

Results. Non-financial reporting is a phenomenon that appeared in the world in response to the challenges of the time, in particular, a response to the emergence and development of the concept of corporate social responsibility, which is a concept in accordance with which the organization takes responsibility for its activities, which affects almost all spheres of social life, including companies and other interested parties, the so-called stakeholders. Public non-financial information is an answer to the question that arises from stakeholders about the activities of companies not only from the side of the financial component.

Conclusion. The growing interest in non-financial reporting is due to additional requests from interested parties in the conditions of a rapidly changing economy. Improving the regulatory framework in the field of non-financial reporting and its audit, methodical development and dissemination of best practices will increase the pace of its development in Ukraine, and increase the informative and analytical value of reports of Ukrainian companies.

Keywords: audit, non-financial reporting, environmental, social and corporate management information

Антон Олександрович **ВАЛУЄВ**

аспірант, Державний податковий університет; Начальник відділу архітектури, інвентаризації нерухомого майна та юридичного забезпечення, ТОВ "Підприємство Агрофон"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9561-4675>

АРХЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ

Статтю присвячено дослідженню археологічної спадщини як предмета злочинного посягання, уточненню термінологічного апарату. В ході дослідження всі наявні на території України об'єкти археологічної спадщини поділено на три групи: 1) відомі об'єкти археологічної спадщини; 2) передбачувані об'єкти археологічної спадщини; 3) невідомі об'єкти археологічної спадщини. Визначено, що правова охорона забезпечується відомим об'єктам археологічної спадщини, які цю оціно виявлено або тим, які існують у вигляді пам'ятки національного або місцевого значення, тобто об'єктам, яким держава надала правового статусу «об'єкта археологічної спадщини». Запропоновано внести зміни до чинного законодавства з метою превентивного захисту не лише об'єктів археологічної спадщини із чітко визначеним правовим статусом, а також тих, що його не мають.

Ключові слова: археологічна спадщина, культурна спадщина, злочинне посягання, предмет злочину, пошукові роботи, «чорна археологія»

ВСТУП

Після здобуття Україною незалежності організована злочинність проникла у різні сфери життєдіяльності суспільства, зокрема й ті, що пов'язано з культурною та археологічною спадщиною українського народу. В радянський період особи, винні у невиконанні правил охорони, використання, обліку та реставрації пам'яток історії та культури, у порушенні режиму зон охорони пам'яток, а також в інших порушеннях законодавства про охорону та використання пам'яток, підлягали кримінальній, адміністративній чи іншій відповідальності відповідно до законодавства СРСР та союзних республік. В УРСР винні у знищенні і зруйнуванні пам'яток історії і культури притягувалися до відповідальності за ст. 207 УК УРСР. Вказана стаття не оперувала термінами «археологічна спадщина» та «культурна спадщина». Необхідність в «термінологічному різноманітті» виникла після розпаду СРСР, коли на його руїнах розрісся ринок збуту культурних та археологічних цінностей, величезні маси людей подалися до лав «чорних копачів», а «чорна археологія» набула організованих форм. Зазначені події стали тригером розвитку кримінально-правової теорії та законодавства, присвячених захисту культурної та археологічної спадщини. На сьогодні археологічна спадщина є невід'ємним елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 298 Кримінального кодексу (КК) України. Водночас результативність зазначеної статті, на наш погляд, викликає певні сумніви. Аналіз статистичних даних свідчить, що в судах на кінець 2021 р. за вказаною статтею перебувало всього 11 проваджень, в 2020 р. – 8 проваджень, а в 2019 р. – 2 провадження. Вважаємо, що рівень зареєстрованої злочинності не повною мірою відображає криміногенну ситуацію, що склалася у сфері охорони культурної та археологічної спадщини. Насамперед це пов'язано з тим, що посягання, предметом яких виступає археологічна спадщина, мають високий рівень латентності. До того ж у застосуванні ч. 1 ст. 298 КК України в переважній більшості випадків виникає проблема доказування, що незаконні археологічні розвідки, розкопки, інші земляні чи підводні роботи проводились саме на об'єкті

археологічної спадщини. Ця обставина й зумовила концентрацію уваги на проблематиці визначення археологічної спадщини як предмета злочинного посягання.

Сьогодні ми можемо спостерігати тенденцію посилення уваги до питання збереження культурної спадщини нашої держави. В українській і зарубіжній науці дослідженню проблем кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини присвячені окремі праці, а саме Т.Б. Герелюка, В.Д. Гулкевича, К.В. Гулякова, О.М. Костенка, В.В. Кузнецова, Н.Ф. Кузнецової, П.С. Матишевського, М.О. Міщенко, В.О. Навроцького, А.М. Соловйової, Є.Л. Стрельцова, С.С. Яценка та ін. Водночас проблеми правової охорони саме археологічних об'єктів культурної спадщини (об'єктів археологічної спадщини) залишаються маловивченими.

МЕТА РОБОТИ

Статтю присвячено дослідженню археологічної спадщини як предмета злочинного посягання та уточненню термінологічного апарату, який використовується у визначенні означеного елемента.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

В Україні ринок збуту культурних та археологічних цінностей почав формуватися з середини 1980-х рр. У подальшому його зростанню та поширенню сприяв розпад СРСР, відкриття кордонів та загальне зубожіння населення пострадянських країн. Якщо до середини 1980-х рр. монетизувати добутий розкопкою предмет пересічному громадянину було майже неможливо, то у подальшому це не викликало надмірної складності. У 1990-х рр. предмети археології починають стрімко зростати у ціні. Якщо керамічну камфору можна було продати за 50 дол. США, то ціна виробу із бронзи залежно від його призначення стартувала від 500 дол. США. Стосовно предметів із дорогоцінних металів, то їхня ціна досягала десятків тисяч доларів США. В

період становлення державності незалежної України внаслідок поширення «чорних розкопок» Україна втратила сотні цінних пам'яток, чим завдано істотних збитків вітчизняній науці. «Чорні археологи» розкопували кургани та городища, продавали знайдені в них артефакти, не переймаючись збереженням історичної спадщини України та її народу.

Зазначимо, що «чорна археологія» вважається одним із найприбутковіших бізнесів, на рівні з наркоторгівлею, проституцією, торгівлею людьми та органами, зброєю тощо. Водночас «чорна археологія» в обивательській свідомості сприймається буденно, не викликає моральних мук, оскільки не є в очах більшості українців чимось морально ганебним. Скарбощукацтво в Україні є поширеним явищем з низьким порогом входу. Це пов'язано з тим, що для здійснення «чорних розкопок» не потрібно мати спеціальних знань, карти археологічних пам'яток, які вважаються «хлібними», є у вільному доступі в мережі Інтернет, а інструменти для здійснення розкопок можна знайти в будь-якому магазині для копу за цілком прийнятну ціну. Все це приваблює до лав скарбощукачів все більше людей. А втім, шкоду археологічній спадщині несуть як любителі, для яких пошук старовини з металощукачем – це хобі, так і професіонали, для яких незаконні пошукові роботи на об'єктах археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини – це цілеспрямована діяльність із знаходження цінних для продажу предметів. Зазвичай, професіонали є представниками організованих груп та злочинних організацій, які афілійовані з владними структурами, що дає змогу винним уникати покарання. У складі зазначених груп та організацій є спеціалісти, які мають підготовку в галузі історії, археології, етнографії тощо. Досить часто в їхньому складі можна зустріти археологів, які консультують торговців старовиною, а іноді й самостійно займаються пошуком старовини для подальшого їх продажу, замаскованим під археологічні дослідження. Значною мірою від таких дій страждають городища, скіфські могили й стародавні поселення, а також пам'ятки археології, що знаходяться під водою і є малодослідженими. Слід нагадати, що Чорне море має шар сірководню, котрий є консерватором і зберігає усі затонулі об'єкти, які потрапили в його води з часів античності до II світової війни. Так, Департамент підводної спадщини України лише за одну експедицію, яка тривала один місяць, знайшов 449 затонулих кораблів.

При розкопках організовані групи та злочинні організації, на відміну від любителів, які використовують металощукачі та «занурюються в землю» не глибше одного метра, застосовують переважно важку техніку, що може розкопати об'єкт археологічної спадщини до його основи. На відміну від археологів, які, перебуваючи в археологічних експедиціях, можуть місяцями здійснювати розкопки з метою вивчення пам'ятника археології та реконструкції його ролі в історичному процесі, організовані «чорні археологи», переслідуючи іншу мету, розкопують об'єкт археологічної спадщини за кілька днів. Такий варварський підхід веде до повного знищення безцінної наукової інформації, що міститься у подібних об'єктах, яку отримують археологи під час здійснення законних пошукових робіт на об'єкті

археологічної спадщини. Для осіб, які займаються «чорною археологією», цінними є суто отримані внаслідок розкопок предмети. Водночас їх повноцінне дослідження стає неможливим, оскільки з пошкодженням чи знищенням об'єкта археологічної спадщини порушується контекст, в якому існував здобутий предмет: їх неможливо коректно датувати, визначити місце походження тощо.

Безумовно, на тлі зростання ризиків та загроз археологічній та культурній спадщині Україна не могла не вжити відповідних заходів із забезпечення їхньої охорони. Одним з перших правових актів, який відмітив наявну проблему з охороною культурної спадщини в Україні стала Концепція сталого розвитку населених пунктів, схвалена Постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359-XIV. Концепція встановила, що на загальнодержавному рівні повинні здійснюватись заходи із вдосконалення законодавства, державних стандартів і норм стосовно уточнення функцій і повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також координації їхньої діяльності у розв'язанні проблем сталого розвитку населених пунктів; раціонального використання природних ресурсів, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, інженерної інфраструктури, будівництва та експлуатації житла, об'єктів комунального господарства, покращення умов проживання, відпочинку та оздоровлення населення, охорони довкілля, збереження та збагачення культурної спадщини [8]. Відповідно до вказаного правового акту збереження та збагачення культурної спадщини визнано одним із пріоритетних завдань розвитку країни.

Розуміючи важливість запобігання знищенню археологічної спадщини України вітчизняний законодавець після прийняття профільного Закону України «Про охорону археологічної спадщини» № 1626-IV від 18.03.2004 р. [14] та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини» № 2518-VI від 09.09.2010 р. [15] виклав ст. 298 КК України у новій редакції, якою передбачив відповідальність за незаконне здійснення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, чим зробив значний внесок у забезпечення захисту археологічної спадщини українського народу від злочинних посягань.

У криміналістиці предмет злочинного посягання є одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів. Предметом злочинного посягання слід вважати матеріальний елемент злочинного діяння, який визначає цільову спрямованість в діяльності суб'єкта посягання. Дії стосовно даного елемента матеріальної структури злочину не пов'язані із заподіянням йому шкоди. Мета злочинця – заволодіти цим предметом і надалі незаконно розпорядитися ним на свій розсуд [17, с. 129]. Предмет злочинного посягання в сенсі матеріального об'єкта, на який спрямовано активність злочинця, А.Ж. Іманалієва пропонує розглядати як матеріально-фіксований об'єкт, що зазнав протиправного фізичного та/або психічного впливу з боку винної особи, що спричинило суспільно-небезпечні наслідки або створило реальну загрозу їхнього наступу. Розкриваючи це визначення, авторка дійшла таких висновків: по-перше, в ролі предмета завжди виступає якийсь

дискретний матеріально-фіксований об'єкт як елемент реальної дійсності (предмет, документ тощо); по-друге, цей об'єкт є відносно самостійною, складною системою, закономірно пов'язаною з іншими елементами криміналістичної характеристики механізму вчинення та відображення злочину; по-третє, внаслідок злочинного впливу на предмет злочину завдається шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом; по-четверте, будучи включеним у механізм злочину та його відображення, предмет відіграє роль слідоутворюючого об'єкта, а також стає носієм кримінально-релевантної інформації, що визначає його пізнавальну значимість у кримінальному судочинстві [7]. Предмет злочинного посягання має особливе значення у розслідуванні злочинів, через те що безпосередньо пов'язаний з діями злочинця, направленими на досягнення злочинного результату. Він містить найбільше доказової інформації, бо відбиває в собі зміни, пов'язані з конкретною подією злочину.

Предмет злочину (предмет злочинного посягання) з позиції кримінального права, якщо його порівнювати з позицією виробленою в межах криміналістики, має дещо інше трактування. Його розуміють у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні предметом злочину називають соціальні блага, у зв'язку з якими виникають та існують суспільні відносини. Впливаючи на ці блага, винний порушує відносини, що склалися в суспільстві, і становить небезпеку суспільному розвитку. Такими соціальними благами є матеріальні та нематеріальні цінності. У широкому значенні предмет притаманний будь-якому злочину, бо якщо існують суспільні відносини, то існує і предмет, з приводу якого вони склалися. У вузькому значенні предметом злочину є речі матеріального світу, впливаючи на які злочинець посягає на об'єкт злочину [2, с. 55]. Наведена позиція домінувала в радянській теорії кримінального права, яку наслідувала вітчизняна кримінально-правова доктрина. Однак на сучасному етапі розвитку суспільства багато відносин виникають з приводу нематеріальних благ. Інколи ці нематеріальні блага тісно пов'язані з матеріальними, що на думку окремих науковців потребує розширеного тлумачення предмету злочину. Так, П.П. Андрушко зазначає, що предметом злочину можуть бути не тільки матеріальні речі, але й інші явища об'єктивного світу (нематеріалізовані об'єкти – інформація, енергія), які мають зовнішній вияв чи можуть набути його і сприйматись органами відчуття людини. Він зазначає, що предметами злочинів, передбачених окремими статтями КК України, є відповідні об'єкти права інтелектуальної власності, вказані у диспозиціях статей [1, с. 34-35]. Погоджуємось з І.В. Кузнецовим стосовно того, що до предметів матеріального світу як можливих предметів певних злочинів слід відносити інформацію та продукти інтелектуальної творчості, виражені у тій чи іншій об'єктивній формі [11, с. 79-80]. На нашу думку, питання про предмет повинно вирішуватись з урахуванням специфіки охоронюваних (кожної окремою нормою КК України) суспільних відносин, а самими предметами злочинного посягання мають вважатись ті, що відповідають таким базовим ознакам:

- мають кількісні параметри (схильність до обліку, вимірювання, фіксації тощо);

- можуть бути відокремлені від інших об'єктів навколишнього світу (мають індивідуальні якісні властивості);

- охороняються кримінальним законом;

- визначають об'єкт злочину, вказуючи на суспільні відносини, яким завдано шкоди.

Виходячи із вищезазначеного, предмет суспільного відношення, що піддається злочинному впливу, може бути як матеріальним (речовим), так і нематеріальним (неуречевленим).

Стосовно незаконного здійснення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини, то предметом злочинного посягання в їх вчиненні може бути лише матеріальний об'єкт – об'єкт археологічної спадщини.

Підкреслимо, що об'єкт археологічної спадщини про який йдеться у ч. 1 ст. 298 КК України є не тільки предметом злочинного посягання, а також і місцем скоєння злочину. У своїх наукових пошуках об'єкт археологічної спадщини визначали в якості місця вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 298 КК України, такі науковці як В.Д. Гулкевич [6], В.В. Кузнецов [10], М.О. Міщенко [12] та ін.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 298 УК України, в якості обов'язкової ознаки включає місце вчинення злочину. Слід розглядати місце вчинення злочину як певну територію, в межах якої вчинено злочин. Встановлення місця злочину за кримінально-правового аналізу діянь, передбачених ч. 1 ст. 298 КК України, має надзвичайно важливе практичне значення, оскільки від нього залежить чи є склад злочину в діях тієї чи іншої особи. Для правильної кваліфікації вчиненого необхідно встановити: чи відбувалося незаконне здійснення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт саме на об'єкті археологічної спадщини.

У ст. 298 КК України законодавець використовує специфічну термінологію, трактування якої сам кодекс не містить. Для розуміння диспозиції статті загалом та за замістом зазначеного в ній предмета злочинного посягання звернемося до профільного законодавства, що регулює охорону культурної та археологічної спадщини. Так, Закон України «Про охорону археологічної спадщини» розкриває поняття «об'єкт археологічної спадщини», «археологічна розвідка» та «археологічні розкопки», які використовує ст. 298 КК України. Під об'єктом археологічної спадщини (археологічний об'єкт) розуміється місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність [14]. Сукупність об'єктів археологічної спадщини, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини визнаються археологічною спадщиною України. З цього погляду не буде перебільшенням сказати, що ми буквально оточені об'єктами археологічної спадщини, хоча в багатьох випадках вони залишаються прихованими, а отже, невідомими.

Об'єкти археологічної спадщини є різновидом об'єктів

культурної спадщини. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. № 1805-III встановлює, що об'єктом культурної спадщини є визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на: археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури, об'єкти містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні та об'єкти науки і техніки [13]. В аспекті нашого дослідження нас цікавлять саме археологічні об'єкти культурної спадщини, на яких можуть здійснюватись незаконні пошукові роботи. Згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» такими об'єктами є рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації [13]. Повністю підтримуємо позицію В.Д. Гулкевича [6, с. 83], згідно з якою поняття «об'єкт археологічної спадщини (археологічний об'єкт)» та «археологічний об'єкт (об'єкт культурної спадщини за видом)» повинні бути тотожними в обох нормативних актах як за своєю назвою, так і за змістом. Автор зазначає, що детальний зміст поняття об'єкта археологічної спадщини (археологічного об'єкта) не має визначального значення в процесі кримінально-правової кваліфікації вчиненого суспільно-небезпечного діяння, адже такий об'єкт не може існувати сам собою, не отримавши відповідного статусу.

Законодавець розрізняє рівень суспільної небезпеки кримінального правопорушення залежно від властивостей предмета злочинного посягання. Так, об'єкти археологічної спадщини у ч. 4 ст. 298 КК України визначено в якості кваліфікуючої ознаки «умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин», яка посилює відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. Це пов'язано з тим, що об'єкти археологічної спадщини мають особливу унікальність й неповторність. Як об'єкти, створені людиною, вони несуть в собі цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду, тобто володіють певним обсягом інформації з минулих історичних подій. Отримати цю інформацію можна лише за дотримання всіх встановлених правил і вимог до здійснення пошукових робіт. Перед тим як приступити до пошукових робіт, потрібно підтвердити право на їх здійснення. Право на здійснення археологічних розвідок, розкопок

на території пам'ятки, охоронюваній археологічною територією, в зонах охорони, історичних ареалах населених місць, а також на дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею та водою, повинно підтверджуватись дозволом, який видає Державна інспекція культурної спадщини України. Варто наголосити на тому, що археологів цікавлять не стільки археологічні предмети, скільки інформація, яка в них міститься. У науковому відношенні зазначені предмети без інформаційного контексту не мають цінності. Мета археолога – часом ледве вловимими слідами здійснити реконструкцію життя стародавньої людини. За нелегальних розкопок людей, які їх здійснюють, як правило, цікавить матеріальна вигода, а тому майже вся наукова інформація втрачається [16, с. 133]. Археолог видобутий предмет аналізує у контексті, яким є не тільки місце виявлення, а також шар залягання предмета тощо. Предмет, який видобуто «чорним археологом», навіть з його поверненням до музею, втрачить функцію історичного джерела. На його основі неможливо буде дізнатися істину про минуле, а отже, втрачаються знання, які він міг би принести. А без «історії», без контексту, будь-який видобутий предмет буде лише «річчю у собі». За такої умови важливо наголосити, що для його пошуку необхідне здійснення розкопок із суворим дотриманням основних методів польових археологічних досліджень.

Виділення законодавцем у ст. 298 КК України об'єктів археологічної спадщини багато в чому стосується особливостей їх правового режиму, а також особливостей здійснення пошукових робіт, що виокремлює об'єкти археологічної спадщини з-поміж інших об'єктів культурної спадщини. Пошкодження або руйнування об'єктів археологічної спадщини завдають непоправної шкоди культурі, оскільки їх відновлення у первозданному вигляді як носіїв історичної інформації, неможливе.

Всі наявні на території України об'єкти археологічної спадщини може бути віднесено до однієї з трьох груп:

- 1) відомі об'єкти археологічної спадщини (місцезнаходження яких встановлено);
- 2) передбачувані об'єкти археологічної спадщини (відомо, що об'єкт має існувати, але його точне місцезнаходження на території України ще не виявлено);
- 3) невідомі об'єкти археологічної спадщини.

Наведена градація породжує певні особливості статусу об'єктів археологічної спадщини та адаптації заходів, спрямованих на їхній захист. Так, кримінально-правовий захист за ст. 298 УК України поширюється лише на об'єкти археологічної спадщини першої групи. До зазначених об'єктів законодавець відносить: об'єкт, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про охорону культурної спадщини»); щойно виявлений об'єкт, який до вирішення питання про його реєстрацію як пам'ятки вноситься до Переліку об'єктів культурної спадщини і набуває правового статусу щойно виявленого об'єкта культурної спадщини, про що відповідний орган охорони культурної спадщини у письмовій формі повідомляє власника цього об'єкта або уповноважений ним орган (особу). Перелік щойновиявлених

об'єктів культурної спадщини ведеться органами охорони культурної спадщини та публікується такими органами на своїх офіційних вебсайтах. Включення об'єкта до такого переліку здійснюється одночасно з набуттям ним статусу щойно виявленого об'єкта культурної спадщини (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

ВИСНОВКИ

Отже, правова охорона забезпечується відомим об'єктам археологічної спадщини, які щойно виявлені або тим, які існують у вигляді пам'ятки національного або місцевого значення, тобто об'єктам, яким держава надала правового статусу «об'єкта археологічної спадщини». В будь-якому іншому випадку притягнути винних осіб за незаконне здійснення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини, який відноситься до другої або третьої групи є неможливим. Вони не мають відповідного правового статусу «об'єкта археологічної спадщини», незважаючи на те, що за своєю суттю є такими.

Постала необхідність внесення змін до чинного законодавства з метою превентивного захисту не лише об'єктів археологічної спадщини із чітко визначеним правовим статусом, а також тих, що його не мають. Внаслідок поширення «чорних розкопок» та шкоди, яку вони завдають археологічній спадщині, зумовлюється необхідність наділення останньої особливим правовим режимом в рамках загальної галузі права, що регулює культурну спадщину. Об'єкти, що входять до складу археологічної спадщини, інтегровані в ландшафти так, що вимагають спільного обігу та керування ними, незалежно від наявності закріпленого правового статусу такого об'єкта. Нагадаємо, що на відміну від багатьох елементів природного ландшафту, археологічні об'єкти є кінцевими і не відновлюваними, що робить їх знищення або пошкодження непоправною втратою. Ця обставина, на нашу думку, призвела до виділення законодавцем археологічної спадщини в якості окремого предмету злочинного посягання, що потребує захисту.

Список використаних джерел

1. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. Київ, 2004. 160 с.
2. Бабий Н.А. Уголовное право Республики Беларусь. Минск, 2000. 286 с.
3. Габрелян А.Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття*: монографія. Вінниця, 2021-2022. С. 2-18.
4. Габрелян А.Ю. Недоліки законопроекту № 3139. *Верховенство Права*. 2020. № 1. С. 36-43.
5. Габрелян А.Ю. Об'єкт правопорушення передбаченого ст. 181-1 КУпАП. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 3 (13). С. 27-33.
6. Гулкевич В.Д. Об'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2018. Т. 2. Вип. 50. С. 82-85.
7. Иманалиева А.Ж. Проблемы криминалистического учения о предмете преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 26 с.
8. Концепція сталого розвитку населених пунктів, Схвалена Постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131
10. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 676 с.
11. Кузнецов И.В. Понятие и виды предметов преступлений в уголовном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Орел, 2006. 221 с.
12. Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 223 с.
13. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 39. Ст. 333
14. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 26. Ст. 361
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини: Закон України від 09.09.2010 р. № 2518-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 4. Ст. 22
16. Сабитов Т.Р. Охрана культурных ценностей: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Челябинск, 2003. 196 с.
17. Хлус А.М. Объект и предмет преступного посягательства в уголовном праве и криминалистике: понятие и соотношение. *Библиотека уголовного права и криминологии*. 2018. № 2(26). С. 123-132.

References

1. Andrushko P. P. Criminal protection of intellectual property rights in Ukraine. Kyiv, 2004. 160 p. (in Ukrainian).
2. Babiy N. A. Criminal law of the Republic of Belarus. General part: lecture notes. Minsk, 2000. 286 p. (in Russian).
3. Habrelian A. Y. Directions for improving the effectiveness of law enforcement agencies in combating economic crime. *Public management and administration, service sphere, economy and international relations as driving forces of economic growth of the 21st century states: monograph*. Vinnytsia, 2021-2022. pp. 2-18. (in Ukrainian).
4. Habrelian A. Y. Disadvantages of draft law No. 3139. *Rule of Law*. 2020. No. 1. pp. 36-43. (in Ukrainian).
5. Habrelian A. Y. The object of the offense provided for in Art. 181-1 of the Labor Code of Ukraine. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. No. 3 (13). pp. 27-33. (in Ukrainian).
6. Hulkevych V. D. The objective side of the illegal conduct of search works at the archaeological heritage site. *Scientific Bulletin*

of the Uzhhorod National University. Series: Law. 2018. Vol. 2. Issue. 50. pp. 82-85. (in Ukrainian).

7. Imanalieva A. Zh. Problems of forensic doctrine about the subject of the crime: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.09. Moscow, 2004. 26 p. (in Russian).

8. The concept of sustainable development of settlements, approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 24.12.1999 No. 1359-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text> (in Ukrainian).

9. Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2001. No. 25-26. Art. 131. (in Ukrainian).

10. Kuznetsov V.V. Criminal law protection of public order and morality: diss. ... Doctor of legal sciences: 12.00.08. Kyiv, 2013. 676 p. (in Ukrainian).

11. Kuznetsov I.V. The concept and types of objects of crimes in the criminal law of Russia: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.08. Orel, 2006. 221 p. (in Russian).

12. Mishchenko M.O. Criminal law protection of cultural values in Ukraine: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.08. Kyiv, 2014. 223 p. (in Ukrainian).

13. On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000 No. 1805-III. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2000. No. 39. Art. 333. (in Ukrainian).

14. On protection of archaeological heritage: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1626-IV. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2004. No. 26. Art. 361. (in Ukrainian).

15. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the protection of cultural heritage: Law of Ukraine dated September 9, 2010 No. 2518-VI. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2011. No. 4. Art. 22. (in Ukrainian).

16. Sabitov T.R. Protection of cultural values: criminal law and criminological aspects: diss. ... PhD in legal sciences: 12.00.08. Chelyabinsk, 2003. 196 p. (in Russian).

17. Hlus A.M. Object and subject of criminal encroachment in criminal law and criminalistics: concept and correlation. *Library of Criminal Law and Criminology*. 2018. No. 2(26). pp. 123-132. (in Russian).

Anton VALUIEV

postgraduate student, University of the State Fiscal Service of Ukraine; Head of the Department of architecture, real estate inventory and legal support, Agrofon Enterprise LLC

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9561-4675>

ARCHAEOLOGICAL HERITAGE AS A SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSE

Today, the archaeological heritage is an integral element of the objective side of the composition of the crime provided for in Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, the effectiveness of the mentioned article, in our opinion, raises certain doubts. First of all, this is due to the fact that encroachments, the subject of which is the archaeological heritage, have a high level of latency. In addition, when applying Part 1 of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine, in the vast majority of cases, there is a problem of proving that illegal archaeological explorations, excavations, other earthworks or underwater works were carried out precisely on the site of archaeological heritage. This paper is devoted to the study of archaeological heritage as a subject of criminal encroachment and clarification of the terminological apparatus used in defining the specified element.

During the research, all existing archaeological heritage sites in Ukraine were divided into three groups: 1) known archaeological heritage sites; 2) intended objects of archaeological heritage; 3) unknown objects of archaeological heritage. The given gradation gives rise to certain peculiarities regarding the status of archaeological heritage objects and the adaptation of measures aimed at their protection. Yes, criminal protection under Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine applies only to objects of archaeological heritage of the first group. Legal protection is provided to known objects of archaeological heritage that have just been discovered or those that exist as monuments of national or local importance, that is, objects that have been granted the legal status of «object of archaeological heritage» by the state. In any other case, it is impossible to prosecute the guilty persons for the illegal conduct of archaeological explorations, excavations, other earthworks or underwater works on the object of archaeological heritage, which belongs to the second or third group. They do not have the corresponding legal status of «site of archaeological heritage», despite the fact that they are such in essence. It became necessary to introduce changes to the current legislation for the purpose of preventive protection not only of objects of archaeological heritage with a clearly defined legal status, but also of those that do not have it.

Keywords: archaeological heritage, cultural heritage, criminal encroachment, subject of the crime, search work, «black archeology»

Аудиторська фірма «Аналітик» пропонує аутсорсинг бухгалтерських послуг!

Аутсорсинг бухгалтерського обліку – це передача ведення бухгалтерського обліку сторонній фірмі.

Які ж переваги аутсорсингу бухгалтерських послуг?

1. **Значна (!) економія коштів** на ведення бухобліку:

- економія за бухгалтерські послуги, за які **Ви нам платитимете принаймні на 1000 гривень менше, ніж штатному бухгалтеру**;
- економія на програмне забезпечення (1С, Медок, Ліга Закон тощо);
- економія на утримання офісу, комп'ютерної техніки.

2. Відтепер податкові та інші інспекції – це **наші проблеми!**

Ми беремо на себе повну матеріальну відповідальність за якість наданих бухгалтерських послуг, включаючи можливі санкції.

3. З нами Ви можете забути про головний біль з постійними пошуками бухгалтера, який у будь-який час може піти від Вас на іншу роботу.

4. Ми не йдемо у відпустку та не беремо лікарняний. Наша фірма справді гарантує безперервне та якісне ведення бухгалтерського обліку.

І нарешті – з нами Ви не тільки отримаєте якісні бухгалтерські послуги. За додатковою домовленістю ми забезпечимо Вас необхідними податковими, юридичними консультаціями, аудиторськими послугами різного характеру.

Все що Вам потрібно – це:

- періодично передавати нам первинну бухгалтерську документацію;
- щомісячно отримувати від нас інформацію про податки та інші обов'язкові платежі;
- укласти із нами договір.

Зробіть вибір, вигідний для Вас!

(044)278-05-88

(097)178-90-89

(066)178-20-42

www.af-analitik.com.ua

**Пропонуємо доєднатись до підписників та авторів журналу «Економіка.
Фінанси. Право»**

***We invite you to join the subscribers and authors of the journal
"Economics. Finances. Law"***

Інформаційно-аналітичний журнал «Економіка. Фінанси. Право» видається з 1994 р. Журналу присвоєно міжнародні ідентифікаційні номери ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print), включено в міжнародну наукометричну базу Index Copernicus та Репозитарій Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук – з економічних та юридичних наук (2020 р.), а також з обліку та аудиту (2017 р.).

Журнал містить також науково-популярний розділ.

На вебсайті видання (efp.in.ua) можна дізнатись про подробиці подачі матеріалів для опублікування.

Цифрова версія журналу доступна в архіві з 2015 р. (<http://efp.in.ua/uk/releases>)

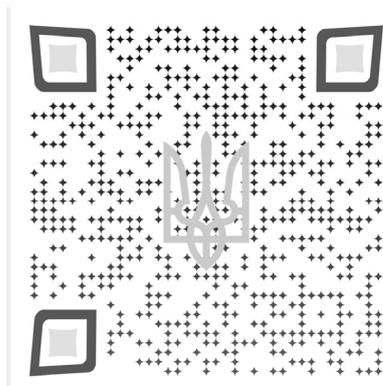
**РОЗПОЧИНАЄМО КАМПАНІЮ З РОЗШИРЕННЯ
АВТОРІВ І РЕДАКТОРІВ
З ІНШИХ КРАЇН СВІТУ!**

**ЗАПРОШУЄМО ДОЛУЧАТИСЯ
ВАШИХ КОЛЕГ ІЗ ЗАКОРДОНУ!**

ПІДТРИМУЙТЕ українську Пресу!
Передплачуйте видання на 2023 рік та надсилайте свої статті до опублікування.

**Підписатися на видання означає підтримати
редакційну команду і систему розповсюдження
ЗМІ України!**

**Замовлення доставки в межах України та світу
шукайте за QR-кодом!**

Оформити передплату можна і в редакції:
<http://efp.in.ua/uk/subscription>

Information-analytical journal "Economics. Finances. Law" is published since 1994. The journal is awarded the international identification numbers ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print), included in the international scientometrics base Index Copernicus and Electronic Vernadskyi National Library of Ukraine Repository.

The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, in which the results of dissertations to obtain the degree of doctor and candidate (PhD) can be published – economic and legal sciences (2020) as well as accounting and audit (2017).

The journal also contains a popular science section.

On the edition's website (efp.in.ua) you can find out on the details for submitting the materials to publish.

The journal's digital version is available in the archive since 2015 (<http://efp.in.ua/en/releases>)

**WE START THE CAMPAIGN FOR EXPANSION OF
AUTHORS AND EDITORS FROM OTHER
WORLD'S COUNTRIES!**

**WE INVITE YOUR COLLEAGUES
FROM ABROAD TO JOIN!**

SUPPORT the Ukrainian Press!
Subscribe to the edition for 2023
and submit your papers for publishing

**Subscribing the edition means to support the
editorial team and the distribution system of mass
media of Ukraine!**

**Search for delivery orders within Ukraine and the
world by QR-code!**

You can also make a subscription in the editorial office:
<http://efp.in.ua/en/subscription>